

ekonomický časopis

3 XII. ROČNÍK — 1964

Z obsahu

Hoffmann Pavel, Úloha zdrojov pracovných síl v ekonomickom rozvoji hospodársky slabo rozvinutých krajín ● Němec Václav, Vliv vybavenosti pracovníků základními fondy na produktivitu práce ● Klusoň Václav, Boháč Milan, Matematicko-statistické metody při normování spotřeby materiálu a energie v chemických výrobních procesech ● Mikulič Kamil, Ekonomické záujmy v chozrasčotnej organizácii ● Pavlenda Viktor, Príspevok do diskusie o ekonomickej teórii socializmu ● Tuček Miroslav, K problému tvorby a struktury finančních zdrojů v socialistickém hospodářství ● Rosa Jozef, Problém služieb za socializmu ● Švantnerová Jiřina, Niektoré otázky dodávateľsko-odberateľských vzťahov v československom priemysle ● Recenzie ● Zprávy

OBSAH

State

Hoffmann Pavel, Úloha zdrojov pracovných síl v ekonomickom rozvoji hospodársky slabo rozvinutých krajín	237
Němec Václav, Vliv vybavenosti pracovníků základními fondy na produktivitu práce	257
Klusoň Václav, Boháč Milan, Matematicko-statistické metody při normování spotřeby materiálu a energie v chemických výrobních procesech	270
Mikulič Kamil, Ekonomické záujmy v chozrasčotnej organizácii	283

Diskusia

Pavlena Viktor, Príspevok do diskusie o ekonomickej teórii socializmu	295
Tuček Miroslav, K problému tvorby a struktury finančních zdrojů v socialistickém hospodářství	306
Rosa Jozef, Problém služieb za socializmu	317
Švantnerová Jiřina, Niektoré otázky dodávateľsko-odberateľských vzťahov v československom priemysle	325

Recenzie

Osadčaja I. M., Kritika sovremennych buržuaznych teorij ekonomičeskogo rosta (Kritika súčasných buržoázných teórií ekonomického rastu) – E. Freistadt	334
Longo Gino e Luigi, Il Miracolo economico e l'analisi marxista (Ekonomický zázrak a marxistická analýza) – L. Pezlár	337

Zprávy

Vedecká konferencia o makete učebnej pomôcky ku štúdiu politickej ekonómie socializmu (L. Pupała)	344
Obhajoby kandidátskych dizertačných prác na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave (L. K.)	349
Maurice Herbert Dobb – čestný doktor ekonomických vied (J. Erben)	351

Hlavný redaktor Jaroslav Němec

Výkonná redaktorka Zdenka Sláviková

Redakčná rada: Ján Ferienc, Zdeněk Hába, Štefan Here-
tik, Félix Hutník, Jan Iša, Anton Klas, Milan Kodaj,
Ján Kúkeľ, Andrej Lantay, Ivan Okáli, Viktor Pav-
lenda, Ignác Rendek, Jozef Rosa, Jozef Sojka, Ján
Svetoň, Miloš Švantner, Ján Tomčáni, Pavel Turčan

Adresa redakcie: Bratislava, ul. Obrancov mieru 4, tel. 37961-5.

Toto číslo bolo redakčne spracované vo februári 1964

PAVEL HOFFMANN

**ÚLOHA ZDROJOV PRACOVNÝCH SÍL V EKONOMICKOM ROZVOJI
HOSPODÁRSKY SLABO ROZVINUTÝCH KRAJÍN**

Väčšina buržoázných teoretikov rastu považuje popri miere akumulácie, objeme investícií, ich spoločenskej efektívnosti¹ a popri technickom pokroku za *samostatný faktor* rastu aj zvyšovanie počtu robotníckeho (t. j. pracujúceho) obyvateľstva, prípadne rast obyvateľstva vôbec. Niektorí z nich (ako A. Lösch, F. A. Lutz, H. Peters a ďalší) pripisujú tomuto faktoru v celej sústave podmienok rastu prvoradý význam.

Zvyšovanie zamestnanosti nemôže byť v nijakom prípade samostatným faktorom rozvoja, pretože samo osebe, bez súvislosti so zmenami v technickom vybavení pracovníkov, v produktivite práce nehovorí ešte nič o vývine objemu spoločenskej výroby. Pojem samostatný alebo nezávislý faktor rastu je však podľa nášho názoru nevhodný nielen v uvedenom konkrétnom prípade, ale treba ho všeobecne považovať za teoreticky nesprávny. Smer a intenzita pôsobenia každého faktora je podmienená:

konkrétnymi vzťahmi ďalších národohospodárskych veličín, v súvislosti s ktorými pôsobí;

spoločenskou formou výroby a jej zodpovedajúcim mechanizmom realizácie základných ekonomických procesov;

momentálnym charakterom reprodukčného procesu — t. j. tým, či ekonomika je v stave poklesu, stagnácie alebo rastu;

stupňom ekonomického rozvoja daného hospodárskeho celku. To znamená, že s meniacimi sa spoločensko-ekonomickými podmienkami mení sa aj úloha a vzájomná podmienenosť rôznych činiteľov, ovplyvňujúcich dynamiku ekonomického rastu.

Ak vychádzame z podmienok hospodárstva s úplnou prevahou kapitalistických výrobných vzťahov (abstraktne — z podmienok „čistého“

¹ Pomer medzi objemom investícií a objemom výroby, ktorý sa pomocou nich dosiahol, resp. prírastok dôchodku na každú jednotku dodatočných investícií — $\frac{\Delta I}{\Delta Y}$.

kapitalizmu), môže rásť aktívneho (resp. všetkého) obyvateľstva vystupovať vždy len ako druhotný, „odvodený“ faktor ekonomického rozvoja.² Pohyb pracovných síl a rásť kapitálu — daný procesom jeho akumulácie — nepôsobia na seba ako dva rovnocenné faktory. Rozhodujúcim faktorom je rásť kapitálu. Jeho zhodnocovacie potreby determinujú zmeny vo veľkosti aktívnej robotníckej armády aj zmenu pomeru medzi aktívnou a rezervnou armádou. Pečať celému procesu reprodukcie spoločenskej pracovnej sily za kapitalizmu vtlačajú zákonitosti akumulácie kapitálu; určujú medze jej kvantitatívneho rastu, vývin pomeru medzi absolútnou veľkosťou robotníckeho obyvateľstva a tou jeho časťou, ktorá pri danej veľkosti, organickom zložení a zhodnocovacích podmienkach spoločenského kapitálu môže aktívne fungovať v jednotlivých sférach kapitalistického podnikania.

Skutočnosť, že rásť aktívneho obyvateľstva v plnej miere závisí od akumulácie kapitálu, zreteľne sa odráža aj v buržoáznych teóriách rastu. Hoci autori týchto teórií deklaratívne vyzdvihujú zvyšovanie zamestnanosti za jeden z hlavných faktorov ekonomického rozvoja, vo svojich matematických modeloch ho redukujú na bočný produkt procesu rastu, na sprievodný jav vyvolaný novými investíciami — teda akumuláciou kapitálu. Možno to ilustrovať na jednom zo základných modelov celej buržoáznej teórie rastu, na modeli amerického ekonóma E. D. Domara.

Domar skúma podmienky zachovania rovnováhy tak medzi úsporami³ a investíciami, ako aj medzi rastom výroby a rastom dôchodkov (zamestnanosti) na neustále sa rozširujúcej báze. Ide tu teda o predpoklady *udržania ekonomiky v dynamickej rovnováhe pri plnej zamestnanosti*. Problém formuluje takto: „Ak investície zväčšujú výrobnú kapacitu a súčasne zväčšujú dôchodok, aký musí byť objem a miera rastu⁴ investícií, aby sa dosiahol rovnovážny rásť dôchodkov aj výrobných kapacít?“⁵ V matematickej forme je požiadavka súladu medzi rastom výroby a dôchodkov (zamestnanosti) vyjadrená u Domara touto rovnicou:

$$\Delta / \cdot \frac{I}{\alpha} = / \cdot \sigma$$

² Ďalšej analýze tejto otázky treba predoslať poznámku, ktorá má však platnosť nielen pre kapitalistický spôsob výroby. Treba si od začiatku uvedomiť, že skúmanie úlohy osobného činiteľa v *bezprostrednom výrobnom procese*, ktorého je nevyhnutným predpokladom, a skúmanie vplyvu tohto činiteľa na *dynamiku rozvoja celého hospodárstva* reprezentuje dve úplne odlišné hľadiská, ktoré nemožno navzájom zamieňať.

³ Časť národného dôchodku, ktorá prevyšuje osobnú spotrebu a tvorí potenciálny zdroj investícií.

⁴ Domar hovorí osobitne o objeme a miere rastu investícií preto, lebo rásť výroby podľa neho závisí od celého objemu investícií, zatiaľ čo rásť dôchodku a zamestnanosti len od *prírastku* investícií.

⁵ Citované podľa poľského prekladu, ktorý vyšiel v PWN Warszawa roku 1962 pod názvom *Szkice z teorii wzrostu gospodarczego* (str. 150).

Ľavá strana rovnice (strana dopytu) vyjadruje rast dôchodku ako súčin prírastku investícií a multiplikátora ($\frac{1}{\alpha}$) dôchodku (resp. rast zamestnanosti, ak sa $\frac{1}{\alpha}$ chápe ako multiplikátor⁶ zamestnanosti).

Pravá strana rovnice (strana ponuky) predstavuje rast výroby ako súčin objemu investícií a koeficienta σ , ktorý určuje vzťah medzi objemom investícií a rozsahom výroby dosiahnutým jeho pomocou.

Ďalší rozbor Domarovho modelu je z hľadiska nášho záujmu zbytočný. Uvedená rovnica jasne ukazuje, že ide o model, ktorý je postavený na jednom základnom faktore, t. j. na investíciách do fixného kapitálu. Rast zamestnanosti v ňom vystupuje iba ako sprievodný dôsledok investícií, vyvolaný automatickým pôsobením multiplikátora.

Buržoázni ekonómi, ktorí za faktor rastu nepovažujú prírastok aktívneho ale *všetkeho obyvateľstva*, vychádzajú obyčajne z týchto dvoch základných argumentov:

1. Absolútny rast obyvateľstva je nevyhnutným predpokladom, aby expanzia kapitálu nenarážala na hranice vytvorené nedostatkom pracovných síl.

2. Rozvoj obyvateľstva vplýva na ekonomický rast aj nepriamo, prostredníctvom spotreby. Zvýšením dopytu stimuluje nové investície, vyššiu mieru akumulácie, a tak urýchľuje tempo rastu.

Ani jeden z uvedených argumentov nie je, podľa nášho názoru, prijateľný, ak vychádzame z podmienok *kapitalistického* spôsobu výroby.

Rast obyvateľstva ako základ prirodzenej reprodukcie pracovných síl determinuje, samozrejme, zvyšovanie celkového pracovného potenciálu krajiny, nerozhoduje však o *možnom tempe rastu* kapitalistickej ekonomiky. Mechanizmus kapitalistickej výroby prispôsobuje svojim potrebám aj pohyb pracovných síl, takže sa rozširovanie výroby stáva v podstate nezávislé od absolútneho rastu obyvateľstva. V období najrýchlejšieho rozvoja dnešných vyspelých kapitalistických krajín rástlo ich robotnícke obyvateľstvo podstatne vyšším tempom ako všetko obyvateľstvo. Zároveň, ako na to poukázal Marx, ponuka práce rástla ešte rýchlejšie ako absolútna veľkosť robotníckej triedy. Kapitalistická ekonomika trvale udržuje rezervy vo využití pracovných síl, ktoré umožňujú zabezpečiť zrýchlenú expanziu kapitálu potrebnými pracovnými zdrojmi. (Nezamestnanosť, možnosť odčerpať pracovníkov z malovýrobného sektora, rezervy v úrovni pracovnej aktivity obyvateľstva.)

Rast obyvateľstva sám osebe, pravda, neovplyvňuje veľkosť kúpyschopného dopytu. V podmienkach kapitalizmu nemôže preto bezprostredne

⁶ Poňatím a úlohou multiplikátora v buržoáznych teóriách rastu sa podrobne zaoberá L. Alter v článku „Multiplikátor“ a „princíp akcelerácie“ v *buržoáznej politickej ekonomii*. Ekonomický časopis (1960), č. 3.

vplyvať na dynamiku spotreby a prostredníctvom nej kladne alebo záporne na tempo ekonomického rastu. To znamená, že nemôže pôsobiť ani ako stimul pre nové investície a rozširovanie výroby, ani ako retardačný faktor, ktorý zvyšovaním podielu spotreby v národnom dôchodku znižuje potenciálne zdroje akumulácie. (Pokiaľ je rast obyvateľstva sprevádzaný aj zvýšením zamestnanosti, kúpyschopný dopyt vzrastie; príčinu tohto vzrastu však nepredstavuje pohyb obyvateľstva. V tejto súvislosti chceme znovu upozorniť na Domárov model, v ktorom sa obyvateľstvo neberie do úvahy ani ako rezervoár prírastku pracovných síl, ani ako faktor pôsobiaci na akumuláciu kapitálu.)

Redukovať analýzu úlohy osobného činiteľa v dynamike rastu iba na vplyv kvantitatívneho pohybu zamestnanosti (resp. obyvateľstva ako celku) nie je správne. Podľa nášho názoru komplexný pohľad na tento problém⁷ vyjadruje *otázka*, ako pôsobia zmeny v stupni, kvalitatívnej úrovni a v štruktúre využitia úhrnných pracovných zdrojov na tempo ekonomického rozvoja príslušného hospodárskeho celku.⁸ V kapitalistickej ekonomickej sústave vystupujú pravda aj takto vymedzené vplyvy ako druhotné, odvodené a závislé od určitého tempa, charakteru⁹ a štruktúry akumulácie kapitálu. Prvotným faktorom rastu môže byť na určitom stupni ekonomického rozvoja (ako sa domnievame) kvalifikačná úroveň fungujúcej spoločenskej pracovnej sily.

Celý komplex doteraz skúmaných otázok nadobúda značne odlišnú podobu v osobitných podmienkach hospodársky slabo rozvinutých krajín. (Ďalej HSRK.) Pre krajiny tohto typu je charakteristický nedostatok kapitálu, kapitálová slabosť domácej buržoázie, ktorá nedisponuje dostatočnými zdrojmi akumulácie pre významnejšie urýchlenie kapitalistického rozvoja. Malý rozsah a pomalé tempo rastu fungujúceho spoločenského kapitálu podmieňuje aj malú intenzitu pôsobenia kapitalistickej sféry na ostatné, nekapitalistické formy výroby, neschopnosť vyvolať ich dôslednú reorganizáciu na kapitalistických základoch. Udržiava sa absolútna prevaha malovýrobných foriem v hospodárstve, takže základné črty reprodukcie spoločenského výrobku aj reprodukcie pracovných síl sú určené podmienkami vývinu zaostalej malovýroby. Nízka úroveň výrobných síl v spojení so zaostalou sociálno-ekonomickou štruktúrou znemožňuje v HSRK plne ekonomicky využiť značnú časť pracovných

⁷ Pokiaľ sa skúma zo zorného uhla *práceschopného*, nie všetkého obyvateľstva.

⁸ Pod *stupňom* využitia pracovných zdrojov rozumiem podiel ekonomicky aktívnych osôb z úhrnu práceschopného obyvateľstva. *Kvalitatívnu úroveň* využitia fungujúcej spoločenskej pracovnej sily určuje úroveň jej technického vybavenia, kvalifikačná úroveň a intenzita využitia fondu spoločenského pracovného času. Štruktúra ekonomického využitia spoločenskej pracovnej sily je daná jej rozdelením medzi jednotlivé sféry a odvetvia ekonomiky.

⁹ Ide hlavne o to, akú úroveň technického vybavenia práce zabezpečujú investície do fixného kapitálu.

zdrojov. Prejavuje sa podstatný nesúlاد medzi zásobou výrobných prostriedkov a zdrojmi pracovných síl, ktorý vznikol ako dôsledok dlhotrvajúcej disproporcie medzi mierou rastu investícií a prírastkom práceschopného obyvateľstva.

V takých podmienkach skúmanie problému, ako *udržať* ekonomiku v dynamickej rovnováhe pri plnej zamestnanosti, nemá praktický význam. Pred HSRK stojí na prvom mieste otázka, *ako prekonať ekonomickú stagnáciu a zabezpečiť také tempo rastu, ktoré by umožnilo dosiahnuť plnú zamestnanosť pri určitom tempe prírastku obyvateľstva a určitom priemernom zvýšení technického vybavenia práce*. Z takto postavenej úlohy aj zo súhrnu ekonomických podmienok, v rámci ktorých sa má realizovať, vyplýva pre predmet nášho skúmania niekoľko podstatných záverov.

V HSRK vystupuje pri nedostatku kapitálu a veľkom rozsahu nevyužitých zdrojov pracovných síl zrátelne úloha nájsť optimálny vzťah medzi technikou, zamestnanosťou a ekonomickým rastom. *Ponímať riešenie problému zamestnanosti ako automatický dôsledok, ako vedľajší produkt procesu rastu nie je preto zlučiteľné so špecifickými ekonomickými podmienkami HSRK*. Takýto pohľad totiž znamená jednostranné uplatňovanie priority ekonomického rastu, čo môže viesť k nepriaznivému vývinu vo využití práceschopného obyvateľstva. Model rozvoja HSRK nemôže problém vzťahu medzi maximalizáciou rastu a maximalizáciou zamestnanosti ignorovať, musí hľadať jeho optimálne riešenie, ináč stráca význam. Treba vidieť, že riešenie, ktoré z hľadiska tempa rastu vystupuje ako najvýhodnejšie, je však spojené s príliš pomalou aktivizáciou prebytočných pracovných síl, musí skôr alebo neskôr viesť k zabrzdzeniu ekonomického rozvoja. (V HSRK ide predovšetkým o problém odčerpania agrárneho preľudnenia. Udržiavanie rozsiahlej skrytej nezamestnanosti sťažuje likvidáciu zaostalých metód výroby, zvyšovanie produktivity práce v poľnohospodárstve. S tým súvisí nedostatočný rast poľnohospodárskej výroby, ktorý zužuje predpoklady zvyšovania zamestnanosti mimo poľnohospodárstva a brzdí aj rast priemyselnej výroby.)

Z predchádzajúcich úvah je zrejmé, že jednostranný pohľad na vývin zamestnanosti ako pasívny odraz určitého tempa a charakteru ekonomického rastu v podmienkach HSRK nestačí. Je potrebný aj obrátený, doplnujúci pohľad, analyzujúci ekonomický rast zo zorného uhla zamestnanosti. Ide predovšetkým o otázku, *aký má byť spôsob a štruktúra využitia voľných pracovných síl, aby sa dosiahlo čo najväčšie zvýšenie zamestnanosti pri súčasnom raste akumuláčnych zdrojov*, nevyhnutných pre urýchlenie celkového ekonomického rozvoja krajiny. (Touto otázkou sa budeme podrobnejšie zaoberať v druhej časti článku.) Z podmienok HSRK vychádzajúci model rastu musí teda odrážať nevyhnutne aj *vplyv zmien v technickej úrovni výroby*, priebeh substitúcie práce a kapitálu v procese ekonomického rozvoja.

Model rastu HSRK nemôže odhliadať ani od dynamiky pohybu obyvateľstva ako faktora, ktorý pôsobí (v daných konkrétnych podmienkach) na potrebu investícií (rast zdrojov pracovných síl) aj na ich možnú mieru (rast spotreby). V HSRK — na rozdiel od vyspelej kapitalistickej ekonomiky — existuje podstatný nesúlad medzi rozsahom práceschopného obyvateľstva a prostriedkami, ktoré sú k dispozícii pre jeho zamestnanie. Hospodárska štruktúra týchto krajín, charakterizovaná prevahou malovýroby, ďalej podmieňuje, že rast obyvateľstva môže vplývať na veľkosť spotreby bezprostredne, nielen zmenou kúpyschopného dopytu. Prírastok obyvateľstva ovplyvňuje za týchto okolností mieru spotreby v národnom dôchodku, veľkosť spoločenského nadvýrobku, a tým, samozrejme, aj možný objem nových investícií. Formovanie vzájomných relácií medzi dynamikou rastu národného dôchodku, obyvateľstva a spotreby predstavuje takto jeden z kľúčových problémov ekonomického rozvoja hospodársky zaostalých krajín.

Ako vidieť, model formulujúci predpoklady a cesty prekonania stagnácie HSRK môže byť reálny, len ak zahrnuje aj vplyv rozvoja obyvateľstva. Pritom nestačí brať do úvahy vzťah medzi prírastkom obyvateľstva ako veličinou danou a možnosťami ekonomického rastu, ale treba vyjasniť aj veľmi dôležitú otázku pôsobenia hospodárskeho rozvoja na mieru rastu obyvateľstva. Nevyhnutnosť skúmať *spôsob a mieru ekonomickej podmienenosti demografických procesov* (popri činiteľoch pôsobiacich na tieto procesy nezávisle od ekonomických zmien) ukazujú veľmi zreteľne problémy HSRK vo fáze „štartu“, v období rozhodujúceho úsilia dostať ekonomiku do stavu trvalého rozvoja. Vtedy sa totiž najvýraznejšie vyhraňuje situácia, ktorú možno charakterizovať ako „závod“ medzi tempom ekonomického rastu a tempom prírastku obyvateľstva.

Spôsob, ktorým pohyb obyvateľstva reaguje na ekonomický rast v období štartu a vo včasných štádiách rozvoja, môže predstavovať retardačný faktor, pôsobiaci v smere udržiavania existujúceho stavu ekonomickej zaostalosti. Názor niektorých buržoáznych ekonómov, ktorí považujú tento faktor za trvalý a na základe toho predpokladajú, že rast obyvateľstva v HSRK bude trvale neutralizovať výsledky hospodárskeho rozvoja (ekonomika bude zotrvať v stave „quasi rovnováhy“ na nízkej úrovni), treba však považovať z hľadiska teórie aj praxe za úplne nepodložený.¹⁰ Prudká reakcia prírastku obyvateľstva na každé zvýšenie dôchodkov, na zlepšenie sociálnych a ekonomických podmienok v začiatočnom období rozvoja HSRK vyplýva z komplexu momentálne pôso-

¹⁰ Nesprávnosťou tohto názoru ako aj faktormi, ktoré postupne menia reakciu obyvateľstva na rast dôchodku, a tým prekonávajú vplyv jeho pohybu na udržiavanie HSRK v stave „quasi rovnováhy“, podrobne sa zaoberá americký ekonóm H. Leibenstein v knihe *Economic Backwardness and Economic Growth*, New York 1957. V poľskom preklade vyšla táto práca roku 1963 pod názvom *Rozwój i zacofanie gospodareze*.

Quasi rovnováhou na nízkej úrovni nazýva Leibenstein situáciu, pri ktorej síce pre-

biacich demografických a ekonomických faktorov,¹¹ predstavuje teda historický jav podliehajúci v procese ekonomického rozvoja základným zmenám.¹² Z podstatného vplyvu ekonomických zmien na demografický vývin vyplýva, že každý pokus dosiahnuť rozhodujúcu zmenu proporcie medzi hospodárskym rastom a rastom obyvateľstva výlučne opatreniami na regulovanie prirodzeného prírastku pri nezmenene pôsobiacich ekonomických činiteľoch (najmä pri nezmenenej ekonomickej štruktúre) vychádza z falošného teoretického poňatia problému a je odsúdený na neúspech.¹³

Potenciálne predpoklady akumulácie v HSRK nepriaznivo ovplyvňuje aj nevýhodný, drahý spôsob, ktorým sa uskutočňuje prirodzená reprodukcia práceschopného obyvateľstva. (Priamy dôsledok toho, že sa aj celkový prírastok obyvateľstva uskutočňuje krajne márnотratným spôsobom.) Pri vysokej pôrodnosti, vysokej úmrtnosti a krátkej priemernej dĺžke života je ekonomika HSRK trvale zaťažená udržiavaním veľmi vysokého percenta obyvateľstva v predproduktívnom veku,¹⁴ z ktorých veľká časť umiera pred vstupom do produktívnej činnosti.¹⁵ Takto hoci na výchovu každého dieťaťa sa v HSRK vynakladá omnoho menej prostriedkov ako vo vyspelých štátoch, náklady na pracovnú silu (zväčša nekvalifikovanú) sú preda sa neúmerne vysoké. (Je potrebné určitý čas vydržiavať napr. 8 detí, aby sa 3 z nich dožili produktívneho veku. Navyiac aj priemerná doba produktívnej činnosti jednotlivého pracovníka je v ekonomicky zaostalých krajinách krátka.) Zmena tohto neefektívneho spôsobu reprodukcie obyvateľstva, odstránenie veľkého plytvania spoločenskou prácou, ktoré s ním súvisí, je priamo závislé od zvyšovania celkovej ekonomickej úrovne krajiny, rastu dôchodkov a životnej úrovne, od procesu industrializácie a ním vyvolaných zmien

bieha určitý ekonomický rast, rast spoločenského produktu aj národného dôchodku, ale je neutralizovaný prírastkom obyvateľstva, takže k hospodárskemu rozvoju fakticky nedochádza. Výroba ani dôchodok na obyvateľa sa nezvyšujú, disproporcía medzi zásobami výrobných prostriedkov a zdrojmi pracovných síl nevykazuje tendenciu k likvidácii, naďalej sa udržuje rozsiahla skrytá nezamestnanosť.

¹¹ Demografická štruktúra, ekonomickou štruktúrou a životnou úrovňou podmienený spôsob reprodukcie obyvateľstva, časový nesúlad medzi poklesom úmrtnosti a poklesom plodnosti, ekonomické hľadiská ovplyvňujúce početnosť rodín atď.

¹² Potvrďujú to skúsenosti celého radu krajín, napr. aj skúsenosti Slovenska v povojnovom období.

¹³ Uvedený prístup k problému je len logickým dôsledkom toho, že sa za prvotnú prekážku rozvoja považuje demografický tlak, „všeobecné preľudnenie“ určitej krajiny.

¹⁴ Podiel detských ročníkov sa v HSRK pohybuje medzi 30 % až 35 %, zatiaľ čo vo vyspelých krajinách dosahuje okolo 20 %.

¹⁵ Americký ekonóm — marxista P. A. Baran uvádza, že ešte v nedávnom období 22,5 % národného dôchodku Indie pohlcovalo udržiavanie detí, ktoré umreli pred dovŕšením 15. roku. Paul Adam Baran, *Ekonomiá polityczna wzrostu*, PWE, Warszawa 1963, 273.

v štruktúre zamestnanosti, v pohyblivosti obyvateľov, v charaktere osídlenia (urbanizácia) a celkového životného prostredia.

Ak sa skúmanie otázky, ako ovplyvňuje faktor obyvateľstva možnosť prekonať ekonomickú zaostalosť HSRK, obmedzí iba na hľadisko rastúcich nárokov, ktoré vytvára demografický tlak a neefektívny spôsob reprodukcie obyvateľstva v oblasti spotreby, vedie to nevyhnutne k pesimistickému posudzovaniu perspektív rozvoja týchto krajín. Jednostranný a fatalistický pohľad na problém demografického tlaku a jeho najčastejšiu konkrétnu formu — *agrárne preľudnenie* — zavrhuje však stále viac autorov aj v buržoáznej ekonomickej literatúre. Dva citáty, ktoré ďalej uvediem, to potvrdzujú a súčasne naznačujú správny prístup k tejto otázke.

Erich H. Jacoby, expert FAO, v knihe *La Réforme Agricole et le Développement Agricole píše*: „V určitých kruhoch sa tvrdí, že rast obyvateľstva bude v slabo rozvinutých oblastiach bezpochyby neutralizovať výsledky každého ekonomického pokroku a že akékoľvek trvalé zvýšenie životnej úrovne je utópiou. Zdá sa, že je to názor prinajmenšom nesprávne pesimistický; neberie do úvahy fakt, že *obyvateľstvo sa neskladá výlučne z konzumentov, ale aj z producentov* (podčiarkol P. H.) a že ani výroba, ani spotreba na jedného obyvateľa nie sú veličinami stálymi... Bezprostrednou a účinnou reakciou na problémy, ktoré rodí demografický tlak, je vytvorenie možností zamestnania mimo poľnohospodárstva, ... diferenciacia výroby spojená s vzájomne sa dopĺňujúcim rozvojom poľnohospodárstva a priemyslu je najpraktickejším spôsobom vyriešenia problému, ktorý nastoľuje rast obyvateľstva.“¹⁶ A teraz názor v Anglicku žijúceho nemeckého ekonóma H. W. Singera: „Preľudnenie môže byť považované za podstatnú príčinu biedy, ak sa existujúca štruktúra považuje za danú... Preľudnenie nie je argumentom proti hospodárskemu rozvoju, ale za rozvoj a predovšetkým za industrializáciu. Demografický tlak pôsobí v najhoršom prípade v oboch smeroch: zmenšovaním priemerného dôchodku znižuje zásoby použiteľné pre rozvoj, *súčasne však rozširuje perspektívy rozvoja ponad to, čo by normálne zodpovedalo nízkej úrovni dôchodkov.*“¹⁷ (Podčiarkol P. H.)

Obidvaja autori vychádzajú zo skutočnosti, že obyvateľstvo netvorí len spotrebiteľia, ale aj producenti — skutoční alebo potencionálni — a že riešenie problémov, ktoré nastoľuje demografický tlak, je nevyhnutne podmienené zmenami v štruktúre spoločenskej výroby. Tieto štruktúrne zmeny a nimi umožnená premena potenciálnych výrobcov na výrobcov reálnych je však už prejavom ekonomického rozvoja, a teda

¹⁶ Citované podľa poľského prekladu v zborníku *Problemy wzrostu ekonomicznego krajów słabo rozwiniętych*, Warszawa 1958, 294—295.

¹⁷ Tamže, 323—324.

aj predchádzajúceho prekonania prekážok, ktoré tomuto rozvoju kládla „demografická bariéra“. Treba iste súhlasiť s Jacobym, keď hovorí, že v rozvíjajúcom sa hospodárstve prináša rast obyvateľstva skôr prospech než stratu. Problémom však je, ako dostať ekonomiku stagnujúcu na nízkej úrovni a trpiacu rozsiahlym agrárnym preľudnením¹⁸ do tohto stavu trvalého rozvoja. Pre HSRK má preto podstatný význam otázka, či preľudnenie, ktoré pri existujúcej ekonomickej štruktúre prehľbuje biedu a znižuje možnosti akumulácie, neobsahuje v sebe zároveň reálne využiteľné zdroje rastu, a teda aj predpoklady svojej vlastnej likvidácie. Doterajšia analýza problému zamestnanosti v HSRK, vplyvu, ktorý na priebeh ich ekonomického rozvoja má pohyb práceschopného aj všetkého obyvateľstva, ostala by teda jednostranná a nezavršená, ak by sme ju nedoplnili analýzou predpokladov, ktoré pre dynamizáciu ekonomiky zahŕňujú existencia skrytého preľudnenia v poľnohospodárstve.

S názorom, že využitie prebytočných pracovných síl, viazaných vo forme skrytého preľudnenia v poľnohospodárstve, môže vystupovať ako *predpoklad* zvyšovania zdrojov akumulácie a investícií (nielen ako ich pasívny výsledok) a predstavovať teda prvotný faktor rozvoja, možno sa stretnúť aj v buržoáznej literatúre venovanej problémom HSRK. Ragnar Nurkse považuje tento potenciálny zdroj dokonca za jeden z rozhodujúcich predpokladov dynamizácie stagnujúcej ekonomiky. V jeho teoretickom modeli¹⁹ je to práve existencia skrytej nezamestnanosti, ktorá HSRK umožňuje dosiahnuť *rast akumulácie bez zníženia spotreby*.

Podľa Nurkseho skrytá nezamestnanosť znamená nevyhnutne aj určité potenciálne úspory v poľnohospodárstve. Časť pracovných síl viazaná v poľnohospodárstve spotrebúva životné prostriedky, ale je pre zabezpečenie výroby tohto odvetvia zbytočná. Existuje preto možnosť ich presunu do inej sféry spoločenskej činnosti (predovšetkým na práce investičnej povahy) bez zníženia poľnohospodárskej výroby. Ak sa spotreba ostávajúceho poľnohospodárskeho obyvateľstva nezvýši, môže naďalej vydržiavať uvoľnených pracovníkov, takže sa efekty ich *produktívneho využitia* (predtým len konzumovali) stanú novým zdrojom akumulácie.

Nazdávame sa, že tento (v skratke podaný) Nurkseho pohľad na

¹⁸ Problém prekonania demografického tlaku, využitia voľných pracovných zdrojov vystupuje s plnou naliehavosťou predovšetkým v husto zaľudnených zaostalých agrárnych krajinách. Preto sa naša pozornosť sústreďuje na formu preľudnenia, ktorá hrá v týchto krajinách rozhodujúcu úlohu — na skryté preľudnenie v poľnohospodárstve.

¹⁹ R. Nurkse, *Problem of Capital Formation in Underdeveloped Countries*. Práca vyšla roku 1962 v poľskom preklade pod názvom *Problemy tworzenia kapitalu w krajach gospodarczo slabo rozwiniętych*.

potenciálny zdroj rastu, ktorý v sebe skrýva agrárne preľudnenie, je v podstate správny. Ostáva však ďalší, rozhodujúci problém, aké sú konkrétne možnosti a cesty jeho praktického využitia pre urýchlenie ekonomického rastu. Nurkse predpokladá, že najvhodnejší spôsob predstavuje systém „rovnovážneho“ rozvoja, opretý o tradičný mechanizmus rozširovania vnútorného trhu a ním vyvolané podnety pre súkromné podnikanie. Podľa nášho názoru v rámci takéhoto systému nemôže aktivizácia prebytočných pracovných síl z poľnohospodárstva predstavovať zdroj rastu, ale výlučne jeho pasívny *dôsledok*. Nurkse ignoruje skutočnosť, že jeho koncepcia zdrojov rozvoja HSRK priamo predurčuje aj formu ekonomickej organizácie,²⁰ v rámci ktorej jedine sa môžu tieto zdroje prakticky využiť. Otázku treba teda ponímať v jej vnútornej jednote a konkrétne formulovať takto: v rámci akého *teoreticko-koncepcného prístupu a jemu adekvátnych spoločensko-inštitucionálnych foriem realizácie* môže využitie prebytočných zdrojov pracovných síl z poľnohospodárstva predstavovať reálny dodatočný zdroj akumulácie, prostriedok ekonomického rozvoja?

V zaostalej agrárnej krajine, v ktorej absolútnu prevahu práceschopného obyvateľstva viaže poľnohospodárstvo a skryté preľudnenie dosahuje veľké rozmery, ide podľa nášho názoru o koncepcný prístup, vychádzajúci z týchto základných hľadísk:

1. Prekonanie ekonomickej stagnácie, prechod k *intenzívnej* rozšírenej reprodukcii vyžaduje podstatné zmeny v štruktúre vynakladania spoločenskej práce, v štruktúre spoločenskej výroby.

2. Nutným predpokladom týchto štrukturálnych zmien je uvoľnenie časti spoločenskej pracovnej sily zo sféry poľnohospodárskej výroby.

3. Vzhľadom na danú štruktúru ekonomiky môže materiálne predpoklady zamestnania pracovných síl mimo poľnohospodárstva dočasne poskytnúť iba toto odvetvie. (Možnosť použiť vonkajšie zdroje neberieme do úvahy.)

Pri takomto prístupe k problému vystupuje možnosť uvoľniť z poľnohospodárstva značnú časť pracovných síl bez zníženia poľnohospodárskej výroby (a pri jej nezmenenej technickej úrovni) ako jeden z dôležitých predpokladov pre prechod k progresívnejšej, dynamickejšej štruktúre spoločenskej výroby. Ide teda o koncepciu, ktorá za nevyhnutnú pod-

²⁰ Hovoríme o forme ekonomickej organizácie, a nie o výrobnom spôsobe preto, lebo nové štátne útvary v HSRK majú (vzhľadom na ich osobitnú sociálno-ekonomickú štruktúru) spravidla možnosť vytvoriť ekonomické organizačné formy a uplatniť metódy nevyhnutné pre aktivizáciu vnútorných zdrojov, pre urýchlenie hospodárskeho rozvoja, aj keď nezorganizujú svoju ekonomiku hneď od začiatku na socialistických výrobných vzťahoch. Pre HSRK nemožno teda (najmä v prvej fáze rozvoja) stavať výlučne dve krajné alternatívy — kapitalistický, alebo socialistický výrobný spôsob. (Týmito otázkami, najmä úlohou a charakterom štátu v HSRK, podrobne sa zaoberá poľský ekonóm Jerzy Kleer v knihe *Zapoczątkowanie rozwoju ekonomicznego*, PWN, Warszawa 1962, 109 n.)

mienku trvalého ekonomického rozvoja považuje základnú zmenu hospodárskeho profilu krajiny, a v dôsledku toho prioritu pri prekonávaní stavu ekonomickej stagnácie pripisuje industrializácii.

Treba zdôrazniť, že *ak sa majú využiť potencionálne zdroje rastu, spočívajúce v preludnenom poľnohospodárstve*, neprichádza iná alternatíva do úvahy.²¹ Nazdávame sa, že Nurkse má pravdu, keď možnosť vytvoriť prvotný popud k ekonomickému rozvoju rozvojom samého poľnohospodárstva pripúšťa len pre HSRK s *riedkym osídlením*.²²

Vážnejšie opatrenia na pozdvihnutie poľnohospodárskej výroby *pri trvajúcom rozsiahlom agrárnom preludnení*, snahy využiť prebytočné pracovné sily priamo v poľnohospodárstve jeho intenzifikáciou vyžadujú nákladné investície. Pri takejto ceste by sa nielenže neuvoľnili žiadne dodatočné zdroje akumulácie z poľnohospodárstva, ale rozvoj tohto odvetvia by prípadne vyžadoval príliv zdrojov zvonku. Vzhľadom na nízku akumulačnú schopnosť celej ekonomiky ostávala by časť pracovných zdrojov naďalej nevyužitá. Nepravdepodobné je aj to, že intenzifikácia poľnohospodárstva by mohla — pri neustálom absolútnom raste obyvateľstva — trvale kompenzovať nedostatok pôdy. A nakoniec, nevyriešil by sa priamo ani problém zmien v štruktúre spoločenskej výroby, ktoré sú nevyhnutné pre zabezpečenie trvalého kumulatívneho rastu. (Mohlo by ísť len o nepriame riešenie pomocou zahraničného obchodu.)

Naznačená stratégia rozvoja, využívajúca aktivizáciu pracovných rezerv z poľnohospodárstva ako osobitný zdroj akumulácie (a širšie poľnohospodárstvo vôbec ako bázu industrializácie), nie je však zďaleka taká jednoduchá, ako naznačuje všeobecná hrubá schéma. Jej uplatnenie je spojené s mnohými teoretickými a praktickými problémami (ekonomickými aj inštitucionálnymi), z ktorých najdôležitejšie sa pokúsime ďalej analyzovať.

1. Na prebytok pracovných síl v poľnohospodárstve sa možno dívať z dvoch hľadísk — širšieho a užšieho. Pri prvom hľadisku zahrnuje prebytok rozdiel medzi existujúcim rozsahom práceschopného obyvateľstva v poľnohospodárstve a tým jeho množstvom, ktoré by poľnohospodárska výroba potrebovala za predpokladu racionálnej štruktúry a pokrokovej výrobnéj techniky. Pri druhom hľadisku ide len o pracovné sily, ktoré sú v poľnohospodárstve prebytočné *za danej* štruktúry a technickej úrovne

²¹ Námietku, že vhodnosť a vôbec reálnosť tejto koncepcie závisí od surovínových predpokladov pre rozvoj priemyslu ako aj od rozsahu ďalších akumulačných zdrojov, nepovažujeme za správnu. Tieto momenty môžu vplývať na tempo odčerpávania pracovných síl z preludneného poľnohospodárstva, na možnosti ich priemerného technického vybavenia, na štruktúru budovaného priemyslu, ale nie na *podstatu samej koncepcie*. Ak existujúca štruktúra hospodárstva je základnou príčinou stagnácie, nemožno stratégiu ekonomického rozvoja stavať na jej ďalšom udržiavaní. (O tom, že nie je možné jednostranne zveličovať význam surovínových zdrojov, svedčí veľmi zreteľne príklad Japonska.)

²² Rovnaký názor zastáva Singer, Jacoby a ďalší ekonómi.

výroby. Je zrejme, že ako zdroj rastu v začiatočnom štádiu rozvoja prichádza do úvahy len využitie tohto „užšieho“ prebytku. Aby však mohlo vôbec ísť o reálny zdroj, nesmie (ako sme už spomenuli) odčerpanie pracovných síl z poľnohospodárstva vyvolať pokles výroby.

Nazdávame sa, že zväzovať reálnosť tejto požiadavky s predpokladom tzv. nulovej hraničnej produktivity práce v poľnohospodárstve nie je správne. Podstatnou črtou skrytého preľudnenia vo väčšine HSRK totiž nie je to, že časť uvoľniteľných zdrojov pracovných síl sa vôbec nepodieľa (alebo len bezvýznamnou mierou) na tvorbe poľnohospodárskeho produktu. Na poľnohospodárskej výrobe sa bezprostredne zúčastňuje vysoké percento práceschopného obyvateľstva, ale *pri veľmi nízkom priemernom ročnom pracovnom využití*. Toto percento je tým vyššie, čím väčšia je váha malovýroby. No aj v prípade značného podielu statkárskej držby pôdy môžu v preľudnenej agrárnej krajine pôsobiť faktory stimulujúce vysokú zamestnanosť pri nízkych mzdách.²³⁾ Taliansky ekonóm P. Sylos Labini uvádza, že roku 1960 odpracovali v obilninárskych rajónoch Sicílie poľnohospodárski bezzemkovia priemerné ročne 80—100 dní, malí roľníci 120—140 dní.²⁴⁾ Pakistanský ekonóm Nurud Islam na základe prieskumov v rôznych oblastiach Pakistanu ukazuje, že veľké množstvo práce na každý akér v prevládajúcich trpasličích závodoch je výsledkom vynakladania krátkeho pracovného času veľkým počtom členov rodinného hospodárstva.²⁵⁾ Rozsah pracovných síl uvoľniteľných z poľnohospodárstva pri udržaní predchádzajúcej úrovne výroby (za ostatných nezmenených výrobných podmienok) je teda určený prvorade možným zvýšením priemerného pracovného využitia jednotlivého pracovníka (t. j. počtom pracovných síl, ktoré môže toto zvýšenie kompenzovať).

Pri zaostalosti poľnohospodárstva v HSRK, pri mimoriadne veľkých výkyvoch v sezónnej potrebe práce neprichádza podľa nášho názoru reálne do úvahy možnosť využiť v *širokom rozsahu* redistribúciu pracovných síl z tejto sféry ako podstatnú súčasť politiky rozvoja, *bez akýchkoľvek zmien* v organizácii a štruktúre poľnohospodárskej výroby. Potrebný rozsah a hĺbka týchto zmien závisí, samozrejme, od intenzity, s ktorou sa uskutočňujú premeny v štruktúre vynakladania spoločenskej práce. To znamená, že v určitých podmienkach môžu stačiť pomerne jednoduché organizačné opatrenia, vedúce k šetreniu práce (scelovanie, racionálnejšie výrobné postupy), v iných *podmienkach* sa však môže ukázať nevyhnutným uplatniť vyššie formy roľníckej kooperácie. (Zo samého účelu hospodársko-politickej koncepcie, ktorou sa zaoberáme, vyplýva, že v každom prípade musí ísť o opatrenia minimálne kapitálove

²³⁾ Pozri H. Leibenstein, c. d., 90—96.

²⁴⁾ Referát na konferencii o problémoch zamestnanosti v procese ekonomického rozvoja, ktorá sa konala v Ženeve od 12.—18. decembra 1963.

²⁵⁾ Referát na tej istej konferencii.

náročné. V podmienkach krajne nízkej produktivity panujúcej v HSRK je však zastupiteľnosť práce kapitálom veľmi vysoká, takže aj malé investície vynaložené na zníženie potreby práce v sezónnych špičkách môžu uvoľniť veľký počet pracovných síl pri nezmenenej úrovni výroby.)

Čím hlbšie sú nevyhnutné zásahy do existujúcich výrobných vzťahov a tradičných organizačných foriem v poľnohospodárstve, tým rozhodujúcejšou podmienkou realizácie procesu rozvoja sa stávajú aktívne hospodársko-politické opatrenia štátu.

2. Aby sa voľné pracovné sily v hospodárstve slabo rozvinutých krajín mohli využiť ako faktor rozvoja, nestačí iba nepriame ovplyvňovanie ekonomických procesov štátom. Vyžaduje to priamu ekonomickú činnosť štátu, vytvorenie štátneho sektora a jeho rozhodujúci vplyv na formovanie a rozvoj celého hospodárstva. Trhový mechanizmus a z neho vychádzajúce podnety pre súkromné podnikanie môžu pôsobiť na odčerpávanie prebytočných pracovných síl z poľnohospodárstva len na báze *už prebiehajúceho rozvoja* a ním vyvolaného rozšírenia vnútorného trhu, rastu kúpnej sily obyvateľstva atď. Pokiaľ však tieto predpoklady nie sú vytvorené a redistribúcia pracovníkov z poľnohospodárstva *má sama tvoriť súčasť prvého impulzu k hospodárskemu rozvoju*, nedáva súkromnopodnikateľské ziskové hľadisko žiaden ekonomický podnet pre širší presun pracovných síl z preľudneného poľnohospodárstva.²⁶ V štádiu rozvoja, o ktorom uvažujeme, môže tento presun v potrebnom rozsahu realizovať len celospoločenský ekonomický orgán, pre ktorý rozhodujúce kritérium predstavuje rast spoločenskej produktivity práce ako nevyhnutný predpoklad rozvoja. (Vytvorenie štátneho sektora v ekonomike je teda *conditio sine qua non* realizácie analyzovanej hospodárskej politiky.) Nazdávame sa, že pri tomto národohospodárskom hodnotení môže mať hľadisko nulovej produktivity pomocný význam. Ak sa po odčerpání určitého počtu pracovných síl z poľnohospodárstva poľnohospodárska výroba udrží na rovnakej úrovni (s použitím rovnakej zásoby výrobných prostriedkov), možno predchádzajúcu produktivitu týchto pracovníkov abstraktne považovať za nulovú a z tejto bázy vypočítat diferenciálny národohospodársky efekt²⁷ ich redistribúcie do iných odvetví ekonomiky.

3. Možnosť zmien v štruktúre spoločenskej výroby, predpoklady pre využitie voľných pracovných zdrojov mimo poľnohospodárstva sú v HSRK bezprostredne ovplyvnené úrovňou výchovy. Rozsiahly prebytok pracov-

²⁶ Príčinám, v dôsledku ktorých tradičné sily súkromnokapitalistického hospodárstva — mechanizmus trhu, z neho vychádzajúce podnety pre súkromné investície a podnikanie — nie sú samy osebe schopné zdynamizovať ekonomiku HSRK, je venovaná podstatná časť už citovanej práce J. Kleera.

²⁷ Rozhodujúci je podľa nášho názoru rozdiel, ktorý premiestenie pracovníkov z poľnohospodárstva vyvolá v ich čistom nadbytočnom vklade do národného dôchodku, alebo čo je to isté, v rozsahu, ktorým prispievajú k tvorbe spoločenského nadvýrobku.

ných síl sa v týchto krajinách spravidla spája s absolútnym nedostatkom ich kvalifikácie (krajne nízka úroveň všeobecného vzdelania obyvateľstva) a často aj s nedostatkom základných pracovných návykov, nevyhnutných pre modernú priemyselnú výrobu. Aby sa nízka kvalifikačná úroveň spoločenskej pracovnej sily nestala vážnou prekážkou akéhokoľvek rozvoja, musí štát účinne, s cieľavedomým perspektívnym zameraním rozvíjať školskú výchovu obyvateľstva, musí zabezpečiť čo najefektívnejšiu návaznosť systému vzdelania na celkový smer ekonomického rozvoja krajiny. (Na spomenutej ženevskej konferencii o problémoch zamestnanosti v ekonomickom rozvoji zdôrazňoval prof. T. Shirai veľký význam, ktorý pri spriemyselňovaní Japonska zohrala aktívna politika štátu v oblasti školského vzdelania obyvateľstva.)

4. Rozsah pracovných síl, ktoré možno premiestiť z poľnohospodárstva do iných odvetví, nezávisí len od toho, koľko ich môže poľnohospodárska výroba pri nezmenenej úrovni postrádať. Rozhodujúce je to, pre koľkých odčerpaných pracovníkov môže zároveň poskytnúť aj nevyhnutné životné prostriedky. Odliv prebytočných pracovných síl z poľnohospodárstva vytvára nesporne možnosť potenciálnych úspor v tomto odvetví. Predpoklad, podľa ktorého spotreba ostávajúceho poľnohospodárskeho obyvateľstva môže ostať bez zmeny, a teda za uvoľnenými pracovníkmi sa posťahujú aj potraviny, ktoré doteraz spotrebúvali, dá sa však chápať iba ako zjednodušená schéma.

Treba brať predovšetkým do úvahy, že krajne nízka životná úroveň obyvateľstva v poľnohospodárstve zaostalých agrárnych krajín podmieňuje veľmi ostrú reakciu spotreby potravín na každé zvýšenie dôchodku. V takejto konkrétnej situácii sa potenciálne úspory spojené so znížením rozsahu agrárneho preľudnenia môžu stať reálnym zdrojom akumulácie len uplatnením *systemu nútených úspor*. Aj pri tomto systéme sa však môže udržanie nezmenenej úrovne spotreby poľnohospodárskeho obyvateľstva ukázať jednak prakticky nerealizovateľné,²⁸ jednak (najmä na dlhší čas) ekonomicky neúnosné.

Rozhodujúcim momentom je aj v tejto súvislosti otázka inštitucionálnych predpokladov a predovšetkým forma ekonomickej organizácie. I keby sme pripustili, že odčerpanie spomínaných úspor z poľnohospodárstva môže štát uskutočniť *v plnom rozsahu* aj vtedy, keď nie je v ekonomike priamo zaangażovaný — teda výlučne fiškálnou cestou²⁹ — nemal by za daných podmienok dostatočnú možnosť účinne ich využiť

²⁸ V preľudnených krajinách, kde sa obyvateľstvu často nedostáva ani základné minimum potravín, môže zvýšenie spotreby v poľnohospodárstve zároveň s odčerpaním časti pracovných síl predstavovať nevyhnutný predpoklad, aby ostávajúci pracovníci boli fyzicky schopní obrobiť zvýšenú výmeru pôdy. Ide teda o určitú nevyhnutnú investíciu do poľnohospodárskej výroby.

²⁹ Tento predpoklad je iba teoretický, pretože základnou otázkou je, aby štát mohol priamo disponovať príslušnou časťou poľnohospodárskej výroby.

ako bezprostredný zdroj rozvoja. (Najmä pokiaľ ide o vytváranie predpokladov trvalého rastu zmenami v štruktúre spoločenskej výroby.)

Treba zdôrazniť, že aj keď všetky podmienky pre odčerpanie a účinné využitie akumulčných zdrojov z poľnohospodárstva sú dané, ostáva miera odčerpania týchto zdrojov veľmi vážnym problémom. Bolo by tu zbytočné širšie rozvádzať nepriaznivé dôsledky, ktoré ignorovanie významu materiálnej zainteresovanosti pracovníkov v poľnohospodárstve vyvoláva tak v oblasti výroby, ako aj v celkovom postoji poľnohospodárskeho obyvateľstva k realizácii hospodársko-politických zámerov štátu.

5. Opísaný mechanizmus využitia prebytočných pracovných síl z poľnohospodárstva a na tomto základe uvoľnených akumulčných prostriedkov môže byť už svojou vnútornou povahou *len obmedzeným, a teda dočasným zdrojom rozvoja*. Ide vlastne o určitý spôsob znovurozdelenia spoločenskej pracovnej sily a národného dôchodku v záujme uvedenia ekonomiky do stavu trvalého rastu. To, samozrejme, neznamená, že akumulácia vyprodukovaná v poľnohospodárstve nemôže (v určitých konkrétnych podmienkach) vytvoriť rozhodujúci základ pre priemyselnosť krajiny. V každom prípade však priamo z potrieb zabezpečenia hospodárskeho rozvoja v dlhšej perspektíve vyplýva požiadavka, aby fáza, v ktorej poľnohospodárstvo akumuluje prevažne pre priemysel (čím je krajne obmedzená možnosť jeho vlastného rozvoja), bola čo najkratšia. Systém prerozdelenia národného dôchodku sa musí včas zmeniť tak, aby sa proporcia medzi poľnohospodárstvom a ostatnými odvetviami národného hospodárstva vážne a trvale nenarušila.

Uvedomujeme si, že táto otázka je komplikovanejšia, ako sa na prvý pohľad javí. Hlavný problém nie je však podľa nášho názoru *vo vystihnúť predelu*, v ktorom sa systém využitia akumulčných zdrojov, celková investičná politika musí začať meniť. (Táto potreba sa samočinne a veľmi zreteľne prejaví, keď tlak na potraviny a suroviny, vyvolaný rastom zamestnanosti v nepoľnohospodárskych odvetviach a rozširovaním priemyselnej výroby, nemôže už poľnohospodárstvo uspokojiť bez podstatného zvýšenia investícií do technického vybavenia aj do pôdy. Tým, samozrejme, nechceme povedať, že hospodárska politika nemá predvídať a má so svojimi zásahmi čakať, kým sa spomenutá disproporcia do krajnosti vyostří.) Omnoho zložitejší je *proces vlastného preorientovania celkového systému rozvoja*. V predchádzajúcej časti článku sme už poukázali na to, že stratégiu rozvoja, koncepciu jeho zdrojov sa musí podriaďiť forma ekonomickej organizácie, celá vnútorná sústava makroekonomických vzťahov, včítane pôsobenia sústavy trhových veličín. (Inak by sa príslušná stratégia nemohla pri protipôsobiacich vnútorných silách a tendenciách ekonomiky presadiť.) Je len prirodzené, že takto orientovaná makroekonomická sústava predstavuje silu, ktorá stabilizuje, reprodukuje daný charakter rozvoja, takže jeho zmena bez súčasných zmien aj v organizačných formách, v systéme vnútorných vzťahov príslušného hospo-

dárskeho celku sa nemôže do dôsledkov realizovať. Neslobodno ďalej zabúdať na to, že o možnostiach perspektívneho rozvoja poľnohospodárstva rozhoduje v podstatnej miere *zameranie industrializácie*, štruktúra a technická úroveň rozvíjaného priemyslu.

Potreba dosiahnuť v čo najkratšom čase súbežný rozvoj priemyslu a poľnohospodárstva vyžaduje, aby sa zdroje získané z tohto odvzťvia v prvej fáze rozvoja využili s maximálnym efektom pre rast spoločenskej produktivity práce. Otázku účelnosti a národohospodárskej prospešnosti využitia voľných pracovných síl pri výstavbe infraštruktúry, veľkých energetických a priemyselných objektov aj za predpokladu ich nízkeho technického vybavenia nemožno preto mechanicky stotožňovať s otázkou, aký má byť charakter budovaného priemyslu. Jedinou prípustnou alternatívou podľa nášho názoru je vybaviť nové priemyselné podniky vysoko progresívnou technikou, zabezpečujúcou maximálnu úroveň produktivity práce. Voľba extenzívneho rozvoja nesie v sebe totiž *imanentnú tendenciu k reprodukcii, prípadne aj prehlbovaniu* tejto extenzity, čo môže mať z dlhodobého hľadiska vážne následky pre úroveň využitia pracovných síl, a súčasne aj pre rozvoj celej ekonomiky.

Ak sa súčasne s extenzívnym rozvojom priemyslu, prípadne priamo v jeho dôsledku (a to možno logicky predpokladať) predlžuje fáza podstatného zaostávania poľnohospodárstva, má to okrem disproporcií a ťažkostí vyplývajúcich z pomalého rastu výroby potravín a surovín aj ďalšie nepriaznivé dôsledky.

Rast zamestnanosti a zmeny jej štruktúry nie sú sprevádzané žiadúcim zvyšovaním národného dôchodku na obyvateľa, čo vyplýva na jednej strane z udržiavania nízkej produktivity v poľnohospodárstve, na druhej strane z nedostatočnej technickej úrovne budovaného priemyslu. Takáto situácia znižuje, samozrejme, aj diferenciálny národohospodársky efekt redistribúcie pracovníkov medzi poľnohospodárstvom a priemyslom.

Typickou črtou extenzívneho rozvoja je rýchle vyčerpanie zdrojov. V oblasti pracovných síl sa to môže prejaviť tak, že vysoký stupeň kvantitatívneho vyčerpania disponibilných pracovných zdrojov sprevádza udržiavanie veľkých rezerv v úrovni ich kvalitatívneho využitia. Dosiahne sa teda stav plnej zamestnanosti, ale pri nízkej produktivite, ktorý — ak nie je iba prechodným štádiom — môže nepriaznivo ovplyvniť tempo rastu.

Treba napokon spomenúť ešte jednu, praxou socialistických aj kapitalistických krajín overenú skutočnosť. V špecifických podmienkach, keď kvantitatívne rozširovanie priemyslu je rýchle a zároveň zaostáva zlepšovanie pracovných podmienok aj zvyšovanie dôchodkov v poľnohospodárstve, dochádza k nadmernému odlivu najvýkonnejších pracovníkov, k porušeniu normálnej reprodukcie pracovných síl vo sfére poľnohospodárskej výroby, a tým nevyhnutne aj k vážnemu zhoršeniu predpokladov jej rozvoja.

Niekoľko poznámok v poslednej časti článku patrí problému, ako zvláštne podmienky *zaostalých oblastí* v rámci priemyselne vyspelých štátov modifikujú doteraz skúmané otázky.

Pri porovnaní osobitosti situácie v HSRK a v zaostalých oblastiach ekonomicky vyspelých štátov (ďalej len zaostale oblasti) dostáva sa logicky do popredia otázka, ako sa historicko-ekonomický vývoj v obidvoch prípadoch odzrkadlil v úrovni a v štruktúre využitia práceschopného obyvateľstva, v pomere medzi úhrnnými ľudskými zdrojmi daného územného celku, ich práceschopnou a v spoločenskej výrobe fakticky využitou časťou. Ak sa okruh skúmania ohraničuje na teritória s nízkym stupňom ekonomického rozvoja a s určitou hustotou zaľudnenia, objavuje sa zreteľne veľmi príbuzná, priamo typová štruktúra zamestnanosti, platná rovnako pre HSRK ako aj pre zaostale oblasti. (Ide o zhodnosť základných črt charakterizujúcich kvantitatívne aj kvalitatívne využitie pracovných zdrojov: sústredenie absolútnej prevahy aktívneho obyvateľstva vo sfére prvovýroby — predovšetkým v technicky zaostalom poľnohospodárstve; rozhodujúca váha skrytého preľudnenia; malý priemerný rozsah spoločenského kapitálu pripadajúci na fungujúcu pracovnú silu; krajne nízka kvalifikačná úroveň pracovníkov v národnom hospodárstve atď.). Podobne aj demografická štruktúra sa vyznačuje mnohými spoločnými črtami a vývinovými tendenciami. V zaostalých oblastiach sa obvykle intenzívnejšie prejavuje deformačný vplyv migrácie pracovných síl, ktoré odchádzajú nielen do zahraničia, ale aj do priemyselných rajónov toho istého štátu.

Zhodnosť v základných črtách ekonomického využitia práceschopného obyvateľstva nevyhnutne podmieňuje: 1. že charakter rezerv nachádzajúcich sa v oblasti využitia disponibilného pracovného potenciálu je v HSRK aj v zaostalých oblastiach v podstate totožný a 2. že určitý smer a intenzita ekonomického rozvoja vyvoláva vo vývoji kvantitatívnych aj kvalitatívnych ukazovateľov zamestnanosti rad zhodných tendencií v obidvoch konfrontovaných prípadoch. (Potvrzuje to porovnanie skúseností Slovenska a niektorých ďalších ľudovodemokratických krajín — ale aj porovnanie s takou krajinou, ako je Japonsko, ktoré prekonallo v povojnovom období podobne rýchly ekonomický rozvoj s hlavným ťažiskom v rozvoji priemyselnej výroby.)

V HSRK je nízke kvalitatívne využitie zdrojov pracovných síl, ktoré vedie k nízkej úrovni spoločenskej produktivity práce, podmienené nedostatkom zásob výrobných prostriedkov (v pomere k práceschopnému obyvateľstvu) *v meradle celého národného hospodárstva*. V priemyselne vyspelých štátoch, v ktorých sa udržiavajú niektoré zaostale oblasti, spočíva ťažisko problému v charaktere *teritoriálneho rozmiestenia* týchto zásob. Tento fakt ponúka k záveru, že potenciálne predpoklady, ktoré v sebe zahŕňa nízka úroveň využitia pracovných zdrojov, môžu sa premeniť

na reálny faktor rozvoja omnoho jednoduchšie a ľahšie v druhom prípade. Problém však nestojí zďaleka tak jednoznačne.

Pokiaľ ostávame na pôde ekonomiky podrobenej regulujúcemu vplyvu trhového mechanizmu, pôsobia historicky vzniknuté rozdiely v ekonomickej úrovni jednotlivých oblastí ako sila fixujúca daný obraz rozmiestenia výrobných síl v krajine. Vysoký stupeň priemyselného rozvoja vyspelých oblastí sa prejavuje v schopnosti účinnejšie a (najmä z hľadiska jednotlivého podnikateľa) efektívnejšie využívať zdroje, a teda aj atraktívnejšie priťahovať výrobné činitele na miesto výroby. Ako prevládajúce pravidlo tu platí, že výrobné prostriedky priťahujú pracovnú silu, a nie pracovná sila výrobné prostriedky.

Ak sa časť pracovných zdrojov zaostalej oblasti využije v priemyselne vyspelých častiach štátu, nemusí to ešte znamenať priamy prínos pre ekonomický rozvoj tejto oblasti. O tom, že sa rezervy vo využití práce schopného obyvateľstva stali reálnym faktorom rastu, možno preto hovoriť len vtedy, ak ich aktivizácia je bezprostredne zviazaná s procesom hospodárskeho rozvoja príslušného územného celku. To platí rovnako pre oblasť aj pre uzavreté národné hospodárstvo.

Aj v ekonomike, v ktorej rozhodujúcu úlohu hrá mechanizmus trhu, môže štát uskutočňovať rôzne opatrenia s cieľom zmeniť interregionálnu delbu práce v krajine a zabezpečiť tak využitie pracovných rezerv zaostalých oblastí *priamo na mieste*. Ako ukazujú skúsenosti viacerých kapitalistických štátov (Taliansko, Kanada a i.), tieto opatrenia sú účinné, len pokiaľ sa sústreďujú na budovanie infraštruktúry, prípadne úplne nových výrobných odvetví. Stretávajú sa však so zjavným neúspechom v okamžiku, keď sa pokúšajú vyvolať v zaostalej oblasti ekonomické premeny, ktoré by pre tradičné priemyselné rajóny znamenali vážnu konkurenciu, oslabenie ich výsadného postavenia na celoštátnom trhu.

Prekážku, ktorú pre rozvoj zaostalých oblastí predstavuje historicky vzniknutá interregionálna delba práce, môže v plnom rozsahu prekonať len plánovité riadenie ekonomiky, zabezpečené zodpovedajúcou formou ekonomickej organizácie a predovšetkým sústredením rozhodujúcej časti fondu akumulácie v rukách štátu. (Len na tejto báze môže štát účinne regulovať základné odvetvové a oblastné proporcie ekonomického rozvoja.) Táto podmienka má podľa nášho názoru prvoradý význam³⁰ aj pre prekonanie nepriaznivých dôsledkov medzinárodnej delby práce, teda i pre samostatnú krajinu, usilujúcu sa dosiahnuť také štrukturálne zmeny a rozvoj svojej ekonomiky, ktoré by zabezpečili najvyššiu úroveň využitia jej materiálnych a ľudských zdrojov.

³⁰ V predchádzajúcich častiach článku sme uviedli celý rad momentov, ktoré ukazujú rozhodujúcu úlohu formy ekonomickej organizácie pre zabezpečenie rozvoja HSRK.

РОЛЬ РЕЗЕРВОВ РАБОЧИХ СИЛ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ХОЗЯЙСТВЕННО
СЛАБО РАЗВИТЫХ СТРАН

Павел Гоффманн

В первой части статьи автор определяет место, которое в модели экономического развития хозяйственно слабо развитых стран занимает движение активного населения (занятости) а также и движение населения в целом. Анализирует причины, в результате которых решение проблемы занятости в этих странах не следует понимать как автоматический побочный продукт процесса роста. Неизбежным является и дополняющий взгляд, рассматривающий экономический рост с ракурса занятости. При этом речь идёт прежде всего о вопросе, каким должен быть способ и структура использования рабочих сил, что бы было достигнуто как можно большее повышение занятости при одновременном росте средств аккумуляции.

Модель, формулирующая предпосылки и пути преодоления стагнации хозяйственно слабо развитых стран не может быть, по мнению автора, реальной, если не содержит также и влияние роста населения. Динамика движения населения воздействует в данных конкретных условиях на возможный масштаб и потребность капитальных вложений. Имеет влияние на формирование взаимных реляций между динамикой роста национального дохода, населения и потребления, которые имеют ключевое значение для экономического развития хозяйственно стагнирующих, отсталых стран.

Существенная часть статьи посвящена анализу потенциальных предпосылок, которые для ускорения экономического роста включает существование скрытого перенаселения в сельском хозяйстве. Автор здесь исследует взаимообусловленность между теоретическо-концепционным подходом и институциональными предпосылками при которых использование избытка рабочих сил в сельском хозяйстве может стать реальным дополнительным ресурсом аккумуляции, средством экономического развития. Подчеркивает, что всю стратегию развития, концепцию его ресурсов нельзя отрывать от формы экономической организации, от внутренней системы макроэкономических отношений. Исследует также проблему концепции промышленного развития с точки зрения предпосылок, которые создаёт для обеспечения параллельного развития промышленности и сельского хозяйства, для постоянного кумулятивного развития экономики.

В заключение автор наметил некоторые особые аспекты, которые содержит проблема использования избытка ресурсов рабочих сил в слабо развитых областях промышленно развитых стран.

DIE AUFGABE DER ARBEITSKRAFTQUELLEN IN DER ÖKONOMISCHEN
ENTFALTUNG WIRTSCHAFTLICH SCHWACH ENTWICKELTER LÄNDER

Pavel Hoffmann

Im ersten Teil des Artikels bestimmt der Verfasser die Stelle der Bewegung der aktiven Bevölkerung (der Beschäftigung), sowie der der Bevölkerung als Ganzes im Modell der ökonomischen Entfaltung wirtschaftlich schwach entwickelter Länder. Er analysiert die Gründe dafür, warum die Lösung des Beschäftigungsproblems in diesen Ländern nicht als automatisches Nebenprodukt des Wachstumsprozesses aufgefasst werden kann. Notwendig ist auch die entgegengesetzte, ergänzende Betrachtung des ökonomischen Wachstums aus der Sicht der Beschäftigung. Dabei handelt es sich vor allem um die Frage, wie die Weise und die Struktur der Ausnutzung freier Arbeitskräfte sein sollen, um eine möglichst grosse Steigerung der Beschäftigung bei gleichzeitigem Wachsen der Akkumulationsquellen zu erzielen.

Das Modell, das die Voraussetzungen und Wege für die Überwindung der Stagnation der wirtschaftlich schwach entwickelten Länder formuliert, kann nach dem Verfasser

nicht real sein, wenn es nicht auch den Einfluss des Bevölkerungswachstums umfasst. Die Dynamik der Bevölkerungsbewegung wirkt nämlich unter den gegebenen Bedingungen auf das mögliche Mass der Investitionen und den Bedarf nach ihnen. Sie beeinflusst die wechselseitigen Relationen zwischen der Dynamik des Wachstums des Volkseinkommens, der Bevölkerung und des Verbrauches, die für die ökonomische Entfaltung der wirtschaftlich stagnierenden, zurückgebliebenen Länder eine Schlüsselstellung haben.

Ein wesentlicher Teil des Artikels ist der Analyse der potentiellen Voraussetzungen gewidmet, die für eine Beschleunigung des ökonomischen Wachstums das Bestehen einer versteckten Übervölkerung in der Landwirtschaft in sich birgt. Der Verfasser untersucht hier in ihrer wechselseitigen Bedingtheit die theoretische Auffassung und die institutionellen Voraussetzungen, unter denen die Ausnutzung der überschüssigen Arbeitskräfte aus der Landwirtschaft zu einer realen, ausreichenden Quelle der Akkumulation, zu einem Mittel der ökonomischen Entfaltung zu werden vermag. Dabei betont der Verfasser, dass die Gesamtstrategie der Entfaltung, die Konzeption der Quellen derselben nicht von der Form der ökonomischen Organisation, von der Ordnung des inneren Systems der makroökonomischen Beziehungen getrennt werden können. Er untersucht auch das Problem der Konzeption der industriellen Entfaltung aus der Sicht der Voraussetzungen, die sie für die Sicherung der parallelen Entfaltung der Industrie und der Landwirtschaft, für die dauernde kumulative Entfaltung der ganzen Ökonomik schafft.

Zum Abschluss skizziert der Verfasser noch einige besondere Aspekte, die das Problem der Ausnutzung überschüssiger Arbeitskraftreserven in zurückgebliebenen Gebieten industriell entwickelter Staaten bietet.

VÁCLAV NĚMEC

VLIV VYBAVENOSTI PRACOVNÍKŮ ZÁKLADNÍMI FONDY NA PRODUKTIVITU PRÁCE

Všeobecně se má za to, že čím je dělník vybaven větším objemem výrobních fondů (ať v hodnotovém nebo materiálním vyjádření), tím dosahuje vyšší produktivity práce. Problém sám je neobyčejně složitý a v budoucnosti, kdy se počítá s plně automatizovanými provozy, bude nutno uvažovat o nových vhodných hlediscích vyjadřování efektivnosti práce.

Především je třeba poukázat na velké rozdíly ve vybavenosti pracovišť základními fondy. Tím spíše v budoucnosti, kdy bude docházet ke kvalitativním změnám výrobního zařízení, nebude možno paušalizovat a mechanicky srovnávat.

Vycházíme-li z odvětví nejméně vybaveného základními fondy (stroji a budovami), tj. z oděvního průmyslu (v absolutním vyjádření 3296 DM na 1 zaměstnance) a označíme-li je indexem 1, pak ostatní odvětví se jeví tak, jak udává tabulka 1. Tabulka 1 ukazuje situaci v průmyslově vyspělé kapitalistické zemi.

Vyplývá z ní, že vybavenost průmyslu těžby ropy základními fondy na jednoho pracovníka je téměř 42 krát větší než v oděvním průmyslu.

Průměrná vybavenost pracovníka základními fondy celého průmyslu NSR je 16 228 DM, tj. 4,9 krát vyšší než oděvního průmyslu.

Rozdílná vybavenost jednotlivých odvětví je výrazem základních rozdílů v charakteru výroby. To znamená, že není správné srovnávat vybavenost různých odvětví, ale je nutno se omezit jen na jeden výrobní obor, nebo na technologicky příbuzné obory. Z tabulky 1 je dále vidět rozdílnou rychlost růstu vybavenosti pracovišť základními fondy. Bohužel, jediný ukazatel, který lze použít, je hodnota (zde v cenách z roku 1950, tedy jsou data srovnatelná). Porovnání přesto ukazuje hlavní tendence v průběhu pěti let. Aby bylo možno provést hlubší rozbor, k tomu by bylo třeba údajů za delší období než pěti let.

Nyní tento (byť i nedokonalý) ukazatel použijeme jako srovnávací měřítko — přestože víme, že výsledky mohou být jen přibližné — při

Tabulka 1

Vybavení základními fondy v NSR na jednoho zaměstnance podle druhů výroby v roce 1960*

	Index v roce 1960	Vybavenost 1 zaměstnance základními fondy v DM		
		1956	1960	Růst v % 1956-1960
Oděvní průmysl	1,0	2 454	3 296	34,3
Výroba hudebních nástrojů	1,1	2 349	3 578	52,3
Jemná mechanika	2,2	4 932	7 177	45,5
Výroba umělých hmot	2,2	6 098	7 373	20,9
Ocelové stavby	2,3	5 995	7 554	26,0
Dřevopřmysl	2,6	6 592	8 517	29,2
Elektrotechnický průmysl	2,6	7 671	8 684	13,2
Výroba kaučuku	3,0	9 127	10 031	9,9
Strojírenství	3,2	8 529	10 542	23,6
Jemná keramika	3,3	8 026	10 931	36,2
Sklářský průmysl	3,6	10 839	11 880	9,6
Textilní průmysl	4,0	10 352	13 282	28,4
Pily	4,5	12 321	15 045	22,1
Vozidla	5,3	13 175	17 457	32,5
Neželezné kovy	5,4	14 823	17 921	20,9
Průmysl kamene a zemin	5,4	12 499	17 924	43,4
Těžba železných rud	6,1	15 972	20 204	26,5
Uhelná těžba	8,0	20 178	26 474	31,2
Chemický průmysl a průmysl zpracovávající uhlí	9,7	28 170	32 142	14,1
Pivovary	10,8	27 890	35 561	27,5
Výroba železa	12,6	38 754	41 661	7,5
Těžba hydroxydu draselného	14,1	36 932	46 571	26,1
Průmysl zpracující ropu	21,1	26 963	69 833	159,0
Těžba ropy	41,9	79 933	138 285	73,0

* Pramen: Automatisierung (1963), č. 4.

zkoumání vlivu vybavenosti pracovníka základními fondy na růst produktivity jeho práce.

Je mnoho příkladů ukazujících, že vybavenost pracovníků základními fondy (především stroji a nástroji) přispěla podstatně k zvýšení produktivity práce. I když se tento poznatek jeví jako určitý axióm, přece máme doklady, že nejde o závislost stejnou ve všech odvětvích, ale výsledky jsou různé, o čemž svědčí následující příklady (tab. 2 a tab. 3).

Jak z dynamického, tak i ze statického hlediska možno sledovat rozdílnou závislost vybavenosti základními fondy a produktivity práce. V uvedených příkladech z polského průmyslu vidíme střední až vysoký koeficient korelace (v cementářském průmyslu $r=0,59$, u tepelných elektrárn $r=0,85$). Zde nutno poznamenat, že i vybavenost základními fondy má své meze. I v podnicích s nejvyšší vybaveností vidíme nízkou produktivitu práce.

Tabulka 2

Vliv růstu základních fondů na produktivitu práce (v některých průmyslových odvětvích NSR)*

Odvětví průmyslu	Růst základních fondů v období 1956–1960 v %	Růst produktivity práce na 1 zaměstnance v % v období 1956–1960
Těžba ropy	73,0	88,8
Výroba umělých hmot	20,9	58,9
Chemický průmysl a průmysl zpracující uhlí	14,1	50,6
Výroba motorových vozidel	32,5	47,7
Dřevoprůmysl	29,2	40,7
Těžba železných rud	26,5	38,9
Výroba neželezných kovů	20,9	31,7
Sklářský průmysl	9,6	29,5
Elektrotechnický průmysl	13,2	27,1
Průmysl zpracování kaučuku	9,9	24,0

* Pramen: Automatisierung (1963), č. 4.

Kromě toho nutno uvážit, že jsou odvětví, kde byly vloženy nové investiční prostředky a přece vybavenost pracovníků nevedla úměrně ke zvýšení produktivity. Opět příklad z NSR přináší tabulka 4.

Z uvedeného vyplývá, že sám růst investic nemusí vždy vyvolat úměrné zvýšení produktivity práce. Záleží opět na druhu výroby a možnosti plného využívání výrobních kapacit. Příznačné je to v odvětví jemné mechaniky, textilního a oděvního průmyslu.

Také sovětské zkušenosti ve stavebním průmyslu ukazují, že nelze jednoznačně spojovat otázku zvyšování objemu základních fondů s produktivitou práce (tab. 5).

Z tabulky 5 vyplývá, že Dněpropetrovský sovnarchoz vykazuje téměř dvojnásobnou produktivitu práce než Záporožský, přestože jsou jeho pracovníci lépe vybaveni mechanismy.

Uvedený příklad přímo vybízí nespokojovat se s takovýmto hrubým srovnáním. V každém případě ale napovídá, že je třeba hledat příčiny zejména v druzích výrobního zařízení a jeho výkonnosti, technické novosti a v organizaci práce. Naproti tomu by se dalo soudit, že u tak velkých celků, jako jsou sovnarchozy, mohli bychom předpokládat přibližně stejnou technickou úroveň zařízení (když stupeň mechanizace není tak rozdílný), neboť ve velkých číslech se odchylky od průměru vyrovnávají.

Určitou úlohu zde zřejmě hraje také druh vykonávaných prací a jejich struktura. Je třeba taktéž přihlédnout i k terénu, na němž se staví, k rozdílu místních podmínek. Nutno však předpokládat, že v sovnarchozech jsou „horší“ i „lepší“ podmínky, že se tedy do jisté míry vyrovnávají. Příčiny třeba hledat též ve využívání kapacit a ve vlastní organizaci práce.

Tabulka 3

Vliv vybavenosti základními fondy na produktivitu práce (v cementářském průmyslu a tepelných elektrárnách v Polsku v roce 1959)*

Číslo podniku	Tepelné elektrárny		Výroba cementu	
	Vybavenost pracovníka základními fondy	Produktivita práce na 1 pracovníka	Vybavenost pracovníka základními fondy	Produktivita práce na 1 pracovníka
ve vztahu k průměru, který je označen indexem 100				
1	246	176	246	103
2	238	199	150	143
3	216	201	135	111
4	187	81	120	103
5	165	158	117	84
6	150	107	109	78
7	143	105	106	138
8	135	95	97	88
9	125	63	91	91
10	120	66	77	67
11	115	102	52	120
12	113	120	48	98
13	102	84	31	57
14	80	70	22	54
15	76	86		
16	68	73		
17	57	59		
18	50	58		
19	46	42		
20	39	80		
21	39	70		
22	27	50		
23	25	55		
24	15	48		
25	11	33		
26	10	30		

* Pramen: Inwestycje i Budownictwo (1961), č. 10.

K nejdůležitějším činitelům, kteří ovlivňují vztah vybavenosti pracovníků základními fondy k produktivitě práce, patří nesporně technická úroveň výrobního zařízení. Příklad: tam, kde dnes excentrický lis formuje zastudena jednotlivé součásti z ocelového drátu, bylo dříve třeba k výrobě stejných součástí a stejného objemu 11 automatů na tyčový materiál, nebo ještě v další minulosti asi 40 revolverových nebo 120 hrotových soustruhů.¹

Jediný stroj s třicetimetrovým chapadlem, obrovitý americký bagr z uhelných dolů Cadizu ve státě Ohio dovede přemístit 100 t, což se rovná

¹ Nutno vidět, že kromě produktivity práce technický rozvoj výrobního zařízení ovlivňuje i podíl investic na výrobní jednotku, např. excentrický lis stojí v NSR 60 000 DM; je to přesně tolik, kolik dnes stojí jeden automatický soustruh.

Tabulka 4

Přírůstek základních fondů a zvýšení produktivity práce (v hodnotovém vyjádření na jednoho pracovníka v letech 1956—1960 v některých odvětvích NSR)*

Odvětví průmyslu	Přírůstek základních fondů v období 1956—1960 v %	Růst produktivity práce na 1 zaměstnance v období 1956—1960
Zpracování ropy	159,0	87,9
Hudební nástroje	52,3	7,4
Průmysl kamene a zemin	43,4	23,3
Jemná keramika	36,2	29,5
Jemná mechanika	45,5	27,5
Textilní průmysl	28,4	27,3
Oděvní průmysl	34,3	18,8
Uhelná těžba	31,2	22,0
Ocelové stavby	26,0	12,7

* Pramen: Automatisierung (1963), č. 4.

Tabulka 5

Vliv mechanizace na produktivitu práce (ve stavebně montážních podnicích sovnarchozů v SSSR v roce 1961)*

Ukazatelé	Sovnarchozy								
	Dněpropetrovský	Doněcký	Luganský	Záporožský	Krymský	Odešský	Cheronský	Charkovský	Kyjevský
Úroveň mechanizace montáže stavebních konstrukcí v %	92	92	93	96	96	97	97	98	99
Produktivita práce na jeden člověk/den v tunách	6,3	7,6	6,2	3,4	5,3	5,1	8,6	9,4	6,4

* Pramen: Vestnik statistiki (1963), č. 5.

výkonům prováděným ručními lopatami 50 000 pracovníky. Anebo výkon elektrárny Grande Dixence ve švýcarském kantonu Valis má takový výkon jako 20 mil. otroků v Egyptě při stavbě pyramid.²

Technickou úroveň určitého zařízení možno hodnotit i ze vztahu váhy mechanismu a jeho výkonu. Pro názornost poslouží příklad rypadla (NSR): lžicová zařízení vykazují dnes téměř dvojnásobné výkony při hloubení než stroje téhož druhu před 30—40 lety a výkon na jednu koňskou sílu (KS) se zvýšil o 20—30 %.³ Pro srovnání třeba uvést, že

² Jahrbuch der Technischen Hochschule, München 1961.

³ Bauwirtschaft (1960), č. 13.

např. rypadlo obsahu lžíce 0,5 m³ naší výroby je asi o 17 % těžší než podobné rypadlo západoněmecké konstrukce. Kompresor Atmos KG-2 naší výroby je o 8 % těžší než rakouský MAB-FF 11 o stejném výkonu. Věžový jeřáb Wolf, 30 t/m naší výroby je o 6 t těžší než západoněmecký věžový jeřáb typu Peine/Hannover o stejném výkonu a o 6,5 t těžší než věžový jeřáb BTK-30 sovětské konstrukce.

Technická úroveň výrobního zařízení a proces jeho zdokonalování je tedy hlavním faktorem růstu produktivity práce. Přitom by bylo nesprávné počítat vždy se skutečností, že každý nový stroj je lepší již proto, že jde o nový typ.

Doktor ekonom. věd K. I. Klimenko uvádí příklad na nesprávné pojetí novosti výrobního zařízení: soustruh 1 K 62, který nahrazuje soustruh 1 A 62, je 1,5 krát dražší; má mít 2000 obrátek za minutu, nikoliv 1200 jako stroj 1 A 62; skutečně pracuje však na méně obrátek (asi 700—800 za minutu jako předchozí soustruh).⁴

Technický rozvoj kromě pracovních prostředků týká se i použití nových materiálů, technologií, pracovních metod. Celý tento proces je silně ovlivňován vynálezy; probíhá především stálým alternativním nahrazováním, tj. v určitém časovém úseku jsou vynálezy nahrazovány novými. Novinky se stávají teprve tehdy technickým pokrokem, když jsou zaváděny do výroby a vytlačují staré, dosud vyráběné a v praxi užívané.

Ukazuje se, že nový druh výrobku začne postupně zatlačovat dosavadní, jeho výroba se zvyšuje, až dosáhne zenitu. Potom klesá, použití se snižuje, mezitím nastupuje nový produkt. Dokladem je např. výroba lokomotiv (tab. 6).

Tabulka 6

Trendy ve výrobě lokomotiv (Výroba v kusech na rok)*

Země	Parní		Dieselová		Elektrická	
	1950	1960	1950	1960	1950	1960
USA	12	nevyrabí	2 372	891	12	25
Francie	73	nevyrabí	43	143	.	168
NSR	143	nevyrabí	.	1 106	.	121

* Pramen: Ukazatele hospodářského vývoje v zahraničí, UTEIN, Praha 1962.

Příkladů podobného druhu je celá řada. V dopravě možno uvést ústup kolejové dopravy ve prospěch bezkolejové. Přímou revoluční směr je ve vývoji zemědělských strojů; prvotní nahrazování svalové práce prací mechanizovanou (cep vystřídán ruční mlátičkou, pak vytrásadlovou mlá-

⁴ Vestník Akademií nauk (1963), č. 4.

tičkou, pak mlátičkou s výfukem a odsávačem prachu, mezitím se objevují dokonalejší čistící mlátičky, mlátičky se samovazem slámy a další dokonalejší typy, které se dále vyvíjejí).

Mohou však být i případy, že výroba má dlouhodobý trend a vedle toho se objevují lepší, ale i dražší výrobky, první a druhé nebo dokonce další si udržují stále vysoký standard. Příklad výroby jízdních kol: v Československu se vyrábělo v roce 1937 207 000 kusů, v roce 1961 přes 399 000, vedle toho vzrostla proti roku 1937 více než 13 krát výroba motocyklů a skútrů.⁵

Na první pohled by se mohlo zdát, že přesun ve vývoji výroby, zdokonalení vlastních parametrů a zejména výroba úplně dosud neznámých výrobků nepatří k úvaze o vybavenosti pracovníka základními fondy. Avšak rozsah výroby toho kterého produktu, jeho potřeby a poptávky po něm, vyžaduje, aby se pečlivě počítala zejména doba, po kterou má být výrobní zařízení v činnosti, a doba jeho amortizace. Bez toho těžko možno určovat objemy investic do základních fondů zejména strojních a specializovaných, jednoúčelových, které se mohou stát i brzdou rozvoje, zejména za předpokladu, když v cizině se již pracuje novou technologií, modernějšími agregáty a u nás se stále „dotahuje“ na starých strojích, jen aby se amortizovaly. Jde tedy o otázku, jak dlouho potrvá použití stroje a kdy dojde k morálnímu opotřebení.

Toto jsou tedy východiskové úvahy při vybavování pracovníků základními fondy. Z těchto hledisek se uvažuje, zda je vhodné pořizovat drahý stroj, bude-li plně využit a nenašlo-li by se jiné hospodárnější řešení. Důležité přitom je, aby výroba se stala účelná bez ohledu na statistické vykazování vybavenosti základními fondy. Ve skutečnosti však při posuzování efektivnosti výroby často zjišťujeme vysokou vybavenost pracovníků základními fondy a nízkou produktivitu práce. Zde nutno mít na zřeteli, že produktivita práce je výslednou veličinou působení mnoha faktorů. Protože jedním z hlavních faktorů je vybavenost pracovníků základními fondy, zabýváme se právě touto otázkou a využíváme k tomu statistický materiál a získané zkušenosti. Pro zjednodušení abstrahujeme od ostatních činitelů, protože to přesahuje rámec článku. Při praktickém zkoumání vlivu vybavenosti pracovníků základními fondy na produktivitu jejich práce musí se ovšem uvažovat všechny komponenty. Přitom je nejvhodnější pozorovat několik podniků nebo závodů přibližně stejného výrobního zaměření. Při posuzování novosti zařízení setkáme se s vážnými překážkami (ceny novějších strojů bývají někdy nižší, výkony zpravidla vyšší než u starších typů).

Činitelem, který silně deformuje tradiční pojmy o výrobě, je rostoucí používání plastických hmot. Nové hmoty ovlivňují typy výrobních základních fondů, technologii výroby a zejména strukturu a počet pracovníků

⁵ Ukazatele hospodářského vývoje v zahraničí, UTEIN, Praha 1962.

ve výrobě, v důsledku čeho klesají náklady dané výroby. Způsob vyjádření úspor ukazuje tabulka 7.

Tabulka 7

Příklad úspory nákladů na výrobu kroužků se závitem z umělých hmot*

	Zpracování hliníku	Zpracování umělé hmoty
Strojní zařízení (v DM)	asi 12 000	asi 8 000
Čas na seřízení stroje (v hod.)	5 — 6	nejvýše 1
Výkon (kusů na hod.)	asi 200	asi 700
Cena 1000 kroužků se závitem (v DM)	23,—	9,25

* Pramen: Rationalisierung (1963), č. 4.

Příklad taktéž ukazuje, jak obtížné je počítat vybavenost pracovníků základními fondy, když došlo ke změně zpracovávaného materiálu, a tím i ke zlevnění strojního zařízení.

Technický rozvoj výrobního procesu jako faktor růstu produktivity práce v podmínkách kapitalistického hospodářství zvyšuje nezaměstnanost. Potvrzují to následující údaje:

Za 10 let (1950—1960) se zdesateronásobila výroba ve francouzském elektronickém průmyslu, počet pracovníků se však ve zmíněném odvětví zvýšil jen o 150 %, ze 30 000 v roce 1950 na 75 000 v roce 1960.⁶

V USA v letech 1947—1959 vzrostla např. výroba umělých vláken o 223 %, kdežto zaměstnanost v tomto odvětví se snížila zavedením automatizace o 14 %, v ocelářském průmyslu USA vzrostla výroba v letech 1947—1960 o 17 % a zaměstnanost klesla o 12 %.

Výroba elektrotechnického průmyslu v USA od roku 1953 do roku 1961 vzrostla o 20 %, ale zaměstnanost se snížila z 925 000 na 836 000, tj. 10 %. Ve výrobě oceli, jejíž výše se téměř nezměnila, zaměstnanost se snížila o 17 % [přes snížení pracovního týdne o 3 hodiny].

Ústav pro hospodářský výzkum v NSR odhaduje tzv. „technologické“ uvolnění pracovníků na 6 % ročně, tj. v absolutních číslech asi 1,5 mil. V USA znamená toto technologické uvolnění 2,5 mil. dělníků ročně [tab. 8].⁷

K tomu třeba dodat, že 30 odborníků bylo nahrazeno pouze jednou zaúčenou silou. Nutno ještě uvážit nepřímé uvolnění předchozích výrobních

⁶ Hommes et Techniques (1963), č. 220.

⁷ Automatisierung (1963), č. 4.

Tabulka 8

Příklad „technologického“ uvolňování pracovníků v důsledku automatizace*

Druh výrobku	Počet výrobků	Počet strojů	Počet pracovních sil	Čas výroby v hod.
Pozinkované vany	45	20	30	1
Vany z umělých hmot	45	1	1	1

* Pramen: Automatisierung (1963), č. 4.

stupňů; výroba umělých hmot je méně pracná než výroba plechu a k výrobě stroje na vstřikové lití je třeba méně pracovních sil než k výrobě 20 strojů na zpracování plechu.

Je zřejmé, že v kapitalistických zemích tzv. technologické uvolňování pracovníků vede k vážným starostem. Tam výše zaměstnanosti je daná poměrem mezi intenzitou technického pokroku z jedné strany a změnou vyrobeného množství a pracovního času z druhé strany. Pokud dostačuje objem hospodářského růstu a zkrácení pracovní doby, aby se vyrovnal účinek uvolňování způsobený technickým rozvojem, nebude se jevit tak ostře tento vliv na zvyšování nezaměstnanosti. Počet zaměstnaných se v NSR od roku 1956 do roku 1960 zvýšil o 8,7 %; přesto nestačil přírůstek výroby v 11 odvětvích průmyslu i přes zkrácení pracovní doby zabránit snížení zaměstnanosti. V následující tabulce je vidět pustošící následky technologického uvolňování v kapitalistických podmínkách (tab. 9).

V tabulce 9 jsou zachycena jen některá odvětví výroby; i když dostáváme jen dílčí výsledky, přece charakterizují všeobecný růst produktivity práce na jednoho pracovníka; všechna odvětví snížila počet zaměstnanců, takže v uvedených 14 skupinách rostoucí mechanizací a automatizací bylo uvolněno na 151 000 pracovníků.⁸

Automatizace jako nejvyšší stupeň technického rozvoje i v podmínkách socialistického hospodářství šetří pracovní síly, nevede však k poklesu zaměstnanosti. Jeden z ukazatelů, kterým posuzujeme efektivnost automatizace, je úspora pracovních sil v příslušné výrobě. Nutno však připomenout, že ne každá automatizace takto posuzována je efektivní. Sovětský ekonóm K. I. Klímenko píše, že snížení počtu pracovních sil, resp. úspory na mzdách u některých automatizovaných linek ještě nekryjí náklady na zařízení, amortizaci, běžné opravy, energii, nástroje a náklady na jejich budování převyšují výhody získané růstem výrobnosti zařízení. Jde o to, aby se celkově ušetřila práce společnosti, a ne jen na úseku, kde se automatizace zavedla.

To všechno jsou důležité okolnosti, které při sledování závislosti mezi

⁸ Ještě jeden poznatek poskytuje zmíněná tabulka: téměř ve všech odvětvích roste počet úředníků, tj. jak technických, tak administrativních sil (pobírajících časovou mzdu).

Tabulka 9*
Úspora pracovních sil v důsledku technického rozvoje v NSR¹

Průmyslové odvětví	Výroba v %	Skutečný pracovní čas	Produkti- vita práce na 1 člo- vek/hod. ²	Dělníci		Úředníci		Zaměstnaných celkem	
				absolutní počet	v %	absolutní počet	v %	absolutní počet	v %
Těžba ropy	+ 54,7	.	+ 88,8	- 1 900	- 17,9	+ 500	+ 14,3	- 1 400	- 9,9
Dřevozprac. průmysl	+ 25,7	- 5,2	+ 40,7	- 4 600	- 2,4	+ 3 400	+ 12,3	- 1 200	- 0,5
Tabákové výrobky	+ 0,6	.	+ 39,4	- 14 500	- 23,3	- 700	- 9,5	- 15 200	- 22,2
Těžba želez. kovů	+ 9,7	.	+ 38,9	- 2 700	- 13,3	+ 200	+ 8,7	- 2 500	- 11,1
Těžba hydrox. dras.	+ 17,4	- 6,0	+ 38,5	- 1 800	- 8,5	+ 400	+ 14,8	- 1 400	- 5,9
Hudební nástroje	+ 9,2	- 5,3	+ 37,4	- 4 700	- 9,0	+ 100	+ 1,1	- 4 600	- 7,5
Prům. kamene a zem.	+ 23,3	- 4,0	+ 36,5	- 9 700	- 4,3	+ 3 300	+ 10,6	- 6 400	- 2,5
Kožený prům.	+ 16,7	- 4,7	+ 35,2	- 1 600	- 4,6	+ 600	+ 10,7	- 1 000	- 2,5
Textilní prům.	+ 7,5	- 4,6	+ 27,3	- 37 700	- 6,8	+ 9 600	+ 11,4	- 28 100	- 4,4
Pily	+ 3,0	- 2,7	+ 14,5	- 5 500	- 7,4	- 800	- 5,9	- 6 300	- 7,1
Těžba rud bar. kovů	- 12,7	- 7,0	+ 79,0	- 4 200	- 47,2	- 350	- 33,3	- 4 500	- 45,9
Uhelná těžba	- 7,2	.	+ 22,0	- 83 500	- 16,0	+ 2 700	+ 5,5	- 80 000	- 14,5
Prům. zprac. kůže	- 4,0	- 3,6	+ 17,3	- 4 300	- 13,3	+ 100	+ 2,1	- 4 250	- 11,3

* Pramen: Automatisierung (1963), č. 4.

¹ Údaje jsou za vybrané odvětví průmyslu NSR v letech 1956–1960 (bez Berlína a Sárska).

² Produktivita práce je vyjádřena množstvím výroby na 1 odpracovanou hodinu a zaměstnance.

vybaveností pracovníků základními fondy a produktivitou práce musí být vzaty v úvahu. Při studiu tohoto problému se však obvykle vychází ze statistického materiálu, ten se hodnotí a bez podrobnějšího odůvodnění se pak dělají závěry. Při tom se zapomíná, že se zaváděním automatizace se mění celá technologie, nebo z velké části, že se zpracovává jiný materiál a — jak bylo již výše naznačeno — uvolňují a přesouvají se pracovní síly, v důsledku čeho se mění celková struktura zaměstnanosti.

Tabulka 10

Vývoj struktury zaměstnanosti v USA (v %)*

Rok	Primární sektor	Sekundární sektor	Terciární sektor
1820	73	12	15
1850	65	18	17
1870	53	23	24
1880	49	26	25
1890	43	27	30
1900	37	29	34
1910	32	31	37
1920	27	33	40
1925—1934	24	30	46
1937	25	29	46
1940	19	31	50
1950	16	27	57
1962	10	30	60

* Pramen: J. Fourastié, *Die grosse Hoffnung des 20. Jahrhunderts.*

Jak se mění struktura zaměstnanosti pod vlivem technického rozvoje, ukazuje příklad z USA, jak jej komentuje francouzský ekonom Fourastié, který dělí celou výrobu na 3 sektory. Primární sektor představuje zemědělství, sekundární zahrnuje zhruba průmysl, terciální pak služby, vzdělání, cestování, kulturu. Z tabulky 10 je zřejmý přesun od zemědělství, od dvacátých let 19. století, kdy bylo na $\frac{3}{4}$ obyvatelstva připoutáno k půdě, až v roce 1962, kdy jen 10 % obyvatel USA pracuje v zemědělství. Od roku 1900 do nyní se podíl obyvatel pracujících v průmyslu pohybuje kolem 30 %. Nejsilnějším se stává úsek služeb. Ve Francii je struktura zaměstnanosti následující: primární sektor 30 %, sekundární 40 %, terciální 30 %.

Shrňme-li naše poznatky, vyplývá z nich, že při posuzování vybavenosti pracovníků základními fondy je třeba uvážit řadu dílčích ovlivňujících faktorů, z nichž mezi nejdůležitějšími dlužno jmenovat velikost a objem základních fondů vyjádřených v srovnatelných cenách pro jedno odvětví (pro stejné nebo příbuzné výroby). Většinou platí, že čím větší

je vybavenost pracovníků základními fondy (i elektrickou energií), tím jsou relativně lepší pracovní výsledky a vyšší produktivita práce. Tato zásada neplatí všeobecně, protože empirické zjišťování poskytlo řadu příkladů o tom, že mohou růst základní fondy na pracovníka rychleji než produktivita práce.

Hlavní příčiny diferencí je nutno hledat v modernějším zařízení. V praxi to znamená, že např. starší stroje, méně výkonné, byť i v hodnotovém vyjádření dražší, jsou nahrazovány stroji moderními, dokonalé konstrukce, poměrně lehčími, vykazujícími podstatně lepší parametry a přitom lacinějšími. Tak může vzniknout zdánlivý paradox, že dělník vybaven aparaturou, jejíž hodnota je nižší než dělníka v jiném podniku, vykazuje větší produktivitu práce, a to jen proto, že pracuje na nových výkonnějších a levnějších strojích.

Ke zcela rozdílným ukazatelům se dochází tehdy, když se výroba automatizuje. Pak se počet pracovníků značně redukuje. Tuto tendenci ukazují příklady z USA, i Francie, když několik odborníků řídí celý velký závod o velké kapacitě. V tomto případě se ve vybavenosti pracovníků základními fondy projevil jiný kvalitativně odlišný stupeň technického rozvoje.

Dalším momentem je využití kapacity. Podniky, kde není vyrovnané zatížení strojů, vykazující prostoje celých agregátů nebo i jednotlivých strojů, budou v nevýhodě proti těm podnikům, které využívají stroje. Tyto podniky při stejném stupni vybavení pracovníků základními fondy budou mít nižší produktivitu práce. Úroveň využití kapacit souvisí s úrovní organizace práce, kvalifikací pracovníků, plánování dodavatelsko-odběratelských vztahů, neboť poruchy v dodávkách materiálů a surovin mohou podstatně ovlivnit využití výrobního zařízení.

Hybnou pákou celého dění v průmyslu je technický rozvoj. Dosavadní zkušenosti ukazují, že dochází ke stálému posunu v sortimentu výroby. Přitom se rýsují tyto základní trendy:

- a) stejný produkt se vyrábí řadu let (jízdní kola), jen dochází k menším či větším technickým zlepšením;
- b) na místo dosavadního výrobku nastupuje úplně jiný a nahrazuje předchozí (cep — mlátička — kombajn);
- c) udrží se výroba dosavadních výrobků a vedle se uplatňuje nový, dosud nevyráběný výrobek (radio, barevná televize).

Rychlost těchto změn ovlivňuje proces technického rozvoje, zejména automatizace, protože zde hraje značnou roli otázka dávek. Proto se při projektování a konstrukci výrobních linek musí rozpočtovat doba použití (otázka zaostávání určitého typu výrobku), velikost série a amortizace a uvést v soulad s cenovými relacemi podobných výrobků vyráběných tradičním způsobem.

Při zjišťování vlivu vybavenosti na produktivitu práce se nesmí přehlédnout ani změny ve zpracovávaném materiálu. Nové hmoty, které

se stále výrazněji uplatňují, ovlivňují i typy základních fondů (strojů) a celou technologii výroby.

V neposlední řadě je třeba uvažovat, kam zařadit pracovníky uvolněné zlepšeným vybavením podniku základními fondy. Plánované hospodářství dává možnost racionálního využití kvalifikovaných pracovníků na jiných úsecích; je třeba s tím počítat a citlivě regulovat znovurozdělování pracovních sil v našem hospodářství.

VÁCLAV KLUSOŇ, MILAN BOHÁČ

MATEMATICKO-STATISTICKÉ METODY PŘI NORMOVÁNÍ SPOTŘEBY MATERIÁLU A ENERGIE V CHEMICKÝCH VÝROBNÍCH PROCESECH

Chemické výrobní procesy se uplatňují v řadě důležitých odvětví národního hospodářství, např. při zpracování paliv, v hutnictví, v některých oborech spotřebního a potravinářského průmyslu, ve farmaceutickém průmyslu a samozřejmě ve vlastním chemickém průmyslu, jehož význam v rozvoji národního hospodářství neustále roste. Jedním z charakteristických rysů chemických výrobních procesů je vysoký podíl materiálových nákladů na celkových vlastních nákladech výroby, zejména pak vysoký podíl nákladů na suroviny, materiál, palivo a energie. Podíl těchto nákladů na celkových výrobních nákladech průmyslových odvětví, v nichž jsou ve značné míře uplatněny chemické výrobní procesy, byl v roce 1960 tento:*

průmysl zpracovávající paliva	72,7 ‰
hutnictví černých kovů	62,7 ‰
hutnictví barevných kovů	69,4 ‰
výroba tuků a mýdla	88,1 ‰
Ve vlastním chemickém průmyslu činí tento podíl 67 ‰, z toho:	
v základní chemické výrobě	65,0 ‰
v oboru chemického využití ropy a uhlí	73,0 ‰
v gumárenské výrobě	76,0 ‰
ve výrobě celulózy a papíru	59,7 ‰

Vysoký podíl nákladů na materiál a energii v chemických výrobních procesech má určující vliv na úroveň i plnění plánu vlastních nákladů výroby, a proto je nezbytné věnovat velkou pozornost metodám a prostředkům rozboru stupně využívání pracovních předmětů a pracovních prostředků ve výrobním procesu. Základním nástrojem racionálního hospodaření surovinami a energiemi je normování jejich měrné spotřeby, tj. tvorba technicky a ekonomicky zdůvodněných norem spotřeby materiálů, paliv a energií ve výrobních procesech. Má-li být normování měrné spotřeby výrobních prostředků v praxi účinné, musí být spojeno se zevrubným technicko-ekonomickým rozбором výrobního procesu, prováděným na základě technických a ekonomických propočtů,

* Statistická ročenka 1961.

různých dodatkových provozních měření, údajů prvotní evidence, popř. i výsledků hlubšího technologického výzkumu. *Cílem technicky a ekonomicky zdůvodněných norem spotřeby není totiž jen stanovení konkrétních cílů na úseku vyššího využívání pracovních předmětů, popřip. pracovních prostředků, nýbrž i formulace způsobů a prostředků, jak tyto úkoly plnit.* Takto pojatý úkol normování měrné spotřeby předpokládá vyšetření všech důležitých závislostí mezi jednotlivými technickými a ekonomickými parametry výrobního procesu s cílem jeho ekonomické optimalizace, jejímž kritériem je právě minimalizace měrných spotřeb materiálu a energie.

Na průběh a výsledek výroby v chemických výrobních procesech má vliv celá řada činitelů; zejména je ovlivňují kvalita výchozího materiálu, paliva a energie, požadovaná kvalita konečné produkce, technologie výroby, výrobní zařízení, kvalita obsluhy a řada dalších vlivů, jako např. povětrnostních a pod.

Vliv *suroviny* projevuje se zejména obsahem účinné látky nebo koncentrací ve výchozím materiálu a množstvím různých příměsí, které pak často vedou k nežádoucím vedlejším reakcím, snižujícím stupeň využití daného základního materiálu. Podobně u paliv je to spalné teplo nebo výhřevnost, obsah hořlaviny a příměsí. Kvalita materiálů a paliv je vyjadřována značně rozsáhlou soustavou fyzikálněchemických ukazatelů a charakteristik majících vliv na materiálovou a energetickou účinnost výrobního procesu.

Jedním z nejvýznamnějších činitelů působících na úroveň měrných spotřeb je volba *technologie*. Pro zajištění určité produkce nebo zpracování suroviny je v praxi zpravidla k dispozici několik technologických postupů nebo různých variant jednoho postupu. Sem patří i účelná kombinace technologických operací (např. vyřešení hydrogenační rafinace a reformování benzínu v jedné lince). Při výběru určitého technologického řešení výrobního procesu není ovšem minimalizace měrných spotřeb kritériem jediným. Je třeba vzít v úvahu zejména hledisko celkových výrobních nákladů a nákladů investičních, kvality výrobků, zpracování vedlejší produkce a odpadů, odstraňování exhalací, čištění odpadních vod a pod. Výběr vhodné technologie je příkladem ekonomické optimalizace v širším smyslu a hledisko minimalizace nákladů na materiál a energii je při ní tím závažnější, čím je podíl těchto nákladů ve skladbě celkových nákladů vyšší. Z významných ekonomických činitelů třeba v této souvislosti upozornit na *organizaci výrobního procesu*, zejména pokud jde o volbu mezi dvěma základními typy výroby; periodickou a plynulou, z nichž u posledního typu bývá zpravidla vyšší využití materiálu a energie. Rovněž výběr vhodného druhu *výrobního zařízení*, jeho konstrukční řešení, stav a využití mají zpravidla podstatný vliv na úroveň měrných spotřeb v uvedených průmyslových odvětvích. Vztah mezi využíváním výrobního zařízení na jedné straně a využíváním materiálu a energie na straně druhé bývá často protichůdný; zvyšování reakční rychlosti vede nutně k nižší materiálové a energetické účinnosti, i když se současně zvyšuje množství vyrobené produkce nebo zpracované suroviny za jednotku času. Konečně je třeba upozornit na vliv kvality konečné produkce, popř. konstrukčního řešení výrobků (zpracování plastických hmot a kaučuku) a na vlivy povětrnostní (kolísání venkovní teploty, tlaku, vlhkosti vzduchu, velikosti vodních srážek apod.). Řada uvedených činitelů neovlivňuje zpravidla úroveň měrných spotřeb přímo, nýbrž prostřed-

nictvím norem technologického režimu výroby, které jsou zachyceny v technologickém reglementu, výrobních předpisech a pracovních instrukcích. V dodržování technologického režimu výroby projevuje se *pracovní vliv dělníka* na úroveň měrných spotřeb. Stejně je třeba zdůraznit i význam organizace práce a technického rozvoje, tedy práci techniků a ekonomů. Stupeň ovládnutí procesu závisí rovněž na rozsahu, zaměření a využití výsledků výzkumu a vývoje. Významnými nástroji k uskutečňování pokroku na tomto úseku jsou zvyšování kvalifikace všech pracovníků, socialistická soutěž, zlepšovateľské hnutí, hmotná zainteresovanost a řádná evidence a kontrola.

Stručný přehled nejdůležitějších vlivů na úroveň měrných spotřeb materiálu a energií ve výrobním procesu ukazuje složitost vzájemných souvislostí a potvrzuje nutnost komplexního posuzování a řešení všech otázek, které se spotřebou materiálu a energií souvisejí. Mnoho činitelů působí na měrnou spotřebu přímo, vliv značné části je nepřímý a závisí na uplatnění člověka ve výrobním procesu. Vypracovat a navrhnout technicko-hospodářskou normu spotřeby znamená mimo jiné umět předem určit — výpočtem, popříp. odhadem — očekávaný vliv jednotlivých činitelů. Z tohoto hlediska možno přehled vlivů na úroveň měrné spotřeby materiálu a energie ve výrobním procesu shrnout takto:

a) Nelze zdaleka každý vliv předem přesně vypočítat; např. proto, že některé vlivy mají charakter nahodilosti, nebo že nejsou prozkoumány dostatečně přírodní zákonitosti mající na měrnou spotřebu vliv.

b) I u těch výrobních procesů, kde lze značný objem ztrát technickými propočty poměrně přesně zdůvodnit, vyskytuje se jistá část ztrát, které nelze předem přesně stanovit, protože závisí na uplatnění člověka ve výrobním procesu.

Struktura každé normy spotřeby vykazuje tedy z tohoto hlediska dvě hlavní složky:

1. složku charakterizující měrnou spotřebu, vznikající zákonitě,
2. složku charakterizující měrnou spotřebu, která vzniká nahodile.

V praxi se často setkáváme s názorem, že technicky zdůvodněné normy spotřeby lze konstruovat jen na základě podrobných technických propočtů a že všechny ostatní normy jsou normami statistickými, vypracovanými zpravidla na podkladě hodnocení výsledků dosažených v minulosti. Statistické normy se přitom považují za méně dokonalé, jen za určitý stupeň k technicky zdůvodněným normám, které se opírají o technické propočty. Je velmi užitečné rozlišovat jednotlivé normy spotřeby podle jejich kvality, tj. podle stupně jejich technické a ekonomické zdůvodněnosti, zůstává jen otázka, jaká kritéria pro takovéto rozlišení vybrat. Kritérium použití technických propočtů není správné hned z několika důvodů:

a) Všechny ztráty ve výrobním procesu se nevyskytují zákonitě a řada z nich má charakter nahodilosti.

b) Nejsou zdaleka prozkoumány všechny přírodní zákonitosti mající na úroveň měrné spotřeby vliv, a to alespoň tak, aby je bylo možno kvantitativně vyjádřit a početně zpracovat (např. materiálová spotřeba v recepturách na fotochemické emulze).

c) Vliv člověka, jeho úsilí osvojit si pokrokové metody práce, kvalifikace, pracovní uvědomění, dodržování technologické disciplíny, zlepšovateľské

hnutí, účast v socialistické soutěži — to vše nelze předem vypočítat a kvantitativně v podobě funkčních závislostí vyjádřit.

Z těchto důvodů ani u výrob, kde lze provádět exaktní měření a výpočty, stanovit normy spotřeby výlučně pomocí technického propočtu nelze. I u těchto výrob vyskytuje se totiž jistá část ztrát, která je závislá na činitelích vymykajících se jakékoliv hlubší technické analýze. Z těchto důvodů nelze technickohospodářskou normu spotřeby stanovit jen pomocí technického propočtu a nelze tedy ani otázku technické zdůvodněnosti norem spojovat výlučně s uplatněním těchto propočtů. Kritériem technicko-ekonomické zdůvodněnosti normy nemůže být proto použitá metoda, nýbrž stupeň poznání příčin všech ztrát a změření vlivu všech těch faktorů, na kterých úroveň měrné spotřeby podstatně závisí. Jestliže přijmeme takovéto kritérium, pak je ovšem zřejmé, že za zdůvodněné normy budeme moci považovat i některé dosud tzv. statistické normy, totiž ty, u nichž se podařilo odhadnout funkční vztah mezi konečnou měrnou spotřebou, výtěžkem či ztrátou a řadou činitelů, kteří velikost měrné spotřeby (výtěžku, ztráty) ovlivňují. *Tím je dán velký význam matematicko-statistických metod při normování spotřeby, které za určitých předpokladů, jak dále uvidíme, mohou rovněž poskytovat podklady pro konstrukci technicko-ekonomicky zdůvodněných norem.*

Matematická statistika čerpá údaje pro rozbor z národohospodářské evidence, zejména z prvotní evidence o výrobě, pomocí nichž zhodnocuje dosažené výsledky ve snižování měrných spotřeb materiálu a energie za uplynulá období. Tato data jsou někdy doplňována různým dodatkovým proměřováním výrobního procesu, což umožňuje získat podrobnější znalosti o příčinách úspor či ztrát a o podmínkách, při nichž lze dosáhnout minimální měrné spotřeby nebo maximálního měrného výtěžku. Některých metod matematické statistiky, jak si dále ukážeme, lze úspěšně využít zejména:

v etapě stanovení středně progresivní měrné spotřeby nebo výtěžku, a to na základě zhodnocení dosažených výsledků;

pro odhalení příčin ztrát a zjištění míry jejich vlivu na úroveň materiálové spotřeby.

Matematicko-statistický rozbor hodnot měrné spotřeby

Velmi rozšířený, i když zároveň nedokonalý způsob stanovení norem spotřeby, je přímé odvození normy ze souboru výsledných hodnot měrných spotřeb v uplynulém období. Rozbor tohoto souboru spočívá ve výpočtu průměrné hodnoty a určení maximální a minimální hodnoty, když předtím byly eliminovány ty hodnoty, které přísluší obdobím, v nichž nebyl normální průběh výroby, např. v důsledku hrubého porušení technologické disciplíny, havarijního stavu apod., nebo údaj měrné spotřeby byl zakreslen nesprávným vykazováním spotřeby. Takto očistěná řada hodnot měrné spotřeby je pak předmětem rozboru, při němž se vysvětlují zejména větší odchylky od průměru. Neprovádí se však zpravidla hlubší kvantitativní analýza příčin větších odchylek a jednotlivé vlivy se nezkoumají ve vzájemné souvislosti. Takovýto rozbor soustřeďuje se tedy především na více nebo méně průkazné a přesvědčivé vysvětlování dosažených výsledků, které je pak podkladem pro stanovení normy. Středně progresivní hodnota měrné spotřeby, která je základem normy, leží

vždy v intervalu mezi extrémní a průměrnou hodnotou měrné spotřeby či výtěžku. Velikost tohoto intervalu je nepřímou úměrnou stupni ustálenosti průběhu technologického procesu; čím méně je výrobní proces ustálený, tím větší je tento interval a tím obtížnější je při této metodě určení a zdůvodnění středně progresivní hodnoty normy. Tento postup, není-li doplněn propočtem a rozbohem ztrát, materiálovou či energetickou bilancí výrobního procesu, nemůže pochopitelně poskytnout technicky a ekonomicky zdůvodněnou normu spotřeby.

Uvedený postup lze však zlepšit natolik, že i rozbor souboru dosažených hodnot měrných spotřeb může usnadnit stanovení normy a poskytnout podklady pro vypracování opatření zajišťujících její plnění.

Dvě složky spotřeby, nutná a nahodilá, způsobují, že měrná spotřeba má charakter náhodné veličiny, která má jisté rozdělení pravděpodobností. Praktickým důsledkem toho je, že hodnoty měrné spotřeby nejsou za jinak stejných podmínek přesně reprodukovatelné. Soubor hodnot měrné spotřeby zjištěných za dané uplynulé období lze charakterizovat tabulkou či histogramem četností výskytu jednotlivých hodnot nebo skupin hodnot, jakož i aritmetickým průměrem, který je charakteristikou polohy souboru, a směrodatnou odchylkou, která je charakteristikou velikosti rozptýlení údajů v souboru kolem průměru.

Protože ale nejsou hodnoty měrné spotřeby přesně reprodukovatelné, popisuje tento soubor přesně jen tu stránku výrobního procesu, která se týká studované spotřeby (materiálu, energie a pod.) v daném uplynulém období. Skutečné vlastnosti výrobního procesu (tj. ty, které lze nejspíše očekávat za jinak stejných podmínek v budoucnosti), pak popisuje jen přibližně, a to tím přesněji, čím je počet údajů v souboru větší. Úvahy o budoucích hodnotách měrné spotřeby je nutno ale stavět na skutečných vlastnostech výrobního procesu, zejména na skutečném průměru měrné spotřeby. Skutečný průměr přesně neznáme a jeho přibližným odhadem je aritmetický průměr hodnot spotřeby, zjištěných za dané uplynulé období. To, jak přesným odhadem skutečného průměru je aritmetický průměr, lze určit *intervalem spolehlivosti* sestrojeným kolem aritmetického průměru, což je interval, který skutečný průměr pokryje skoro jistě (s předem zvolenou vysokou pravděpodobností).

Určení intervalu spolehlivosti může mít význam pro stanovení středně progresivní hodnoty měrné spotřeby (normy spotřeby). Má-li norma ležet mezi průměrnou a minimálně dosahovanou hodnotou spotřeby, měla by ležet vždy mimo interval spolehlivosti. Interval spolehlivosti tak zužuje oblast, do níž je možno středně progresivní normu umístit, toto zpřesnění na základě počtu pravděpodobností objektivně a kvantitativně zdůvodňuje a je proto důležitou součástí úvah, které vedou k jejímu stanovení.

Je-li za dané uplynulé období zjištěno n hodnot měrné spotřeby x_1, x_2, \dots, x_n , je aritmetický průměr těchto hodnot

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$$

a jejich směrodatná odchylka

$$s = \sqrt{\frac{1}{n-1} (\sum x_i^2 - n\bar{x}^2)}.$$

Označme skutečný průměr měrných spotřeb za daných podmínek μ . Známe-li rozdělení pravděpodobností měrných spotřeb, můžeme kolem aritmetického průměru sestavit interval libovolné spolehlivosti pro skutečný průměr μ . Nejobvyklejším případem je, že rozdělení pravděpodobností měrné spotřeby je normální (Gaussovo) nebo se od normálního příliš neliší. Potom je $100(1 - \alpha)$ procentní interval spolehlivosti dán vztahem

$$\bar{x} - t_\alpha \frac{s}{\sqrt{n}} < \mu < \bar{x} + t_\alpha \frac{s}{\sqrt{n}},$$

kde t_α je 100α procentní kritická hodnota Studentova rozdělení pravděpodobností t s $n - 1$ stupni volnosti, tj. hodnota, pro kterou platí

$$P (|t| > t_\alpha) = \alpha,$$

je-li t náhodná veličina s rozdělením t a značí-li P pravděpodobnost jevu, který je uveden v závorce za symbolem P .

Dolní hranice intervalu spolehlivosti je horní mezí, kterou by neměla stanovená norma překročit, a volená pravděpodobnost $1 - \alpha$ udává nejmenší míru jistoty, že bude požadovaná vlastnost vztahu normy a průměru splněna.

Velikost intervalu spolehlivosti se ovšem zmenšuje s rostoucím počtem zjištěných údajů o měrné spotřebě, a tím se zpřesňuje stanovení skutečného průměru. To na první pohled rozšiřuje oblast, do které je možno umístit středně progresivní hodnotu. Protože však na druhé straně není možno hledat interval spolehlivosti z menšího počtu dat, než je nám k dispozici, nebo počet dat uměle snižovat, ježto bychom se v takovém případě vzdávali úplnosti informace, kterou nám zjištěné hodnoty měrné spotřeby poskytují, plyne z této úvahy následující závěr:

Interval spolehlivosti má hlavní význam tehdy, je-li k dispozici jen omezený počet údajů. V takovém případě doplňuje interval spolehlivosti informaci o výrobním procesu z hlediska měrné spotřeby, která je v důsledku omezeného počtu údajů nedostatečná. Tato skutečnost vyzdvihuje účelnost použití intervalu spolehlivosti právě na úseku normování měrné spotřeby, protože zde v důsledku současných možností měřicí techniky a organizace evidence nebývá počet údajů ani za celý rok příliš velký.

Pomocí intervalu spolehlivosti nebyla ovšem středně progresivní hodnota měrné spotřeby jednoznačně určena, nýbrž byla pouze zúžena oblast jejího stanovení. Stanovení konkrétní normy je předmětem celého technicko-ekonomického rozboru, zejména rozboru ztrát a materiálové bilance; matematicko-statistický výpočet je však účinnou složkou tohoto rozboru.

Po určení konkrétní normy spotřeby je rovněž důležitou otázkou, kterých hodnot měrné spotřeby, nejvyšších z dosud dosahovaných, je třeba se v budoucnosti vyvarovat, má-li být stanovená norma spotřeby v průměru v plánovaném období dodržována, a jaký podíl z dosud dosahovaných hodnot tvoří ty, které je nutno v budoucnosti eliminovat. Jde-li opět o nejčastější případ, tj. normální rozdělení měrné spotřeby, je tato úloha snadno řešitelná.

Předpokládejme, že byla stanovena norma spotřeby podle zásad střední progresivity a označme ji μ' . Je tedy nutno učinit taková opatření, aby byla v budoucnu dodržována, což znamená, že μ' má být skutečným průměrem měrných spotřeb dosahovaných v budoucnosti.

Kolem skutečného průměru μ' lze opět stanovit interval spolehlivosti, mimo který se hodnoty měrné spotřeby skoro jistě nevyskytnou (tj. vyskytnou se nejvýše s předem zvolenou malou pravděpodobností β). Konce tohoto intervalu jsou

$$\mu' \pm u_{\beta} \cdot s,$$

kde u_{β} je hodnota, pro kterou $P(|u| > u_{\beta}) = \beta$, a u značí normovanou normálně rozdělenou náhodnou veličinu.

Předpokládáme-li, že stanovená norma spotřeby μ' bude dodržována a že organizačně-technické opatření zajišťující její plnění nezmění tvar rozdělení pravděpodobností jednotlivých hodnot měrné spotřeby, stačí odhadnout, kolika procentní kritickou hodnotou je hodnota $\mu' + u_{\beta} \cdot s$ v normálním rozdělení, z něhož byly vypočteny charakteristiky \bar{x} a s . Je-li 100 γ — procentní hodnotou tohoto rozdělení, je patrné, že dodržení stanovené normy předpokládá, že se prakticky nesmějí vyskytnout hodnoty měrné spotřeby vyšší než $\mu' + u_{\beta} \cdot s$ a že takové hodnoty činily dosud zhruba 100 $\cdot \frac{\gamma}{2}$ procent všech dosahovaných hodnot měrné spotřeby.

Hodnotu $\frac{\gamma}{2}$ najdeme takto: předpokládáme-li, že měrná spotřeba nabývající hodnot x je normálně rozdělena s průměrem μ a směrodatnou odchylkou σ , je

$$u = \frac{x - \mu}{\sigma}.$$

Parametry μ a σ odhadneme pomocí výše definovaných charakteristik \bar{x} a s . Protože se má dále β -procentní kritická hodnota „nového“, budoucího rozdělení s průměrem μ' a směrodatnou odchylkou σ rovnat γ -procentní hodnotě rozdělení „starého“, dosahovaného s průměrem μ a stejnou směrodatnou odchylkou, je

$$\frac{x - \mu'}{\sigma} = u_{\gamma} = \frac{x_{\gamma} - \mu}{\sigma} = \frac{x_{\gamma} - \bar{x}}{s},$$

kde

$$x_{\gamma} = \mu' + u_{\beta} \cdot s.$$

K hodnotě u_{β} lze pak odečíst pravděpodobnost γ , popříp. $\frac{\gamma}{2}$ z tabulky distribuční funkce normovaného normálního rozdělení pravděpodobností.

Hodnoty $\mu' + u_{\beta} \cdot s$ a 100 $\cdot \frac{\gamma}{2}$ pomáhají tak ověřit realnost plnění stanovené normy spotřeby za daných podmínek a zároveň pomáhají určit požadovanou

míru účinnosti organizačnětechnických opatření, zajišťujících plnění stanovené normy.

Matematicko-statistický rozbor hodnot měrné spotřeby zlepšuje předpoklady pro vytváření její správné středně progresivní hodnoty. Protože však neodhaluje příčiny, je nutno jeho hlavní význam spatřovat v kombinaci s technickými výpočty, měřením a technicko-ekonomickým rozбором výrobního programu.

Matematicko-statistický rozbor vlivů působících na měrnou spotřebu

Odhalování jednotlivých vlivů na měrnou spotřebu, jejich měření a analytické vyjadřování zjištěných závislostí zpravidla umožňuje na základě daného materiálu stanovit technicky a ekonomicky zdůvodněnou normu a odhadnout takové podmínky výrobního procesu, za kterých lze dosáhnout maximálního využití materiálu i energie nebo alespoň se jim přiblížit. Nejdůležitějšími nástroji matematické statistiky na tomto úseku jsou *korelační a regresní analýza*.

Korelační analýza umožňuje oddělit kvantitativně měřitelné činitele, kteří na měrnou spotřebu působí, od činitelů, kteří na ni nepůsobí. Jsou-li jak měrná spotřeba, tak zkoumaný vliv alespoň přibližně normálně rozdělené náhodné veličiny, zkoumá korelační analýza velikost jejich lineární stochastické závislosti pomocí koeficientu korelace. Máme-li n nezávisle zjištěných hodnot měrné spotřeby y za dané uplynulé období a n k nim příslušných hodnot zkoumaného vlivu x , takže lze sestavit z obou veličin n nezávislých dvojic (x_i, y_i) pro $i = 1, 2, \dots, n$, je odhadem lineární závislosti obou veličin výběrový koeficient korelace

$$r = \frac{n \sum_{i=1}^n x_i y_i - \sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n y_i}{\left[n \sum_{i=1}^n x_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n x_i \right)^2 \right] \left[n \sum_{i=1}^n y_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n y_i \right)^2 \right]^{1/2}}$$

Vypočteme-li takto výběrové koeficienty korelace odhadující velikosti m různých vlivů $x^{(1)}, x^{(2)}, \dots, x^{(m)}$ na měrnou spotřebu y , pak lze veličiny $x^{(1)}, x^{(2)}, \dots, x^{(m)}$ uspořádat podle míry vlivu seřazením prostých hodnot příslušných koeficientů korelace $|r^{(1)}|, |r^{(2)}|, \dots, |r^{(m)}|$ podle velikosti, zejména však oddělit vlivy významné od nevýznamných. K tomu je třeba testovat významnost jednotlivých koeficientů korelace. To se děje srovnáním hodnot vypočtených $r^{(i)}$ ($i = 1, 2, \dots, m$) s hodnotami tabelovanými, které udávají meze, jejichž překročení hodnotou $|r^{(i)}|$ je prakticky nemožné (tj. příliš málo pravděpodobné), jsou-li veličiny $x^{(i)}$ a y nezávislé. Překročení tabelované hodnoty hodnotou $|r^{(i)}|$ lze pokládat proto téměř jistě za ukazatel existence lineární stochastické závislosti měrné spotřeby a zkoumaného činitele. Je-li hodnota $|r^{(i)}|$ menší než tabelovaná, svědčí o tom, že zkoumaný činitel na měrnou spotřebu nepůsobí.

Korelační analýza je přípravným stupněm k regresní analýze, která zkoumá vztah měrné spotřeby a zvolených činitelů hlouběji, protože jej analyticky vyjadřuje. To umožňuje zejména odhadnout hodnoty měrné spotřeby při měnících se podmínkách výroby (při změně vlivu jednotlivých činitelů, kteří

na spotřebu působí), jakož i odhadnout podmínky, za kterých nabývá hodnota měrné spotřeby minima.

Při *regresní analýze* předpokládáme, že měrná spotřeba y je normálně rozdělenou náhodnou veličinou, jejíž skutečný průměr závisí na jednotlivých zkoumaných vlivech známým typem funkčního vztahu

$$\mu = f(x^{(1)}, x^{(2)}, \dots, x^{(m)}; \beta_0, \beta_1, \dots, \beta_k),$$

kde $\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_k$ jsou parametry předpokládané funkce a funkce f je v těchto parametrech lineární. Dále předpokládáme, že se rozptyl veličiny y nemění se změnou hodnot veličin $x^{(1)}, x^{(2)}, \dots, x^{(m)}$. U funkce f předpokládáme znalost jejího analytického tvaru, nikoliv však hodnot parametrů $\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_k$.

Uvedené předpoklady jsou natolik obecné, že nám v praxi obvykle nebrání dále uvedeného postupu použít. Úkolem nyní je tak odhadnout ze zjištěných údajů o měrné spotřebě za dané uplynulé období a o činitelích na ni působících parametry $\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_k$, aby funkce f , specifikovaná těmito odhady parametrů (jež označíme b_0, b_1, \dots, b_k), dobře popisovala závislost průměrné měrné spotřeby na činitelích $x^{(1)}, x^{(2)}, \dots, x^{(m)}$ v té oblasti, ve které se hodnoty činitelů $x^{(1)}, \dots, x^{(m)}$ vyskytují.

Úloha vychází z n zjištěných hodnot měrné spotřeby y_1, y_2, \dots, y_n a z n m -tic zjištěných hodnot činitelů $x_1^{(1)}, x_2^{(2)}, \dots, x_n^{(1)}; x_1^{(2)}, x_2^{(2)}, \dots, x_n^{(2)}; \dots; x_1^{(m)}, x_2^{(m)}, \dots, x_n^{(m)}$, přičemž hodnoty $x_i^{(1)}, x_i^{(2)}, \dots, x_i^{(m)}$ přísluší vždy k hodnotě y_i ($i = 1, 2, \dots, n$). Předpokladem je, že $n \geq k$ (počet odhadovaných parametrů).

Nejvyššího stupně vlastnosti funkce f „dobře popsat závislost“ je dosaženo při použití metody nejmenších čtverců. Ta vychází z podmínky, aby součet čtverců odchylek zjištěných hodnot y_i od hodnot funkce f byl minimální, čili aby platilo

$$S = \sum_{i=1}^n (y_i - f(x_i^{(1)}, x_i^{(2)}, \dots, x_i^{(m)}; \beta_0, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k))^2 = \min.$$

Je-li funkce f polynom v proměných $x^{(1)}, x^{(2)}, \dots, x^{(m)}$ s koeficienty $\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_k$, je taková podmínka splněna pro ta β_i ($i = 0, 1, \dots, k$), která vyhovují soustavě rovnic

$$\frac{\delta S}{\delta \beta_i} = 0, \quad (i = 0, 1, \dots, k).$$

Řešením této soustavy jsou požadované odhady b_0, b_1, \dots, b_k . V praxi obvykle vystačíme s předpokladem, že funkce f je polynom, a to nejčastěji prvního nebo druhého stupně. O vhodnosti typu regresní funkce f obvykle je možno se přesvědčit prostým posouzením velikosti rozptylu hodnot y kolem regresní nadplochy daného výrazem

$$s^2_{y \cdot x} = \frac{S}{n - k - 1},$$

kde do S dosazujeme za $\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_k$ vypočtené b_0, b_1, \dots, b_k . Tuto otázku řešíme obvykle v souvislosti s testem významnosti koeficientů regrese.

Testem významnosti koeficientů regrese se lze přesvědčit, zda absolutní veli-

kost koeficientu $b_i (i = 1, 2, \dots, k)$ nasvědčuje tomu, že člen regresní funkce s koeficientem β_i přispívá svou nenulovou hodnotou významně k celkové hodnotě průměru μ , nebo zda je člen s koeficientem β_i pro celkovou hodnotu μ zanedbatelný.

Test významnosti β_i se provádí srovnáním charakteristiky t s tabelovanou kritickou hodnotou Studentova rozdělení t o $n - k - 1$ stupňích volnosti, tj. s $t(n - k - 1)$, jejíž překročení je při nulové hodnotě β_i prakticky nemožné (má pravděpodobnost nejvýše α — zvolené malé číslo). Při $t > t_\alpha (n - k - 1)$ považujeme příslušný koeficient β_i za významný. Přitom je t definováno pro každé β_i vztahem

$$t = \frac{b_i}{s_{b_i}},$$

kde $s_{b_i} = \sqrt{s_{y.x}^2 \cdot c_i}$ a c_i označuje i -tý diagonální prvek inverzní matice k matici soustavy

$$\frac{\delta S}{\delta \beta_i} = 0, \quad i = 0, 1, 2, \dots, k.$$

Test významnosti umožňuje oddělit vlivy významné od nevýznamných, a to hlouběji než umožňuje korelační analýza, protože regresní funkce, zahrnujíc do sebe všechny vlivy, chápe je souhrnně a v jejich vzájemném působení, přičemž, je-li regresní funkcí polynom alespoň druhého stupně, charakterizují některé členy právě tyto společně působící vlivy (např. v kvadratickém polynomu všechny ty členy druhého stupně, které nejsou ryze kvadratické). Další přínos ve srovnání s korelační analýzou, prakticky zvlášť důležitý, tkví v tom, že hodnoty zkoumaných vlivů nemusí být hodnotami normálně rozdělené náhodné veličiny, ale že mohou být vybírány libovolně s výhradou, aby pokud možno rovnoměrně pokrývaly oblast, kterou má regresní funkce reprezentovat. Z toho plyne, že korelační analýza by měla hrát úlohu přípravy pro regresní analýzu vyloučením zcela nepodstatných vlivů a omezením počtu zkoumaných činitelů na počtářsky únosný počet.

Je-li vyjádření vztahu v celé dané oblasti dostatečně přesné, o čemž svědčí nejspíše malá hodnota rozptylu $s^2_{y.x}$, je možno se pokusit o odhad minima regresní funkce na dané oblasti, tj. takových podmínek, za kterých dochází průměrně k nejmenší spotřebě. K tomu lze použít běžných metod matematické analýzy k vyhledávání lokálních extrémů funkcí více proměnných, kombinovaných s vyšetřováním jednotlivých hodnot funkce, zejména na okrajích oblasti. Jde-li o funkci lineární, dá se s úspěchem použít i *lineárního programování*.

S použitím regresní analýzy souvisejí ještě některé další praktické otázky. Pokud jde o oblast, na které regresní funkci sestavujeme, je nutno si uvědomit, že rozsah hodnot jednotlivých činitelů spotřeby, kteří jsou z valné části vyjádření technologickými ukazateli, je dán maximálním rozpětím skutečně zjištěných hodnot parametrů technologického režimu výroby. Čím větší je tento interval, tím jsou vytvořeny lepší podmínky pro zjištění stochastické závislosti. Velikost tohoto intervalu je však nepřímou úměrnou stupni ustálenosti technologického režimu výroby; z ustáleného provozu, při kterém se ukaza-

telé pohybují ve velmi úzkém rozmezí, vyplývá nedostatečná přesnost určení vztahu.

Důležitým předpokladem úspěšného uplatnění regresní analýzy na tomto úseku je výběr vhodných údajů. Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že z tohoto hlediska neposkytuje evidence vždy nejvhodnější podkladový materiál. Všude tam, kde je to možné a hospodářsky únosné, je pro tyto účely výhodné provádět *provozní pokusy*, doplněné měřením, při nichž jsou nastavovány jednotlivé parametry v poměrně širokém rozmezí a sleduje se a zachycuje se chování parametrů ostatních. Zpracování výsledků provozních měření regresní analýzou může vést k odhalení důležitých závislostí, které mají na velikost měrné spotřeby určující vliv.

Další vlastností podkladových dat, která používáme k odhadu závislosti měrné spotřeby na různých činitelích, je jejich *vzájemná časová sladěnost*, což znamená, že hodnoty příslušných ukazatelů musejí k sobě časově příslušet, nebo jirak řečeno, musejí charakterizovat průběh výrobního procesu v takových krátkých časových intervalech, ve kterých se všechny hodnoty ukazatelů projeví v příslušné hodnotě měrné spotřeby. To znamená, že všechny hodnoty musí být měřeny zároveň, působí-li ukazatelé na měrnou spotřebu okamžitě, nebo s náležitým časovým předstihem, charakterizujícím dobu, za kterou se vliv ukazatelů na měrnou spotřebu projeví. Předpoklad časové sladěnosti musí být zajištěn účelnou organizací měření a prvotní evidence o výrobě. Zcela elementárním předpokladem uplatnění regresní analýzy je, aby příslušné hodnoty jednotlivých ukazatelů byly skutečně měřeny a správně evidovány.

Obtížnost výpočtu regresní funkce rychle vzrůstá s růstem počtu nezávisle proměnných, s růstem počtu dat a se zvyšováním stupně polynomu. Prakticky je dána počtem parametrů v regresním polynomu, který udává řád soustavy lineárních rovnic, již je nutno řešit. Proto je s výjimkou nejjednodušších případů nutné řešit úlohu na samočinném počítači. Program na sestavení regresní funkce a na test významnosti regresních koeficientů patří dnes na významné místo v knihovně standartních programů, jimiž by měl být vybaven každý počítač provádějící servisní výpočetní službu. V ČSSR jsou v současné době již některé počítače těmito programy v nejrůznějších variantách vybaveny, zejména National Elliott 803 B, Sirius a Ural I.

Význam metod matematické statistiky při rozboru a normování využití materiálu a energie ve výrobním procesu

Metody matematické statistiky lze považovat za vhodný nástroj zejména:

1. normování měrné spotřeby,
2. optimalizace výrobního procesu,
3. kontroly plnění norem a
4. zdokonalování evidence a měření.

Odhalení příčin a zákonitostí majících vliv na úroveň měrné spotřeby a kvantitativní zjištění míry jednotlivých vlivů tvoří základ pro tvorbu technicky a ekonomicky zdůvodněných norem spotřeby. Uvedené matematicko-statistické metody jsou z tohoto hlediska významným pracovním nástrojem, obohacujícím metodiku technicko-ekonomického rozboru výrobních procesů.

Norma spotřeby je vždy dána jedním číslem, charakterizujícím závazný

úkol měrné spotřeby, který je třeba v období, na které byla stanovena, v průměru dodržet. Regresní funkci nelze samu o sobě považovat za normu, protože zevrubný technicko-ekonomický rozbor nenahrazuje, nehledě k tomu, že jejím hlavním úkolem je s nejvyšší možnou pravděpodobností charakterizovat v určité oblasti průběh hodnot měrné spotřeby v závislosti na proměnlivých podmínkách výroby. Můžeme proto říci, že regresní funkce odráží *dynamiku měrné spotřeby*, kdežto norma spotřeby má vždy vzhledem k období, pro které byla stanovena, *statický charakter*. Právě tato vlastnost regresních funkcí činí z nich velmi užitečný nástroj normování měrné spotřeby. Na základě očekávaných (plánovaných) podmínek výroby poskytují tyto funkce cenné podklady pro stanovení konkrétních úkolů na úseku snižování měrné spotřeby materiálu a energie.

Normování měrné spotřeby není jen stanovení závazných úkolů na úseku hospodaření s materiálem a energií, nýbrž jeho úkolem je i zjištění podmínek, za kterých lze stanovenou normu splnit. Vyšetřování extrémů regresních funkcí umožňuje odhadnout podmínky, za kterých hodnota regresní funkce nabývá minima (maxima), tj. za kterých bude s nejvyšší pravděpodobností měrná spotřeba nejnižší, nebo měrný výtěžek nejvyšší. Tomuto postupu říkáme také *optimalizace výrobního procesu* z hlediska využití materiálu a energie. Výsledky optimalizace třeba považovat za návod, jak nejlépe normované úkoly měrné spotřeby plnit. Je zřejmé, že jen na základě těchto výsledků nelze vždy dělat konečné závěry; v praxi budou patrně podnětem k dalším technickým a ekonomickým analýzám. Výsledek optimalizace výrobního procesu z uvedených hledisek může se projevit hned dvojím způsobem:

1. ukazuje cesty, jak stanovenou normu dodržovat, a zároveň
2. vytváří předpoklady pro dosahování úspor materiálu a energie ve výrobním procesu.

Přitom nelze zapomínat na skutečnost, že v praxi se vyskytují i případy, kdy při daných parametrech výroby není možno dosáhnout maximálního využití surovin či energie. Je to zejména tehdy, kdy stupeň využití výrobního zařízení je vyšší, nežli připouštějí podmínky pro dosahování maximálních úspor. V takovýchto případech použití regresní funkce poskytuje podklady pro stanovení nezbytné výše hodnoty normy spotřeby i podklady pro výpočet, jakou cenu platíme za vyšší využívání výrobního zařízení, nežli je z hlediska využití materiálu a energie účelné.

Důležitým předpokladem dodržování norem spotřeby je *kontrola*, při níž je třeba porovnávat skutečné výsledky výroby se skutečnými podmínkami a možnostmi plnění plánovaných úkolů. Použití regresních funkcí pro tyto účely umožňuje zpřesnit význam činitelů působících na měrnou spotřebu, odhadnout míru vlivu, tj. i stupeň zásluh (provinění) obsluhy na úsporách (ztrátách) materiálu a energie. Regresní analýza může tak přispět ke zkvalitnění kontroly a k postupnému odstraňování formalismu z tohoto úseku.

Testy významnosti jednotlivých koeficientů regresní funkce dávají podnět k technickému přezkoumání účelnosti sledování, popř. měření jednotlivých parametrů, tj. činitelů měrné spotřeby. To znamená, že v některých případech můžeme dojít k závěru, že daný soubor ukazatelů nevyužívá plně možností jak charakterizovat průběh hodnot měrné spotřeby. Korelační a regresní analýza pomáhají postupně dospět k takovému souboru ukazatelů, který

průběh měrné spotřeby nejlépe charakterizuje. Uplatnění výsledků uvedených matematicko-statistických postupů na tomto úseku je proto významné i *pro organizaci měření, výběr měřených míst a organizaci prvotní evidence o výrobě.*

Regresní funkce, jakožto matematické modely materiálové spotřeby mohou mít při rozboru využívání pracovních předmětů a pracovních prostředků ve výrobním procesu a při normování jejich měrné spotřeby značné použití. Hlavním cílem na tomto úseku nejsou jen drobná zlepšení, nýbrž dosažení kvalitativního zlomu ve spotřebě materiálu a energie ve výrobě. Řešení náročných úkolů vyžaduje zpravidla i uplatnění náročnějších postupů. Zároveň je třeba při tvorbě norem postupně upouštět od zásady „kampanovitosti“, nechápat prověrky norem jako „akci“, nýbrž jako zevrubný technický a ekonomický rozbor výrobního procesu, který řeší současně pokud možno všechny jeho problémy a vytváří také všechny druhy technicko-hospodářských norem, které jsou pak obrazem jeho ekonomické a technické úrovně. Z tohoto základního hlediska je třeba vybírat a hodnotit jednotlivé metody a nástroje takového rozboru, zejména technické propočty, provozní proměřování a matematicko-statistické metody. Hlavní význam těchto metod spočívá v jejich účelné kombinaci, ve vzájemném doplňování a sladění s cíli komplexního technicko-ekonomického rozboru výrobního procesu, jehož jsou nedílnou součástí. V takové kombinaci a využití představují i matematicko-statistické metody rozboru využití materiálu a energie účinný nástroj zvyšování ekonomické efektivity výrobních procesů.

KAMIL MIKULIČ

EKONOMICKÉ ZÁUJMY V CHOZRASČOTNEJ ORGANIZÁCI

V poslednom období na stránkach odbornej tlače boli uverejnené názory na vznik rozporov medzi štruktúrou, kvalitatívnou a kvantitatívnou stránkou výroby na jednej strane a spoločenskými potrebami na strane druhej. Tieto názory vychádzajú z výskytu výrobkov, ktoré nemajú odbyt, nepotrebných výrobkov, alebo nie potrebných v celom vyrobenom množstve. V úvodníku Pravdy *Neumŕtvujme plody vlastnej práce* z 10. 9. 1963 sa okrem iného píše:

„Veľmi vážnou oblasťou sú nadnormatívne zásoby takých tovarov, ktoré síce zaplňajú skladovacie priestory, že sa v nich už nemožno pomaly ani pohnúť, ale pritom nejdú na odbyt. Všetkých nás musí mrziť, že máme takmer za jednu a trištvrte miliardy Kčs výrobkov, ktoré nemajú zabezpečený odbyt. Pritom sa na druhej strane nedostáva nášmu národnému hospodárstvu za päť miliárd Kčs žiadaných produktov.“

Niektorí autori považujú nerealizované výrobky, alebo výrobky, ktoré prechádzajú spomalene realizáciou, za dôsledok negatívneho pôsobenia zákona hodnoty v socialistických podmienkach výroby.

Čo nie je potrebné v kapitalizme, čo sa stane nepredajným, nemá charakter tovaru, prípadne tento charakter celkom alebo čiastočne stráca. Živelný prejav zákona hodnoty pri tovaroch, ktoré sa javia ako prebytočné, nadobúda často drastické formy. V konečnom štádiu však kapacity, suroviny sú orientované na výrobu takých tovarov, ktoré majú zabezpečený odbyt. Výroba nepotrebných výrobkov, prípadne zastaralých typov je živelne regulovaná pôsobením zákona hodnoty a konkurencie. Záujem kapitalistu na výrobe, na jej rozsahu je limitovaný trhom, hoci výrobok je rentabilný. Kúpyschopnosť obyvateľstva je jedným z určujúcich faktorov, ktorý musí kapitalista rešpektovať, čomu musí prispôbovať svoj program po stránke kvantitatívnej a kvalitatívnej. Obmedzujúcim činiteľom výroby je pre neho teda možnosť premeny každého výrobku na tovar.

Všeobecne uznávaný názor o tovarovom charaktere výrobkov vyro-

bených za socializmu zahrnuje v sebe tézu o tom, že výrobok popri svojej hodnote musí mať aj úžitkovú hodnotu. O tom, že táto podmienka platí aj u nás, svedčia zásoby výrobkov, ktoré sa vôbec nebudú realizovať alebo ktoré sa budú realizovať iba čiastočne. Z tvrdenia o bezprostredne spoločenskom charaktere práce v socialistických podmienkach výroby vyplýva, že spoločnosť vedome vynakladá spoločenskú prácu v určitých proporciách za účelom zabezpečenia potrebných výrobkov. Ak teda v pláne stanovujeme proporcie, riadime jednotný hospodársky proces podľa tohto plánu, tak súčasne a vedome plánujeme určité hodnotové vzťahy. Ako plánovacia činnosť, tak i jeho realizovanie je však dielom ľudí, ktorí v procese svojej práce sa nutne stretávajú s dôsledkami subjektívneho prístupu. Na základe tohto poznania si uvedomujeme, že dochádza k formovaniu reálnych možností vzniku disproporcií. Vidíme, že tieto možnosti sú vytvárané:

z titulu nedostatočného postihnutia tendencií vo výrobe a spotrebe už v pláne;

modifikovaním úloh plánu počas jeho realizácie.

Ovplyvňovanie plánu v procese jeho plnenia môže byť z hľadiska potrieb národného hospodárstva tak kladné, ako aj záporné. Jedným z vážnych činiteľov ovplyvňujúcich plán v čase jeho prevzatia a realizácie je ekonomický záujem podniku.

Domnievame sa, že v dôsledku zvláštností realizácie výrobkov v našich podmienkach nenastáva odhaľovanie vzniknutých disproporcií pred vlastným výrobným procesom ani počas výroby, ale až pri výskyte nerealizovaných výrobkov alebo nekvalitných výrobkov. Za takúto zvláštnosť považujeme to, že pre vyrábajúci podnik sa stávajú výrobky tovarom ihneď po ich ukončení, to znamená, že výrobný podnik nie je bezprostredne postihnutý dôsledkami nepremenenia potenciálneho tovaru na tovar skutočný. Keby plán mohol dôsledne určiť spoločenskú potrebu každého výrobku, nemohli by sa objavovať nepotrebné výrobky. Pretože sa však všetky plánované výrobky nerealizujú, nepremenia sa v skutočnosti na tovar, nemôžeme ani hovoriť v každom prípade o kladoch zvláštnosti realizácie výrobkov v našich podmienkach výroby. Pri tejto úvahe vychádzame z toho, že ak sa dodržiavajú zvláštnosti realizácie v našich podmienkach, nevytvárajú sa podmienky pre pôsobenie zákona hodnoty vo sfére obehu hotových výrobkov.

Plán podniku má predpisovať také výrobky, ktoré sú potrebné na krytie požiadaviek národného hospodárstva. Aby plán bol verným odrazom skutočných potrieb, musí sa v maximálnej miere k nim priblížiť. Rozpor medzi potrebami a plánom možno všeobecne znázorniť takto:

Výrobný plán \leq oproti skutočným potrebám.

Pre úplnosť schematického výrazu považujeme za správne zaradiť prípad, keď plán sa rovná potrebám a doplnený výraz bude mať takúto všeobecnú podobu:

výrobný plán $\begin{matrix} < \\ \equiv \\ > \end{matrix}$ oproti skutočným potrebám.

Z posledného znázornenia vzťahu medzi plánom a skutočnými požiadavkami sú zrejmé tri možnosti:

1. V prípade, že plán je v zhode so skutočnými potrebami, že sa s nimi kryje po stránke kvalitatívnej a kvantitatívnej, môžu sa všetky plánované výrobky realizovať ako tovar. Popri tejto podmienke tu má významnú úlohu ešte moment času; časová zhoda realizovania výrobku a výskytu potreby.

2. V prípade, že plán nekryje požiadavky, je po stránke kvalitatívnej a kvantitatívnej v rozpore s požiadavkami národného hospodárstva, objavujú sa nekryté požiadavky. Táto situácia je zapríčinená nesprávnym odrazom potrieb v pláne, je prvopočiatkom poruchy, ktorá sa môže refazovite prejavíť na vyšších stupňoch.

3. V tom prípade, že plán je väčší ako požiadavky, ako potreby národného hospodárstva, určuje výrobu nepotrebných výrobkov. Výrobky v tomto prípade sa nemôžu realizovať ako tovar.

Pri odstraňovaní rozporov, ktoré vznikli medzi plánom a požiadavkami, možno súčasne postupovať dvoma cestami:

regulovaním požiadaviek národného hospodárstva;

odatočným ovplyvnením plánu v procese jeho realizácie.

Regulovaním národohospodárskych potrieb sa nebudeme podrobnejšie zaoberať. Vychádzame z praxe, že i po rozpise štátneho plánu, po jeho naplnení prichádzajú postupne nové požiadavky. Tieto požiadavky možno uspokojiť len na úkor stornovaných alebo odsunutých riadne zaplánovaných požiadaviek, alebo sa tieto požiadavky môžu zhŕňať a kumulovať na centrálnych orgánoch a po zvážení ich spoločenskej nutnosti sa rozhodne o úprave plánu. Zložitosť vzťahu realizácie a krytia potrieb nie je tým vyčerpaná, bolo by správne pri komplexnom pohľade zaoberať sa problémami trhu, rezerv a zahraničného obchodu, ale v tejto stati sa obmedzujeme len na vzťahy, ktoré sa bezprostredne týkajú činnosti výrobného podniku.

Pri realizácii plánu podniku z pozície objektívne existujúceho ekonomického záujmu podniku jestvujú takéto možnosti:

1. Podnik vyrába po stránke kvantitatívnej a kvalitatívnej plánované výrobky, pritom:

a) na výrobe má záujem, potom v dôsledku jeho pôsobenia nemusíme predpokladať negatívne účinky na úroveň plánu;

b) nemusí mať na výrobe záujem. Pokiaľ sa však dodržiava rozpis plánu podniku, neprejavuje sa kladné či záporné pôsobenie podnikového záujmu na úroveň plánu. Z plnenia plánu výroby podniku nie je teda možné jednoznačne stanoviť účinnosť pôsobenia záujmu. Problematika pôsobenia záujmu sa vypuklejšie prejaví až pri prekračovaní plánu alebo pri jeho neplnení.

2. Podnik vyrába menšie množstvo výrobkov, ako predpisuje plán. Tu sú podľa nášho názoru z hľadiska pôsobenia záujmu podniku tieto možnosti:

a) Na výrobe i pri neplnení plánu je záujem, neplnenie vzniklo v dôsledku porúch v dodávateľsko-odberateľských vzťahoch, nedostatočnej kapacite atď.

b) Nie je záujem na výrobe, dochádza k porušovaniu plánovanej štruktúry, napr. z dôvodov nepriaznivých podmienok pre tvorbu a čerpanie prostriedkov na mzdy. V tomto prípade záporný vplyv pôsobenia záujmu podniku vytvára možnosti vzniku disproporcií.

3. Podnik vyrába väčšie množstvo výrobkov ako predpisuje plán a z hľadiska pôsobenia záujmu podniku môže byť táto skutočnosť vyvolaná takto:

a) Na prekračovaní plánu má podnik záujem, napr. v dôsledku výhodných podmienok pre tvorbu a čerpanie prostriedkov na mzdy ako aj z dôvodov výhodnej rentability atď. Prekračovaním plánu výroby sa často zlepšujú podmienky i pre dodatkovú formu odmeňovania.

b) Na prekračovaní plánu nemusí mať podnik záujem z hľadiska hmotného zainteresovania, ale prekračovanie nastáva v dôsledku ďalších činiteľov, ako napr. zvýšenia zamestnanosti, zainteresovanosti na raste podniku atď.

Môžeme teda konštatovať, že poruchy v plnení plánu sú sčasti zapríčinené pôsobením záujmu podniku, najmä pokiaľ ide o zabezpečenie najlepších podmienok tvorby a čerpania prostriedkov na mzdy. Z jednotlivých prípadov vzťahu medzi plnením plánu a potrebami môžeme vyvodiť záver o vplyve záujmu podniku na dodržiavanie úrovne plánu.

Vzťah medzi výrobou a potrebami nie je ani v podmienkach socialistickej spoločnosti bezprostredný. Potreby vplývajú na výrobu pôsobením ekonomických záujmov. Uplatnenie záujmu sa deje cez sústavu ukazovateľov, ktoré spoločnosť vedome stanovuje tak, aby sa dosiahol maximálny súlad medzi cieľmi spoločnosti, pracovných kolektívov a jednotlivcami. Len čo je takáto sústava ukazovateľov vytvorená, stáva sa súčasne kritériom pre hodnotenie všetkých ekonomických procesov, ktoré sa odohrávajú v podniku.

Ekonomický záujem podniku, ktorý sa sformoval na báze predpísaných ukazovateľov, stáva sa svojím pôsobením reálnou skutočnosťou, ktorá obrazne povedané, presiakne pórmí celého hospodárskeho diania podniku, dáva zmysel jeho činnosti. Ak takto chápeme pôsobenie ekonomického záujmu podniku, potom si môžeme uvedomiť, že je temer nemožné trvale podriaďiť smer pôsobenia ekonomického záujmu morálnym faktorom. Ich vplyv možno len prechodne zamedziť čiastkovým negatívnym dôsledkom pôsobenia ekonomického záujmu.

Je všeobecne známe, že ekonomické procesy sú ovplyvniteľné jednak metódou priameho riadenia a jednak metódou nepriameho riadenia. Obi-

dve tieto metódy nevyhnutne tvoria jednotu, predsa však je možné rozlíšiť prostriedky a formy, ktoré sú pre obidve tieto metódy charakteristické. Rozdiely medzi metódami sa nám javia najmä pri využívaní pôsobenia záujmu výrobného podniku. Nepriame metódy oveľa intenzívnejšie využívajú záujem podniku a jeho pôsobenie sa preto môže markantnejšie prejavovať. Pri nepriamych metódach riadenia národného hospodárstva ekonomická nutnosť sa presadzuje v rade náhod, to znamená, že ekonomická nutnosť si musí raziť cestu v ekonomických procesoch. Význam pôsobenia ekonomického záujmu podniku sa nám zvlášť zvýrazní, keď si uvedomíme, že do väčšieho počtu opakovaných, často obdobných ekonomických procesov môžeme vnieť pravdepodobnosť za podmienky, keď ekonomický záujem podniku bude pôsobiť v zhode so záujmami socialistickej spoločnosti.

Pri direktívnom riadení a ukladaní úloh je žiadúce, aby riadiaci orgán poznal dostatočne i dôsledky vydaných príkazov. V našich zložitých hospodárskych podmienkach by si takýto spôsob riadenia vyžadoval veľký, a preto hospodársky neúnosný aparát. A je vôbec otáznosť, či je dostatočne možné direktívne riadiť všetky činnosti a úplne. Okrem toho nikdy sa nevyvarujeme myšlienky, ktorá vzniká u pracovníkov výrobného závodu, aby zodpovednosť za dôsledky direktívneho riadenia bola prenesená na jeho autorov. V praxi preto prichádza k určitému kompromisu v tom zmysle, že priama úloha býva spojená s rešpektovaním podnikového záujmu. Keď je určená závodu direktívna úloha, ak sa má zabezpečiť kompletne a včas, skúma sa zo strany závodu, či nie je v protirečení s požiadavkami ekonomického záujmu. Aby sa negatívne účinky prípadného protirečenia odstránili, pristupuje riadiaci orgán už vopred k priznaniu prekročenia niektorého z ukazovateľov alebo tolerovaním, alebo zainteresovaním cieľovými prémiami a pod. K tolerovaniu prichádza z toho dôvodu, aby direktívna úloha bola splnená, pritom aby záujem podniku nebol prekážkou pri jej plnení. Pri dôkladnejšom rozbere bolo by možné poukázať ešte na ďalšie rozdielnosti pri uplatňovaní obidvoch metód riadenia v národnom hospodárstve. Pre našu prácu však toto stručné rozlíšenie postačuje. Z nášho pohľadu javí sa nám taký záver, že nepriame metódy lepšie zodpovedajú požiadavkám riadenia chozrasčotných organizácií.

Všimnime si bližšie jednotlivé oblasti, v ktorých sa prejavujú dôsledky pôsobenia záujmu podniku pri plnení plánovaných úloh.

Najpodstatnejšou oblasťou je hmotná zainteresovanosť pracovníkov podniku, ktorá sa viaže na dve formy rozdeľovania:

a) podľa kvantity, kvality a spoločenského významu práce — mzdy a platy;

b) prémie, ktoré sú viazané na splnenie vybraných ukazovateľov. Priznávajú sa až po vyhodnotení príslušného hospodárskeho obdobia.

Základná forma rozdelenia a z nej hlavne mzdy sú prvým ohnivkom

režaze záujmu. Celková výška miezd je priamo závislá od plnenia ukazovateľa tvorby a čerpania základného mzdového fondu, ktorým spravidla býva objemový ukazovateľ (výroba tovaru či hrubá výroba). Naproti tomu sa musí podnik usilovať o trvalé dosahovanie priaznivého plnenia ukazovateľa, od ktorého je závislá tvorba a čerpanie mzdového fondu. Vytváranie podmienok pre plnenie objemu výroby je preto prvou povinnosťou riadiaceho a technického personálu.

Prémie majú za úlohu vytvárať záujem pracovných kolektívov a jednotlivcov vo výrobnom procese tak, aby prebiehal za podmienok maximálnej hospodárnosti. Hlavným poslaním dodatkovej formy rozdelenia je tlak na vytváranie úspor spoločenskej práce. Čerpanie hmotných prostriedkov pri tejto forme je závislé od dodržania kvalitatívnych ukazovateľov, ale je viazaná na dodržanie relácie s ukazovateľom rozhodujúcim pre čerpanie miezd. Dosiahnuté kvalitatívne výsledky sú základňou pre priznanie prémie, hoci technická a organizačná príprava výroby prebiehala dávno predtým, ako začal výrobný proces. Ak porovnáme percento prémie s významom kvalitatívnych ukazovateľov, na ktoré sa jej priznanie viaže, musíme konštatovať, že je malé a nemôže postačovať na vytváranie zodpovedajúceho tlaku. Podľa nášho názoru je chybné, že sa podiel prémie na základných formách tak podstatne znížil. Len za podmienky, keď má podnik zabezpečené prostriedky na mzdy, pristupuje tu zvýšená aktívna činnosť a kontrola procesov za účelom sledovania ukazovateľov pre dosiahnutie prémie. Neoprávnene sa preto niektorí ekonómi domnievajú, že prémie by mohli eliminovať tendencie, ktoré sú vyvolané z priamej väzby miezd na objemového ukazovateľa.

Váhu prémie si pre ilustráciu uvedieme na príklade výrobného závodu, pričom ju porovnáme so základnou formou (tab. 1).

Kolektívy a vedúci hospodárski pracovníci sú zainteresovaní pri priznaní prémie na plnení kvantitatívneho ukazovateľa a pritom ešte aj kvalitatívnych ukazovateľov.

Rozhodujúcou mierou sa na dodržiavaní stanoveného plánu podieľa základná forma rozdelenia. Vedúci hospodárski pracovníci závodu musia venovať trvalú pozornosť kvantitatívnej stránke výroby. Horšie je to však s dodržaním kvalitatívnej stránky výroby, ktorá preto nie náhodou ustupovala v minulých obdobiach do úzadia. Pri pôsobení základnej a dodatkovej formy rozdelenia má prevahu základná forma, pod tlakom ktorej sa vytvára podnikový záujem, a teda aj meradlo pre posudzovanie výhodnosti či nevýhodnosti ekonomických procesov, ktoré prebiehajú v rozsahu pôsobnosti chozrasčotnej organizácie. Ak vznikne medzi spomínanými dvoma formami rozpor, rieši sa spravidla v prospech vytvárania prostriedkov na mzdy.

Žiada sa preto posilniť význam prémie, rozšíriť okruh prémiovaných, pričom treba zachovať diferencovanosť a zabezpečiť aj absolútny vzrast pohyblivej časti v odmene. Okrem toho je potrebné zvýrazniť podiel

Tabuľka 1

Prehľad o vzťahu základného mzdového fondu a prémieového fondu vo výrobnom závode za roky 1960—1963.

		1960	1961	1962	1963 1.—8. mesiac
Základný mzdový fond v tis. Kčs	úradníci	10,208	12,967	14,397	9,662
	robotníci	24,888	33,390	33,800	20,865
Prémiový fond v tis. Kčs	úradníci	1,131	1,487	900	815
	robotníci	243	251	106	133
Percentuálny podiel prémie zo základného mzdového fondu	úradníci	11,08	11,47	6,25	8,43
	robotníci	0,98	0,75	0,31	0,64

príjmov robotníkov v závislosti od plnenia kvalitatívnych ukazovateľov.

Niektorí ekonómi príliš vyzdvihujú význam úlohy rentability, zisku (prírastku zisku) a vlastných nákladov v súčasnej sústave ukazovateľov, a tým zväčšujú ich úlohu pri riadení a pri ovplyvňovaní plnenia plánovaných úloh. Už sme zdôraznili druhoradosť vplyvu prémie pri formovaní záujmu výrobného podniku a pri účinkoch jeho pôsobenia. Nie teda zisk či rentabilita, ale pomer medzi cenou a mzdami, ktorý možno vyjadriť ako objem výroby tovaru v Kčs na 1 Kčs miezd (výrobnosť na 1 Kčs miezd — v ďalšom texte budeme tento termín používať v tomto zmysle), je za súčasného stavu zainteresovania na plnení kvantitatívneho ukazovateľa výroby určujúcim činiteľom pre chápanie cenovej výhodnosti. Ukazovateľ produktivity práce meraný podnikovou metódou v peňažnom vyjadrení vo vzťahu k tvorbe a k čerpaniu prostriedkov mzdového fondu je v súčasných pomeroch najdôležitejším ukazovateľom. Zisk a rentabilita, prípadne ostatné ukazovatele, ktoré sú z nich odvodené, za takýchto pomerov zainteresovania nemôžu hrať významnejšiu úlohu.

Z priamej väzby zárobkov na podnikovú formu merania produktivity práce vyplýva požiadavka výrobného podniku, aby bol súlad medzi plánovanou a skutočne dosiahnuteľnou výrobnosťou. Tento názor môžeme ilustrovať rozborom zákaziek (tab. 2).

Plánovaný priemer hodinovej produktivity robil 85 (v tabuľke označený výkričníkom), zo zásoby zákazkovej náplne vyplynula dosiahnuteľná produktivita 78,57 (28 675:365).

Ak sa budeme dívať na zostavenie zákaziek v zásobníku práce (tab. 2), zo zorného uhla zabezpečenia najvýhodnejšieho čerpania prostriedkov v základnej forme rozdelenia majú zabezpečenú výrobu zákazky, ktoré

Tabuľka 2

Hodinová produktivita zo zákazkovej náplne Kčs/hod	Stred intervalu x	Počet prípadov n	$x \cdot n$
40—50	45	36	1 620
51—60	55	18	990
61—70	65	73	4 745
71—80	75	51	3 825
81—90	85 !	74	6 290
91—100	95	87	8 265
101—110	105	19	1 955
111—120	115	—	—
121—130	125	—	—
131—140	135	7	945
Súčet		365	28 675

sú v blízkosti intervalu označeného 85!, a ďalej zákazky, ktoré sú od tohto stredu v dolnej časti tabuľky. Reálne podmienky pre zaradenie do výroby nemajú zákazky, ktoré sú uvedené nad intervalom 85!, alebo majú tieto podmienky, len ak rezerva zákaziek s dosiahnuteľnou vyššou hodinovou produktivitou umožní vyrovnáť rozdiel medzi dosiahnuteľnou produktivitou a plánovanou produktivitou. V rozobranom prípade výrobný podnik pri splnení všetkých zákaziek sa môže dostať do prekročenia mzdového fondu. Za podmienok, že dosiahnuteľná výrobnosť dáva lepšie predpoklady pre plnenie plánovanej produktivity, je prípad opačný a potom dosiahnuteľná výrobnosť vytvára lepšie podmienky pre tvorbu a čerpanie zdrojov v hmotnej zainteresovanosti. Môžeme preto vyvodiť záver, že pre výrobcu štruktúra ceny, najmä podiel miezd v cene, určuje výhodnosť výrobu a výrobnosť teda prispieva k formovaniu záujmu podniku. Podobné závery možno vypozerovať z tabuľky 3.

Podotýkame, že v tabuľke 3 položky 1 a 2 majú blízku nielen funkciu, ale aj vzájomne vymeniteľnú štruktúru náplne, ktorá je predmetom subdodávateľských vzťahov. Rozdiel je v konštrukčnom vyhotovení. Lepšie výsledky sa dosahujú v plnení výrobnosti na 1 Kčs miezd než v rentabilite, ktorá — ako vidieť — sa nepresadzovala. Treba pripomenúť, že v tabuľke 3 zmeny v objemoch jednotlivých nomenklatúr sú závislé v hlavnej miere od požiadaviek odberateľov.

Zvlášť si všimneme pôsobenie záujmu v súvislosti s rastom výrobného podniku a jeho rozvojom. Kolektívy podnikov majú stálu starostlivosť o perspektívu podniku a často svoju pozornosť zameriavajú na vývoj a zmeny vo výrobnom programe, na organizačnú štruktúru, ktoré sa nutne týkajú perspektívy chozrasčotnej organizácie. Usilujú sa o taký rast podniku, ktorý môže trvale zabezpečiť ich existenciu a stále lepšie kryť ich záujem na raste priemerných zárobkov. V nemalej miere úsilíu

Tabuľka 3

Položka	Nomenklatúra	Rok	Percento výroby tovaru z celkového objemu roka		Percento plnenia výroby tovaru v bežn. m. roku	Rentabilita		Výrobnosť	
			plán	skutočnosť		plán	skutočnosť	plán	skutočnosť
1	126 011 (1.—8. mesiac)	1960	81,4	85,2	112,2	16,3	16,4	11,05	11,10
		1961	82,2	81,2	95,4	20,78	20,46	12,73	12,20
		1962	47,2	55,3	106,5	24,18	19,19	14,74	13,38
		1963	37,2	37,8	103,2	18,54	18,76	14,50	14,45
2	126 021. (1.—8. mesiac)	1960	15,5	12,1	83,2	23,5	21,8	11,7	10,15
		1961	—	—	—	—	—	—	—
		1962	38,3	28,0	66,5	38,84	34,92	14,35	12,10
		1963	48,6	47,3	98,3	32,01	32,28	13,52	13,57
3	126 022 (1.—8. mesiac)	1960	—	—	—	—	—	—	—
		1961	9,3	11,4	100,0	27,20	26,41	10,95	12,55
		1962	7,7	8,0	92,4	20,56	15,61	13,33	12,55
		1963	8,3	6,4	78,5	16,54	17,18	17,91	17,18
4	1263 021 (1.—8. mesiac)	1960	3,1	2,7	100,4	30,8	37,4	7,38	7,45
		1961	8,5	7,4	100,0	33,82	20,61	8,23	8,47
		1962	6,8	8,7	115,8	28,6	27,21	11,34	9,85
		1963	5,9	8,5	140,2	29,81	20,80	11,95	10,12

o stály rozvoj podniku, jeho kvantitatívnemu rastu pomáha snaha kolektívov podniku dosiahnuť najvýhodnejšie zatriedenie v skupine podnikov. Od zatriedenia v skupine totiž záleží stanovenie veľkosti tried pre riadiaci a správny aparát. Taktiež nie je ľahostajné výrobné jednotke, či je podnik v sústave organizačných vzťahov ako samostatná jednotka alebo ako výrobný závod. Zaradovanie do veľkostných skupín podnikov závisí od týchto činiteľov:

od veľkosti, ktorá sa počíta podľa počtu zamestnancov celkom;

od technologickej obťažnosti a jej zložitosti;

od povahy a rozsahu dlhodobých mimoriadnych úloh (napr. významné exportné dodávky, zavádzanie nových výrob, investičná výstavba a pod.).

Chozrasčotná organizácia má teda na vlastnom kvantitatívnom raste eminentný záujem. Vypuklejšie sa záujem prejaví, najmä pokiaľ organizácia dosahuje spodnú hranicu priznania zatriedenia a usiluje sa o jej dosiahnutie.

Dôvodom pre záujem o kvantitatívny rast je aj skutočnosť, že podnik pri rýchlejšom raste, ako je priemer odvetvia, spravidla dostáva pomerne

mäksie ukazovatele pri rozpise. Okrem toho pri ich plnení docieľuje lepšie výsledky. Optimálna hranica je pre kvantitatívny rast jednotlivých podnikov ťažko stanoviteľná, pretože je závislá od špecifických pomerov v jednotlivých odvetviach a podnikoch. Vyšší trend ako priemer je vyvolaný obyčajne zvýšením podielu opakovaných výrobkov na celkovom objeme, stúpnutím podielu sériovosti a pri montážach je to zasa podiel požiadaviek a prác na väčších investičných celkoch, čo všetko vplyva na koncentráciu výrobných síl. Vplyv rýchlejšieho rastu, ako je priemer (platí to napr. pre závody v rámci podniku alebo pre podniky v rámci výrobo-hospodárskej jednotky, ale aj pre prevádzky v rámci závodu), prejavuje sa i pri dodržiavaní kvalitatívnych ukazovateľov. Pokiaľ teda výrobná organizácia prejavuje trvalejší záujem o rast, možno to využiť tak pri stanovovaní vyšších úloh v pláne, ako aj pri dodatočnom zvyšovaní úloh plánu. Obmedzujúcim činiteľom pre pôsobenie záujmu v tomto smere je dosiahnutý stupeň v zatriedení a perspektíva ďalšieho rastu.

Medzi prechodne pôsobiace záujmy výrobného podniku patrí aj snaha o udržanie počtu pracovníkov, zamestnanosti. Keď podnik má na prechodný čas prepustiť zamestnancov, pretože nie je dostatok požiadaviek, ale je predpoklad, že v krátkom čase nastane príliv nových zákaziek, na krytie ktorých bude potrebný vyšší počet pracovníkov, rozhodne sa pre ich udržanie. Dnes takmer prestala sezónnosť vo výstavbe, ale predsa možno pozorovať, že v zimnom období nie je možné plne rozvinúť určité druhy prác nielen napr. v stavebníctve, ale ani v montážach. Zostane teda v záujme podniku prechodne znášať dôsledky obdobia, v ktorom časť pracovníkov pracuje na náhradnej práci, pretože je nevyhnutné zachovať káder pracovníkov. Konečne už roky sa opakuje stav v prvom štvrtroku, že dochádza k rozporu medzi plánovanou a skutočne dosiahnuteľnou produktivitou práce, ktorá sa prejavuje nepriaznivo i v ostatných častiach plnenia plánu. Je chyba, že naša plánovacia metodika nedostatočne zobrazuje takúto skutočnosť. Dochádza k situácii, že podnik v období nevhodnej štruktúry zákazkovej náplne, prípadne nedostatočnej zákazkovej náplne má prebytok pracovných síl, na druhej strane za dostatočnej náplne je nižší počet pracovníkov ako plán, prípadne ich celková potreba. Výrobná organizácia má za úlohu pracovníkov získať a doplniť. Naše ukazovatele nedovoľujú pružne konať a dochádza k ne-logickým záverom pri znižovaní počtu pracovníkov a pri ich opätovnom získavaní.

Počas trvania terajšej sústavy ukazovateľov a väzby miezd a prémieí bude vždy vážnym problémom vo výrobnom podniku zavádzanie nových výrobkov a uplatňovanie technického rozvoja v pláne. Nový výrobok musí z hľadiska foriem hmotného zainteresovania zaručovať aspoň priemer v predpísanej dosahovanej výrobnosti. Ak by mala výrobnosť stimulatívne pôsobiť, tak nový výrobok, nová technológia by musela donášať v produktivite lepšie výsledky ako priemerné. Jednostrannosť, a tým i za-

ostávanie technického rozvoja okrem iného je podľa nášho názoru zapríčinené prísnu väzbou miezd na kvantitatívnu stránku výroby. Technický rozvoj sa môže uplatniť za takejto sústavy ukazovateľov, ak spĺňa túto podmienku:

V peňažnom vyjadrení podiel materiálu musí klesať pomalšie ako podiel miezd v cene výrobku. To sa musí všeobecne prejavíť v tom, že v cene výrobku nemôže podiel materiálu abnormálne klesať (často je to preto i v kg), musí sledovať krivku prácnosti. Takáto závislosť nedovoľuje rozvinúť všetky možnosti technického a organizačného zlepšovania výroby. Neprekvapuje to, že výrobcovia zotrávajú na osvedčených typoch výroby, na snahe zvyšovať sériovosť a neexperimentovať. V tomto prípade možno konštatovať, že pôsobenie takéhoto záujmu konzervuje technické napredovanie. Niektorí ekonómi pri menšej účinnosti uplatňovania technického rozvoja považujú za hlavnú príčinu stratovosť, menšiu rentabilitu výroby a pod. Myslíme, že okrem iných príčin (ako napr. dlhodobé perspektívy vo výrobných programoch, nedostatky pri zostavovaní ročných plánov) sa na nízkom uplatňovaní technického rozvoja podieľa predovšetkým pôsobenie záujmu výrobného podniku. Nie je možné očakávať podstatnú zmenu v tendenciách pôsobenia záujmu, pokiaľ by nenastali vážnejšie zmeny vo vzťahoch medzi sústavou ukazovateľov a podmienkami tvorby a čerpania prostriedkov na mzdy.

Treba pripomenúť, že v praxi sa nie náhodou používa termín „naplnenie produktivity“, ktorým sa rozumie dosiahnutie takej skladby v sortimente v peňažnom vyjadrení, aby sa zabezpečila podnikovo meraná produktivita práce. Predovšetkým z väzby formy zainteresovania na objemovom ukazovateli napr. pri montážach vyplýva snaha pracovníkov o dosiahnutie najväčšieho objemu v peňažnom vyjadrení za časovú jednotku. Je to možné docieľiť zvyšovaním výkonu alebo aj vyššou spotrebou materiálu (prípadne zámenou materiálu), čo je však pre spoločnosť nevýhodná cesta. Z tejto závislosti vyplýva teda požiadavka na dodržanie plánovanej spotreby základného materiálu, ba ešte viac, záujem na maximálnej spotrebe. Táto tendencia vzniká z priamej závislosti medzi množstvom zamontovaného materiálu a výškou miezd. V konečnom dôsledku však úspora v plánovanej spotrebe montovaného materiálu sa prejaví bezprostredne len u odberateľa. Pre závod, a teda i pre pracovníka je úspora krajne nepriaznivá, znižuje sa základňa pre výpočet čerpania prostriedkov na mzdy. Úspory materiálu vyplývajúce z hospodárnejšieho vykonania montáže sú z hľadiska záujmu montujúceho závodu nežiadúce. Preto ani nemožno hovoriť pri montážnych prácach o šetrení materiálom.

Napokon si musíme zdôrazniť aj to, že v dôsledku pôsobenia záujmu podniku je smer pôsobenia prohibítivných cien na úzkoprofilové materiály úplne opačný, ako by sa očakávalo, pretože spotreba takýchto materiálov zlepšuje podmienky v plnení objemových ukazovateľov.

V terajších podmienkach zainteresovania najúčinnjším spôsobom sa stanovujú úlohy závodu tak, že sa použije ukazovateľ výroby tovaru na 1 Kčs miezd (výrobnosť). Na dosiahnutú vyššiu výrobnosť ako priemer jedného výrobku, či skupiny výrobkov sa orientuje záujem výrobného podniku so snahou zvyšovať podiel takýchto výrobkov na skutočnom objeme výroby. Pokiaľ sú to výrobky spoločensky potrebné, takýto vplyv je pre spoločnosť prospešný. Ťažkosti vznikajú vtedy, keď podnik presadzuje (niekedy i vyrába) z rovnakého dôvodu nepotrebné výrobky. Sú to škodlivé dôsledky zo zamerania výrobcu na ukazovateľa výroby tovaru na 1 Kčs miezd. Zvlášť ešte poukážeme na niektoré ďalšie negatívne tendencie, ktoré sa z rovnakej príčiny vyskytujú, najmä v odbytovej činnosti. Ide o: uprednostňovanie skupín výrobkov či jednotlivých výrobkov z hľadiska prácnosti, a to podľa vzostupného radu od najnižšej prácnosti po najvyššiu; uprednostňovanie pri zaraďovaní výrobkov z hľadiska materiálovej intenzívnosti, a to v zostupnom rade od výrobkov či zákaziek s najväčším podielom materiálu v cene výrobku po výrobky materiálove menej intenzívne; rozsah zákazky, počet výrobkov či veľkosť kilogramovej váhy alebo dĺžkové rozmery. Prednosť dostávajú zákazky s veľkým počtom opakovaných výrobkov, s veľkou váhou alebo rozmermi. To všetko samo osebe nemusí byť vždy škodlivé, ale stáva sa to škodlivým vtedy, keď zaraďovanie výrobkov je podmienené ich kvantitatívnou stránkou, ak sa práve táto stránka stáva určujúcou.

Mohla by sa, pravda, zamedziť výroba neželateľných výrobkov, keby sa na tieto výrobky stanovila vysoká úloha vo výrobnosti, čím sa dosiahne, že podnik o ne stratí záujem a zameria sa radšej na iné výrobky. Hrozí tu však nebezpečie, že i keď podnik nedosiahne vysokú úlohu vo výrobnosti, skutočne dosiahnutá výrobnosť sa môže priaznivejšie podieľať na plnení plánu v prípade, že ostatné výrobky, ktoré sú zaradené do plánu, majú nižšiu dosiahnuteľnú výrobnosť. Čeliť tomu možno len striktným dodržiavaním sortimentu výroby.

Rozpisovaním tvrdších úloh vo výrobnosti pri kategórii výrobkov, ktoré nie sú potrebné, získa sa rezerva, ktorú možno použiť na podnietenie výroby potrebných výrobkov alebo novozavádzaných výrobkov, a to tým, že sa postupuje opačne — zmäkčia sa ich úlohy vo výrobnosti.

Využitie takéhoto prístupu v riadení je pre národné hospodárstvo nedostatkové, pretože neumožňuje využiť zdroje chozrasčotných organizácií nielen pre kvantitatívny rast výroby, ale najmä pri zhospodárnení výroby.

Ukázali sme si, že v reprodukčnom procese tvorí záujem výrobného podniku významný faktor, ktorý veľmi aktívne vplýva na dodržiavanie úrovne plánu, jeho prevzatie. Dnešná konštrukcia hmotného zainteresovania podniku úplne nevyhovuje, pretože vedie k mnohým negatívnym dôsledkom. Nevyhnutné je hľadať nové formy, ktoré zabezpečia lepšie zladenie záujmu podniku so spoločenskými záujmami.

DISKUSIA

VIKTOR PAVLENDÁ

PRÍSPEVOK DO DISKUSIE O EKONOMICKEJ TEÓRII SOCIALIZMU

Je už dostatočne známe, že predchádzajúce obdobie značne deformovalo vývoj spoločenských vied. Po tomto období nie je postavenie socialistického ekonóma jednoduché. Popri zložitých úlohách, ktoré vyplývajú z dnešnej hospodárskej praxe, stojí ekonomická veda pred problémom kriticky prehodnotiť mnohé stránky marxistickej ekonomickej teórie socializmu. Toto bola aj hlavná úloha, s ktorou sa usiloval vykonať kolektív ekonómov (J. Ferianc, Z. Hába, A. Klas, L. Klinko, H. Kočtúch, J. Košnár, V. Pavlenda, J. Přívara a J. Rosa), ktorý sa rozhodol pred niekoľkými rokmi pokúsiť sa o spracovanie hlavných stránok ekonomickej teórie socializmu a na základe toho pripraviť učebnú pomôcku z politickej ekonómie socializmu. Výsledky práce treba považovať za kolektívny príspevok do diskusie o ďalšom vývoji ekonomickej teórie socializmu.

Ekonomická teória socializmu musí predovšetkým zodpovedať kritériám vedeckosti a ako taká musí vytvárať účinnú základňu pre vedecké riadenie hospodárstva, o ktorom zatiaľ viac hovoríme, zdôrazňujeme jeho potrebu, ale pre ktoré sme dosiaľ menej vykonali. Od vedeckého rozpracovania a rozvíjania ekonomickej teórie socializmu závisí, či sa presadia prednosti socialistického výrobného spôsobu. Bez vedeckých poznatkov nemožno racionálne riadiť národné hospodárstvo, ani nemožno preň vychovávať kvalifikovaných vedúcich a odborných pracovníkov.

Politická ekonómia socializmu ostáva zatiaľ veľkým dlžníkom spoločenskej praxi. Nebudeme opakovat' známe príčiny, vysvetľujúce objektívnu, či subjektívnu stránku daného stavu, ani sa nebudeme pokúšať hľadať nové, ďalšie príčiny. Dodnes poznané príčiny sú dostačujúcim

* Ide o podstatnú časť referátu, ktorý bol prednesený na konferencii o makete učebnej pomôcky ku štúdiu politickej ekonómie socializmu.

východiskom pre pozitívny výskum, ktorý môže viesť k prekonaniu doterajšieho zaostávania politickej ekonómie socializmu. Učebnú pomôcku považujeme za prvý kolektívny pokus (na Slovensku) preniesť ťažisko práce z oblasti ekonomickej teórie socializmu, zo sféry kritického hodnotenia doterajšieho vývoja politickej ekonómie socializmu do sféry jej postupného pozitívneho rozpracúvania, zo sféry diskusií (ináč veľmi osožných), „prečo stagnuje politická ekonómia socializmu“, do sféry diskusií, „ako postupovať, aby politická ekonómia socializmu nestagnovala“.

Zdôrazňujeme prvotnosť pokusu, lebo sme si vedomí jeho zložitosti, slabších miest v práci, prejavujúcich sa v názorovej nejednotnosti na niektoré otázky v rámci samého autorského kolektívu, v potrebe v priebehu ďalších prác celý rad problémov všestrannejšie vyargumentovať, o niektoré problémy výklad rozšíriť a pod.

Štruktúralne a obsahové problémy

Po niekoľkoročnej diskusii sa autorský kolektív ustálil na nasledujúcej štruktúre učebnej pomôcky:

Časť I. Úvod do štúdia politickej ekonómie socializmu

1. *Predmet a metóda politickej ekonómie socializmu;*
2. *Vznik socialistického spôsobu výroby.*

Časť II. Hlavné črty socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky

1. *Vecné a spoločenské podmienky realizácie pracovnej sily;*
2. *Proces realizácie pracovnej sily.*

Časť III. Reprodukcia priemyselného fondu

1. *Kolobeh a obrat priemyselného fondu;*
2. *Vlastné náklady, čistý dôchodok, ceny;*
3. *Osobitosti reprodukcie kolektívneho fondu.*

Časť IV. Reprodukcia spoločenského fondu socializmu

1. *Reprodukcia úhrnného spoločenského produktu;*
2. *Tvorba, rozdeľovanie a použitie národného dôchodku;*
3. *Riadenie a plánovanie socialistického hospodárstva.*

Časť V. Rozvoj socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky

1. *Prerastanie socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky v komunistickú sústavu;*
2. *Socialistická sústava spoločenskej ekonomiky vo svetovom meradle;*
3. *Mierové spolužitie a hospodárske súťaženie dvoch svetových sústav.*

Pre štrukturálne členenie učebnej pomôcky považujeme za rozhodujúce tieto kritériá: 1. koncepčné poňatie vzniku socialistického spôsobu výroby a vôbec socialistického spôsobu výroby; 2. poňatie predmetu politickej ekonómie socializmu; 3. pedagogické potreby výučby politickej ekonómie socializmu.

Prvé kritérium, koncepčné poňatie vzniku socialistického spôsobu výroby a vôbec socialistického spôsobu výroby, nás viedlo k tomu, že celkový výklad začíname pracovnou silou, podmienkami jej realizácie a vlastným procesom realizácie pracovnej sily socialistickej spoločnosti. Pracovná sila v kapitalistickej spoločnosti sama je tovarom, vyrába tovar, spotrebúva tovar. V tovare sú obsiahnuté najvlastnejšie protirečenia kapitalistického spôsobu výroby. Za socializmu pracovná sila nie je tovarom a výrobca vlastní výrobné prostriedky. I keď pracovná sila vyrába tovary a spotrebúva (z väčšej časti) tovary, protirečivá jednota pracovnej sily ako vlastníka — výrobcu — a spotrebiteľa práve v dôsledku zmeny postavenia pracovnej sily z tovaru na vlastníka nadobúda nový charakter. Ide o charakter, ktorý stavia pracovnú silu ako výrobcu a spotrebiteľa do podmienok tovarového hospodárstva, avšak v dôsledku sociálneho postavenia výrobcu do tovarového hospodárstva bez tovaru „pracovná sila“. Práve touto skutočnosťou sa odlišuje tovarové hospodárstvo za socializmu od kapitalistickej tovarovej výroby, inakšie je tovarovým v skutočnom zmysle slova, teda bez toho, aby bolo odkázané na teórie o úplne novom tovarovom hospodárstve v zmysle zachovania si len akejsi škrupiny, formy a pod. Skutočnosť — a tá práve súvisí so sociálno-ekonomickým postavením pracovnej sily — že pracovná sila nie je tovarom, že sa reálne jestvujúce (či presadzujúce sa, ak spoločnosť nechce vziať na vedomie ich reálny obsah) tovarové vzťahy rozvíjajú v podmienkach plánovitého vynakladania pracovnej sily v jednotnej výrobnospotrebnnej kooperácii socialistickej spoločnosti, núti nás začínať rozbor socialistického spôsobu výroby nie rozborom tovaru, ale rozborom pracovnej sily v socialistickej spoločnosti a podmienkami (vecnými a spoločenskými) jej realizácie.

Analýza vecných a spoločenských podmienok realizácie pracovnej sily za socializmu, rozbor hlavných obsahových stránok samého procesu realizácie pracovnej sily socialistickej spoločnosti nám umožňuje formulovať podstatné črty socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky a hlavnú hybnú silu rozvoja socialistickej spoločnosti: cieľavedomé prekonávanie protirečivej jednoty ekonomických záujmov — osobných, kolektívnych a spoločenských — vedúce v konečných dôsledkoch k sústavnému vzostupu životnej úrovne celej spoločnosti.

Súčasná takáto analýza umožňuje predbežne formulovať najdôležitejšie princípy, ktoré podmieňujú účinnosť prekonávania protirečivej jednoty ekonomických záujmov. Máme na mysli spoločenské zadelenie pracovnej sily podľa jej schopností a rozdeľovanie podľa práce, racionálnu mieru ekonomickej samostatnosti kolektívov-vlastníkov či „drží-

teľov“ (štátom organizovaných kolektívov), proporcionálny, efektívny rozvoj národného hospodárstva (založený na intenzívnom rozvoji jeho odvetví). Hovoríme o predbežnom formulovaní uvedených zásad preto, lebo ich skutočné obsahové vymedzenie, ich konkretizovanie, ukázanie v pohybe je možné len na základe rozboru socialistického spôsobu výroby v jeho dynamike, predovšetkým v procesoch reprodukcie priemyselného (a kolektívneho) fondu a spoločenského fondu socializmu.

Výklad socialistického spôsobu výroby však nielen začína rozborom pracovnej sily, ale skúma pracovnú silu socialistickej spoločnosti aj v reprodukcii priemyselného a kolektívneho fondu, v reprodukcii spoločenského fondu socializmu. Výklad vyúsťuje do analýzy procesov rozdeľovania a vzťahu pracovnej sily k životnej úrovni.

Náš postup namiesto deklaratívneho zdôrazňovania triednosti a stránkosti politickej ekonómie uprednostňuje obsahové zdôvodnenie týchto dôležitých stránok marxistickej politickej ekonómie socializmu.

Pokiaľ ide o druhé kritérium, o poňatie predmetu politickej ekonómie socializmu, považujeme socialistické výrobné vzťahy za najvlastnejší predmet politickej ekonómie socializmu. Považujeme však za nesprávny ich doterajší výklad, ktorý zjednodušoval ich obsah, umele ich vytrhával z dialektickej jednoty s výrobnými silami socialistickej spoločnosti a s hospodárskou politikou socialistického štátu, prostredníctvom ktorej sa ich obsahové súvislosti presadzujú, a nahradzoval obsah vzťahov vo výrobe, výmene, rozdeľovaní a v spotrebe zjednodušenými predstavami o vzťahoch vzájomnej spolupráce a súdružskej pomoci.

Problematika predmetu politickej ekonómie je neustále aktuálna a živá. Už roky je predmetom diskusií socialistických ekonómov. Tieto diskusie sa rozvinuli aj na našej konferencii (január 1964) venovanej makete pripravovanej učebnej pomôcky. Z názorov, ktoré tu odzneli, najväčšiu pozornosť sme venovali tým, ktoré zdôrazňovali potrebu preniesť ťažisko predmetu politickej ekonómie socializmu z oblasti výrobných vzťahov do oblasti „optimálneho využívania zdrojov v záujme realizácie cieľov spoločenského vývoja“.

Nazdáваме sa, že takto vymedzený predmet politickej ekonómie v socializme nie je vlastne „kvalitatívne novým predmetom“, nie je ani v rozpore s vymedzeným hľadajúcim ťažiskom v oblasti socialistických výrobných vzťahov. Zdôrazňuje sa tu však jedna dôležitá (v minulosti zanedbávaná) stránka predmetu politickej ekonómie socializmu, ktorá súvisí s pôsobením hybnej sily spoločenského rozvoja za socializmu. Inými slovami, takto vymedzený predmet politickej ekonómie socializmu neprotirečí nášmu vymedzeniu (socialistické výrobné vzťahy vzaté v dialektickej jednote s výrobnými silami a s hospodárskou politikou socialistického štátu), naopak, je len súčasťou tohto vymedzenia.

Optimum využívania zdrojov dosiahneme nie tým, že budeme skúmať pohyb výrobných síl ako takých (z čoho možno nepriamo dedukovať aj

požiadavku, aby predmetom politickej ekonómie socializmu boli výrobné sily v socialistickej spoločnosti), ale tým, že budeme skúmať pohyb výrobných síl v rámci daných socialistickej výrobných vzťahov a že socialistické výrobné vzťahy budeme analyzovať ako vzťahy výroby, výmeny, rozdeľovania a spotreby.

Nepovažujeme za opodstatnené tvrdenie, že Marx mohol vystačiť s vymedzením predmetu politickej ekonómie ako vedy, ktorá skúma výrobné vzťahy, lebo skúmal vývoj kapitalizmu čisto z hľadiska potrieb vedeckých dôkazov o jeho historickej prechodnosti a nevyhnutnosti jeho zániku, kým za socializmu sa stáva nevyhnutným skúmať spoločenský pohyb v jeho všestrannosti. Azda sa hodno zamyslieť nad týmto tvrdením, ale nepresvedčuje. Je pravda, že si Marx kládol za cieľ dokázať historickú prechodnosť kapitalizmu. Avšak, aby odhalil zákonité vývojové tendencie kapitalistickej spoločnosti, musel analyzovať pohyb kapitalistického spôsobu výroby aj v jeho všestrannosti. Musel odhaliť zákony vývoja tejto spoločnosti ako aj mechanizmus, prostredníctvom ktorého sa presadzujú a ktorý umožňuje (v podmienkach kapitalizmu optimálne) využívať zdroje ekonomiky v záujme vládnucej triedy. Toto všetko mohol Marx urobiť, analyzujúc kapitalistické výrobné vzťahy.

Pravda, za socializmu máme kvalitatívne iné výrobné vzťahy, a v dôsledku toho politická ekonómia odhaľuje aj iné zákonitosti pohybu a tieto zákonitosti sa presadzujú prostredníctvom iného mechanizmu. V obidvoch prípadoch je spoločenské určenie a využitie economickej teórie rozdielne, slúži rôznemu účelu, avšak z toho nemožno vyvodzovať rozdielnosť samého predmetu vednej disciplíny.

Vychádzajúc z tohto poňatia predmetu politickej ekonómie, stáva sa ťažiskom nášho výkladu socialistickej reprodukčný proces, reprodukcia spoločenského fondu socializmu (čím rozbor socialistickej spôsobu výroby v jeho dynamike vrcholí), reprodukcia jeho konkrétnych prejavových foriem, t. j. priemyselného a kolektívneho fondu (čím sa vytvárajú potrebné podmienky pre výklad otázok reprodukcie spoločenského fondu ako takého). Toto poňatie nás súčasne viedlo k tomu, aby sme v učebnej pomôcke venovali relatívne veľa miesta otázkam riadenia a plánovania socialistickej národného hospodárstva, pričom chápeme socialistické výrobné vzťahy ako také, ktoré pôsobia v dialektickej jednote s výrobnými silami socialistickej spoločnosti a s hospodárskou politikou socialistickej štátu (predovšetkým s riadením a plánovaním), prostredníctvom ktorej sa ich obsahové súvislosti presadzujú. A tak sme celú problematiku riadenia a plánovania socialistickej hospodárstva zaradili až za časti venované reprodukčnému procesu priemyselného a kolektívneho fondu a reprodukčnému procesu spoločenského fondu socialistickej spoločnosti.

Uvedené dve hlavné východiskové kritériá pre štrukturálne usporiadanie učebnej pomôcky vystúpia ešte výraznejšie, keď ich posudzujeme

v jednote s tretím kritériom, s pedagogickými potrebami výučby politickej ekonómie socializmu.

Pre výučbu politickej ekonómie socializmu je prvoradé:

a) aby sa dosiahla jej vedecká úroveň; aby sa zbavila popisnosti, prevládajúceho (od teórie odtrhnutého) výkladu hospodárskej politiky socialistického štátu, odvetvovoekonomického prístupu k problematike, prejavov „zákonomanie“ (popisovanie jednotlivých zákonov namiesto rozboru ekonomických procesov v ich všestranných súvislostiach);

b) aby sa uskutočnil výklad socialistického spôsobu výroby v dynamike, teda viac docenil aspekt reprodukčného procesu v celej politickej ekonómii socializmu. Pritom považujeme za možné a nutné plnšie využiť metodologické dedičstvo K. Marxa, aj keď v danom prípade má byť predmetom výskumu a výučby kvalitatívne nový spôsob výroby;

c) aby sa riešil súčasne problém miesta politickej ekonómie socializmu v marxizme-leninizme vôbec a v ekonomických vedách socializmu osobitne. Prakticky to znamená vytvoriť jednu z hlavných podmienok pre odstránenie duplicití jednak vo výučbe politickej ekonómie socializmu, jednak vo výučbe historického materializmu, odvetvových ekonomík, národohospodárskeho plánovania (na vysokých školách ekonomických).

Pokúsili sme sa priblížiť k uvedeným zásadám predovšetkým celkovým poňatím učebnej pomôcky.

Vychádzali sme ponajprv z Leninových rád, ako písať učebnicu politickej ekonómie, predovšetkým z Leninových myšlienok, že na začiatku učebnice treba vysvetliť „všeobecné pojmy o vede“, v závere učebnice zas načrtnúť „stručné dejiny ekonomických názorov“ a „vlastný obsah vedy“ má byť vysvetlený v kľúčových častiach, ktoré Lenin nazýva „proces ekonomického vývoja“.

„Poslaním príručiek politickej ekonómie,“ zdôrazňoval Lenin, „je, dať tomu, kto študuje túto vedu, základné predstavy o rozličných sústavách spoločenskej ekonomiky a o hlavných črtách každej sústavy.“

Lenin súčasne naznačil, čím je podmienené napísanie takejto učebnej pomôcky politickej ekonómie, čím sa musí takáto príručka vyznačovať. Zhrnujúc Leninove myšlienky, učebnica politickej ekonómie musí:

a) vedieť sústrediť čitateľa na podstatné črty sústavy spoločenskej ekonomiky;

b) presne vymedziť historický význam spoločenskej sústavy ekonomiky; ukázať jednak proces (podmienky) jej vzniku, jednak tendencie jej ďalšieho vývoja;

c) podať jednotlivé stránky a jednotlivé javy súčasného hospodárskeho života ako súčasti určitej sústavy spoločenskej ekonomiky, ako prejavy podstatných črt tejto sústavy;

d) pridržať sa jedného zamerania do všetkých dôsledkov; neponímať krajne úzko a bez vzájomnej súvislosti význam jednotlivých ekonomických otázok; používať príklady zo života spoločnosti;

e) vychádzať z výkladu „všeobecných pojmov o vede“, všeobecných kategórií; opakovanie v takomto prípade je osožné, pretože si študujúci presnejšie osvojí zvlášť dôležité tézy, nebezpečie opakovania je vyvážené zásadnými prednosťami;

f) ukázať, že „politickú ekonómiu nemožno študovať len tak mir nichts, dir nichts, bez akýchkoľvek predbežných poznatkov, bez zoznámenia sa s veľmi mnohými a veľmi dôležitými otázkami dejín štatistiky a i.“ (*Spisy 4*, str. 40—46).

Táto Leninova myšlienka akoby bola šitá na mieru doterajšieho nášho vývoja, keď na „zvládnutie“ politickej ekonómie často postačovalo akési ekonomické minimum v podobe zjednodušeného poznania všeobecných právd o socialistickej revolúcii, diktatúre proletariátu, prednostiach plánovitého rozvoja, základnom ekonomickom zákone, či iných zákonoch a pod.; keď ostro pocítujeme nedostatok vysoko kvalifikovaných ekonómov, napriek tomu, že ich „máme“ veľmi veľa.

Na základe uvedených zásad a našich pedagogických skúseností je v našej učebnej pomôcke zaradená prvá časť ako *Úvod do politickej ekonómie socializmu*. Vysvetľujeme v nej všeobecné pojmy politickej ekonómie socializmu, jej predmet a metódy a problematiku vzniku socialistického spôsobu výroby.

Takýto prístup k začiatkom štúdia politickej ekonómie socializmu vytvára potrebné podmienky pre pochopenie ekonomických procesov, ktoré prebiehajú medzi dvoma protichodnými spôsobmi výroby: kapitalistickým a socialistickým, a pre vlastný výklad socialistického spôsobu výroby v jeho dynamike. Pri doterajšom, tradičnom prístupe študujúci poznal dôkladne kapitalistický spôsob výroby, vôbec nepoznal (ani „všeobecné pojmy...“) socialistický spôsob výroby a už študoval zložité problémy prechodu od jedného spôsobu výroby k druhému.

Pri objasňovaní vzniku socialistického spôsobu výroby považujeme za nutné poukázať na potrebu dôslednejšieho politickoekonomického prístupu a na potrebu využiť aj naše československé skúsenosti z prechodného obdobia kapitalizmu k socializmu. Tieto skúsenosti spolu so skúsenosťami z ostatných krajín treba využívať maximálne v každej tematickej skupine.

Druhou tematickou skupinou — *Hlavné črty socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky* začína vlastne výklad socialistického spôsobu výroby, predovšetkým z hľadiska obsahu socialistických výrobných vzťahov.

Vychádzame z toho, že v doterajšej výučbe politickej ekonómie socializmu sa tieto otázky vykladajú s nedostatočným teoretickým zdôvodnením, často prevládajú konštatovania napr. o prednostiach plánovitého rozvoja hospodárstva, popis kategórií, napr. spoločenského vlastníctva, popis takých skutočností, ako je právo na prácu, povinnosť pracovať atď.

Zvýšenie teoretickej úrovne výučby politickej ekonómie socializmu je v prvom rade podmienené všestranným, teoreticky zdôvodneným roz-

pracovaním hlavných črt socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky. Priblížiť sa k tejto požiadavke predpokladá upustiť od tradičného začiatku výkladu tejto problematiky výkladom (popisom) štátneho a skupinového socialistického vlastníctva, zákona plánovitého rozvoja, plánovania atď. Teoretické zdôvodnenie hlavných črt socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky možno docieľiť takto: Začíname rozborom najdôležitejšej súvislosti: pracovná sila a podmienky jej realizácie, s osobitným zreteľom na vlastnícke vzťahy a na spoločenskú deľbu práce. Takýto postup umožňuje odhaliť kvalitatívne nové, socialistické spojenie pracovnej sily s podmienkami jej realizácie. Tieto podmienky sú východiskom skúmania a výkladu samého procesu vynakladania pracovnej sily, práce socialistických výrobcov z hľadiska jej charakteru, z hľadiska plánovitého charakteru vynakladania pracovnej sily, hodnotovotvorného charakteru práce i rozdeľovania podľa práce.

Uvedený postup nám umožnil dôjsť ku kľúčovým záverom z hľadiska koncepcného poňatia celkovej economickej teórie socializmu:

a) socialistické vlastnícke vzťahy už nie sú súkromnovlastníckymi, avšak ešte nie sú všeľudovými v skutočnom zmysle slova (platí to pre všetky typy socialistického vlastníctva);

b) socialistická spoločenská deľba práce už nie je totožná so spoločenskou deľbou práce za kapitalizmu, avšak nie je ešte úplným jej prekonaním;

c) pracovná sila nie je oddelená od podmienok jej realizácie, avšak jej spojenie s podmienkami realizácie ešte nie je svojím obsahom všeludové (v komunistickom zmysle);

d) socialistická práca prestala mať skryto (nepriamo) spoločenský charakter, nemá však ešte bezprostredne (priamo) spoločenský charakter, je sprostredkovane spoločenskou. Jej charakter zodpovedá nevyhnutne prvej etape v procese vývoja socialistickej ekonomiky, v ktorej sa postupne vytvárajú podmienky pre bezprostredne spoločenský charakter práce v skutočnom zmysle;

e) socialistické hospodárstvo predstavuje jednotnú výrobnú-spotrebnú spoločenskú kooperáciu, ktorá vystupuje objektívne ako jednotná tovarovo-peňažná kooperácia spoločnosti.

V druhej časti učebnej pomôcky si kladieme jediný cieľ: nielen popísať, ale zdôvodniť najdôležitejšie objektívne črty socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky. Pritom sme úmyselne ešte abstrahovali od javov a kategórií, prostredníctvom ktorých sa tieto črty konkrétne presadzujú, od spoločenskej činnosti, najmä od riadenia a plánovania, ktoré tieto súvislosti a kategórie viac či menej racionálne využívajú. K týmto otázkam sa dostávame až v ďalších častiach, kde je ich možno vysvetliť na závislosti od ich vnútornej súvislosti so socialistickou ekonomikou. (Príklad: Ako možno pri dnešnom postupe pochopiť problém proporcií socialistického národného hospodárstva a otázky plánovitého proporcionál-

neho vývoja, ktoré sa vykladajú hneď na začiatku v súvislosti so zákonom plánovitého rozvoja národného hospodárstva, keď študujúci až na konci kurzu politickej ekonómie socializmu študuje problematiku socialistického reprodukčného procesu?)

V danej súvislosti chceme upozorniť ešte na jeden dôležitý aspekt, ktorý sme sa pokúsili v našej práci uplatniť. Nie zriedkavý jav knihomolského štúdia politickej ekonómie (a marxizmu-leninizmu vôbec) má na svedomí nielen nesprávny prístup študujúceho k týmto disciplinám, ale aj nesprávne podávanie týchto disciplín študujúcemu, okrem iného aj veľká „zákonománia“. Ekonomický život je veľmi zložitou sústavou mnohostranných vzájomných vzťahov. To isté platí aj pre sústavu zákonov, ktoré vyjadrujú túto mnohostrannosť súvislostí pôsobiacich v konkrétnych podmienkach spoločenského života, v zložitých vzájomných súvislostiach. Preto ak žiadame od študujúcich znalosti z politickej ekonómie získané nie na základe mechanického štúdia, znalosti vyznačujúce sa nie povrchnými vedomosťami o zákonoch, o „požiadavkách“ toho-ktorého zákona, o vykorisťovaní za kapitalizmu a zvyšovaní životnej úrovne za socializmu, o zahŕňaní kapitalizmu a prednostiach socializmu a pod., musíme v prvom rade sami vytvoriť podmienky pre tieto požiadavky, t. j. predpokladá sa skutočne vedecké spracovanie ekonomickej teórie socializmu.

Rozbor socialistického spôsobu výroby vrcholí analýzou reprodukcie spoločenského fondu socializmu. Nevyhnutným predpokladom pre výklad tejto problematiky je, aby študujúci poznal nielen základy socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky, ale aj ich hlavné prejavové formy, stránky a kategórie, prostredníctvom ktorých sa presadzujú. To chceme zabezpečiť v tretej tematickej skupine — *Reprodukcia priemyselného fondu socializmu*.

V tejto časti začína vlastné skúmanie socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky v jej dynamike. Z uvedeného hľadiska sa zameriavame aj na ukázanie miesta hospodárskej jednotky (podniku) v socialistickej sústave spoločenskej ekonomiky, na ukázanie pohybu socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky z hľadiska miesta socialického podniku v týchto procesoch. Ďalšia, štvrtá časť objasňuje pohyb socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky ako celku. Pritom v oboch prípadoch, teda aj v časti venovanej otázkam reprodukcie priemyselného fondu zdôrazňujeme pohyb socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky ako celku, namiesto v minulosti v politickej ekonómii prevládajúceho podnikového či odvetvového prístupu k riešeniu týchto politickoekonomických problémov.

Keďže priemyselný fond je hlavnou formou spoločenského fondu socializmu (pôsobí vo sfére štátneho socialistického vlastníctva), platia závery, ku ktorým dochádzame pri rozbere pohybu priemyselného fondu vo svojej podstate pre pohyb fondov v socialistickej spoločnosti vôbec,

teda aj pre fondy pôsobiace vo sfére skupinového socialistického vlastníctva [nazvané ako kolektívny fond]. Platnosť uvedených záverov v podstate však nevylučuje možnosť skúmať zvlášť pohyb (reprodukciu) kolektívneho fondu a zamerať naše skúmanie na tie stránky reprodukcie kolektívneho fondu, ktoré sú podmienené osobitosťou jestvujúcich podmienok vo sfére jeho pôsobenia, t. j. na osobitosti reprodukcie kolektívneho fondu.

Štvrtá tematická skupina — *Reprodukcia spoločenského fondu socializmu* má ukázať celkový obraz socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky v pohybe, v najdôležitejších súvislostiach vývoja, s príslušným ukázaním podstaty a miesta kategórií, prostredníctvom ktorých sa reprodukcia spoločenského fondu uskutočňuje. Vychádzame z toho, že je nielen možné, ale v súvislosti s celkovým naším koncepčným poňatím ekonomickej teórie socializmu aj nutné ukázať tieto vrcholné otázky reprodukčného procesu z dvoch širších, vzájomne sa podmieňujúcich, vnútorné bohatšie (ako tradične) členených tematických celkov: *Reprodukcia úhrnného spoločenského produktu a Tvorba, rozdeľovanie a použitie národného dôchodku*. Pritom môžeme vysvetliť otázky peňažného obehu — v časti venovanej reprodukcii priemyselného fondu z podnikových aspektov a v tejto časti z národnohospodárskych aspektov — otázky financií, úveru a pod. ako otázky, tvoriace súčasť reprodukčných procesov bez toho, aby sme odvádzali daň doterajšiemu tradičnému nepoliticko ekonomickému výkladu týchto otázok v politickej ekonómii.

Tu je súčasne odpoveď na otázku, kde sa stratili tradičné samostatné témy ako napr. obchod za socializmu, štátny rozpočet, finančná sústava, mzda za socializmu, životná úroveň atď.

Napríklad kategóriu mzdy rozoberáme, či už nepriamo (v súvislosti s rozdeľovaním ako takým), alebo priamo (v súvislosti s formou rozdeľovania), prakticky vo všetkých častiach (okrem poslednej): v prvej časti v súvislosti s objasnením obsahu socialistickej výrobných vzťahov, predovšetkým vzťahov rozdeľovania a v súvislosti s formulovaním hybnej sily spoločenského rozvoja, v druhej časti pri rozdeľovaní podľa práce, v tretej časti v procese kolobehu a obratu fondov (mzdový fond) i pri výklade vlastných nákladov, čistého dôchodku a ceny; v štvrtej časti v súvislosti s tvorbou spoločenského produktu (produktivita práce a mzdy) i v procese rozdeľovania národného dôchodku (mzda ako konkrétna forma dôchodku).

Poznanie doteraz uvedených problémov (najmä problémov reprodukcie) umožňuje seriózne, hlbšie vyložiť otázky riadenia a plánovania socialistickeho hospodárstva.

Sústava riadenia a plánovania socialistickeho národného hospodárstva je priamo podmienená úrovňou spracovania ekonomickej teórie socializmu. Snažíme sa urobiť zadosť uvedenému konštatovaniu jednak tým, že výkladu otázok riadenia a plánovania predchádza vlastný výklad so-

cialistického spôsobu výroby, s osobitným zreteľom na reprodukciu fondov, a že problémy sústavy riadenia a plánovania spájame s doterajšími skúsenosťami nie v jednej socialistickej krajine, ale vo viacerých krajinách, predovšetkým v tých, kde sú takéto skúsenosti najbohatšie a kde sú tieto skúsenosti značne odlišné. Preto venujeme osobitnú časť poslednej kapitoly štvrtej časti otázkam vývoja riadenia hospodárstva v SSSR, NDR, Juhoslávii, Poľsku a Maďarsku i súčasným problémom ďalšieho vývoja sústavy riadenia u nás.

Rozbor socialistického spôsobu výroby, ako sme ho stručne charakterizovali, bol predovšetkým rozborom socialistického spôsobu výroby ako takého, i keď tento spôsob výroby už z SSSR postupne prerastá v komunistický. Socialistický spôsob výroby ako taký jestvuje len ako určitá etapa, a to jednak vo vývine komunistického spôsobu výroby a pri vytváraní svetovej sústavy socialistickej ekonomiky.

Komplexnejší pohľad na uvedené stránky vzniku a rozvoja socialistického spôsobu výroby obsahuje piata tematická skupina *Rozvoj socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky*.

Na záver učebnej pomôcky ešte zaradíme tematickú skupinu *Stručné dejiny ekonomických názorov socializmu*, ktorá podá študujúcemu prehľad vývoja názorov na najdôležitejšie problémy ekonomickej teórie socializmu.

Usilovali sme sa o také spracovanie teoretických problémov vzniku a rozvoja socialistického spôsobu výroby, ktoré namiesto opakovania všeobecných právd analyzuje ekonomické procesy spoločenského vývoja, zovšeobecňuje skúsenosti, robí závery, pozitívne ovplyvňuje ďalší ekonomický vývoj spoločnosti.

Dnes stojíme pred zložitými, a nie práve žiadúcimi problémami ďalšieho budovania socialistickej ekonomiky. Prechod na cestu intenzívneho rozvoja našej ekonomiky je spojený s veľkými nárokmi predovšetkým na kvalifikáciu, na vzdelanie a znalosti, a to technické i ekonomické. Realizovať túto úlohu prichodí všetkým vedám, medzi nimi i vedám ekonomickým. To znamená pre ekonomickú vedu nutnosť podrobne analyzovať proces vzniku a rozvoja socialistického spôsobu výroby a na základe toho dať študujúcim najzdôvodnenejšie poznatky o socialistickej ekonomike. Touto snahou bola vedená aj práca nášho autorského kolektívu pri vypracúvaní učebnej pomôcky politickej ekonomie socializmu. Považujeme za potrebné zdôrazniť, že výsledok našej práce, o ktorom informuje tento článok, je aj prejavom kolektívneho snaženia prekonať naše vlastné nedostatky teoretického myslenia v minulosti.

MIROSLAV TUČEK

K PROBLÉMU TVORBY A STRUKTURY FINANČNÍCH ZDROJŮ V SOCIALISTICKÉM HOSPODÁŘSTVÍ

Jednou z velmi důležitých a dosud opomíjených otázek politické ekonomie je problematika finančních zdrojů a jejich struktury v socialistickém hospodářství. V učebnicích a učebních textech politické ekonomie se autoři k této otázce pouze přibližují buď v souvislosti s rozdělováním národního důchodu, nebo v souvislosti s výkladem příjmů státního rozpočtu.

Problematika finančních zdrojů socialistické společnosti je však daleko komplikovanější a zdaleka ji nelze redukovat buď na čistý důchod společnosti, nebo ji ztotožňovat s finančními zdroji státního rozpočtu. Podle mého názoru by si tato otázka zaslouhovala, aby jí byla v politické ekonomii socialismu věnována zvláštní pozornost a aby byly vysvětleny finanční zdroje v jejich souhrnu, tj. jak zdroje státního rozpočtu, tak zdroje tvorby úvěrového fondu a zdroje socialistických podniků.

Prvním příspěvkem k řešení uvedené problematiky je stať doc. inž. G. Thomase, která si však všímá jen jednoho aspektu — finančních zdrojů vytvořených nad plán.¹ Pro správné hodnocení celé komplikované problematiky je však potřeba především vysvětlit, co to finanční zdroje jsou, jakým způsobem vznikají a jaké vlivy působí na jejich strukturu. V této souvislosti je nutno rovněž rozebrat souvislost finančních zdrojů a peněžního oběhu v socialistické ekonomice.

Co jsou finanční zdroje socialistické ekonomiky?

Socialistickými financemi obvykle rozumíme ekonomické vztahy spojené s tvorbou, rozdělováním a používáním peněžních fondů.² Za finanční zdroje socialistické společnosti je proto logicky nutné považovat

¹ G. Thomas, *Príspevok k teórii vzniku nadplánových finančných zdrojov v socialistickom hospodárstve*. Ekonomický časopis (1963), č. 3, 291 n.

² Podrobněji viz M. Tuček, *Podstata socialistických financí*. Finance a úvěr (1962), č. 5, 293—303.

zdroje tvorby peněžních fondů v socialistické ekonomice — s výjimkou redistribuce peněžních prostředků mezi jednotlivými fondy. Protože v socialistické ekonomice existuje celá soustava peněžních fondů, mezi nimiž dochází k četným redistribučním vztahům (část prostředků jednoho peněžního fondu tvoří zdroj jiného peněžního fondu), musíme samozřejmě při zjišťování celkové výše finančních zdrojů socialistické společnosti zabránit tomu, aby nedocházelo k několikanásobnému započítávání jednoho a téhož zdroje.

Z uvedeného hlediska jsou hlavními finančními zdroji socialistické ekonomiky:

- tržby socialistických hospodářských organizací;
- daně od obyvatelstva;
- úsporné vklady u státních spořitelén;
- příjmy z majetkového a osobního pojištění obyvatelstva;
- oběživo;
- zahraniční zdroje.

Tyto finanční zdroje by bylo možné nazvat *prvotními finančními zdroji*. Vedou k vytváření různých peněžních fondů, nejsou však z toho peněžního fondu, k jehož tvorbě vedou, vždy také používány, nýbrž dochází i k jejich redistribuci ve prospěch dalších peněžních fondů. Tak např. tržby národních podniků jsou základním zdrojem pro tvorbu peněžních fondů těchto podniků. Část těchto tržeb je používána přímo těmito podniky pro nákup surovin, materiálu, pro výplatu mezd, pro investiční výstavbu apod. Další část však je odváděna do peněžních fondů u nadpodnikových orgánů a do státního rozpočtu. Příjmy státního rozpočtu, které plynou z tržeb národních podniků, proto již nejsou prvotními finančními zdroji. Opačně opět, příděly ze státního rozpočtu nebo od nadřízeného orgánu národnímu podniku jsou sice jeho finančním zdrojem, ale ne prvotním, nýbrž pocházejícím z redistribuce.

Tržby socialistických hospodářských organizací jsou především finančními zdroji těchto organizací (státních a družstevních podniků). Pokud k nim dochází při realizaci zboží a služeb jiným socialistickým podnikům, dochází k tvorbě této části finančních zdrojů v souvislosti s použitím peněžních fondů (finančních zdrojů) jiných socialistických podniků. Pokud jde o realizaci zboží nebo služeb obyvatelstvu, odpovídá jim příslušné snížení volných peněžních prostředků obyvatelstva, které mohou mít buď podobu hotovostní (oběživo), nebo bezhotovostní (vklady u státních spořitelén).

Peněžní fondy socialistických hospodářských organizací jsou součástí soustavy peněžních fondů socialistické ekonomiky.³ Koupě a prodej zboží (služeb) v národním hospodářství je základem obratu těchto peněžních

³ Viz M. Tuček, V. Kyzlink, V. Bakule, F. Picmaus, *Finance ČSSR*, SPN, Praha 1963, 28. n.

fondů a tvoří moment rozšířené socialistické reprodukce. Každý akt koupě a prodeje (placení za zboží a služby) je tedy částí socialistických výrobních vztahů. Není proto možné abstrahovat od koupí a prodejů a od celého obratu peněžních fondů mezi socialistickými podniky nebo analyzovat pouze vztahy mezi státními podniky a družstvy, jak se o to někteří ekonomové pokoušejí. Nechceme-li proto ekonomické vztahy mezi socialistickými podniky ignorovat a tvářit se, jako kdybychom je za ekonomické vztahy nepovažovali, musíme i k finančním zdrojům v socialistické ekonomice přistupovat z hlediska tvorby peněžních fondů všech socialistických podniků a nemůžeme z nich vylučovat ty zdroje, jež vznikají při realizaci zboží a služeb mezi socialistickými podniky navzájem.

Je nutno podotknout, že při sledování obratu peněžních fondů v souvislosti s koupěmi a prodejemi mezi socialistickými podniky (resp. mezi státními socialistickými podniky) nejde o prostou rovnost mezi finančními zdroji takto vznikajícími a použitím již existujících peněžních fondů platících podniků. Pokud probíhá rozšířená socialistická reprodukce, roste neustále objem realizované produkce a služeb, a v důsledku toho i peněžní obrat. Rozšiřující se objem reprodukčního procesu si vyžaduje i růst hodnoty reprodukčních fondů jednotlivých podniků a růst jejich peněžních fondů. Ve směnných vztazích mezi socialistickými podniky je proto nutno stále zvyšovat objem peněžních fondů, jimiž disponují, což je předpokladem hladkého průběhu procesu realizace. Dochází k tomu tím, že se do procesu placení vkládá socialistický bankovní úvěr, který zvyšuje objem peněžních fondů v národním hospodářství, a tím umožňuje bezporuchový peněžní obrat.

Tím se liší proces tvorby finančních zdrojů, provázející obrat individuálních reprodukčních fondů socialistických podniků, od tvorby peněžních fondů v souvislosti s jejich redistribucí, kterou provádí finanční soustava mezi jednotlivými peněžními fondy podniků, státním rozpočtem a úvěrovým fondem Státní banky. Při takovéto redistribuci nedochází ke změně formy reprodukčního fondu jednotlivého podniku, ale ke změně hodnoty tohoto fondu, při čemž je snížení hodnoty jednoho fondu provázeno zvýšením hodnoty jiného fondu nebo opačně.

Mezi prvotními finančními zdroji neuvádíme zůstatky socialistických organizací na účtech u Státní banky. Považujeme je za jednu z forem redistribuce peněžních fondů v národním hospodářství — nikoliv za další zdroj. Tím se liší povaha zůstatků na účtech socialistických organizací od zůstatků vkladů obyvatelstva a od oběživa, které je v rukou obyvatelstva.

V našem vymezení finančních zdrojů socialistické ekonomiky jsou však zatím některé otázky sporné.

I když v ekonomické literatuře nikdo zatím nepolemizoval s názorem, že finančními zdroji jsou zdroje, z nichž se tvoří peněžní fondy, jsou mnohdy za finanční zdroje vydávány ne celé příjmy těchto peněžních

fondů, ale pouze ta část, která zbývá po odečtení nákladů na realizovanou produkci nebo poskytnuté služby (s výjimkou odpisů).

Do finančních zdrojů tedy není zahrnována ta část peněžních tržeb socialistických podniků, která je opět zálohována do výroby nákupem pracovních předmětů, placením za energii a služby nebo která je rozdělována pomocí mezd a platů zaměstnancům podniku (s výjimkou zaměstnanců ve sféře investiční výstavby). Z této zásady vychází celá současná soustava finančních plánů, počínaje úhrnným finančním plánem.⁴ Výjimkou byly finanční bilance národních podniků podle vzoru, který se užíval v letech 1953—1958 a které zahrnovaly celé tržby z realizace (avšak ne nákup, ale náklady na výrobu). Jde tedy o to, zda považovat za finanční zdroj celé peněžní tržby podniků nebo jen jejich část.

Rozdílnost pojetí spočívá v tom, že v našem pojetí přistupujeme k vymezení finančních zdrojů z hlediska obratu společenského reprodukčního fondu. V průběhu každého koloběhu přijímá reprodukční fond každého podniku i reprodukční fond socialistické společnosti vcelku peněžní podobu. Zdroje takto vznikajících peněžních fondů považujeme za finanční zdroje. Od našeho chápání finančních zdrojů se liší důchodové chápání finančních zdrojů, které vychází z toho, že finančními zdroji jsou jen důchody. Neznám však žádné důvody, které by mluvily pro takovéto zúžené důchodové chápání finančních zdrojů.

Naše vymezení zahrnuje mezi finanční zdroje socialistického hospodářství i tržby družstevních organizací, i když úhrnný finanční plán v současné praxi SPK a ministerstva financí zahrnuje mezi finančními zdroji (příjmy) jen příjmy, které od družstev plynou do státního rozpočtu, nebo přírůstek zůstatků družstevních organizací na účtech Státní banky. Domnívám se, že takováto praxe při sestavování úhrnného finančního plánu je dána spíše metodickými obtížemi než tím, že by někdo chtěl vážně popírat, že tržby družstevních organizací jsou finančními zdroji socialistické ekonomiky.

Základním faktorem, který působí na velikost finančních zdrojů socialistické společnosti, je nesporně objem výroby, velikost úhrnného společenského produktu.

Kromě toho však na výši finančních zdrojů působí změny v rychlosti obratu společenského reprodukčního fondu, vztahy rozdělování a znovurozdělování hodnoty společenského produktu a podmínky jeho realizace.

Úhrnný společenský produkt a finanční zdroje

Hodnota úhrnného společenského produktu je hlavním činitelem, který působí na výši finančních zdrojů socialistického hospodářství. Tento vliv

⁴ Jeho schéma viz v knize D. Libnar, K. Špaček, *Úhrnný finanční plán*, Praha 1961, 42 n.

nezávisí na tom, zda jde o společenský produkt vytvořený v rámci hospodářského plánu na běžné období nebo nad plán.

Tvorbu společenského produktu však přesto nelze s tvorbou finančních zdrojů ztotožňovat. Ke vzniku finančních zdrojů totiž nedochází již vytvořením společenského produktu.

K tvorbě peněžních fondů dochází, jestliže je produkce vytvořena a realizována. Metamorfoza $Z' - P'$ je předpokladem pro rozdělení a případné znovurozdělení hodnoty této produkce. Jestliže však produkce realizována není, mohou nastoupit dvě možnosti: buď nedojde k tvorbě nových finančních zdrojů, nebo do hospodářského obratu zasáhne Státní banka svým úvěrem. Bankovní úvěr, který je poskytnut na zásobu dosud nerealizované produkce, je finančním zdrojem, který byl vytvořen Státní bankou proto, aby se nezastavil obrat reprodukčního fondu příslušného podniku. Je to dodatečný finanční zdroj, který je vytvořen pro financování přírůstku zásob (ať již je takovýto přírůstek zásob žádoucí nebo ne).

Ve své stati se doc. inž. Thomas snaží dokázat, že „základním pramenem nadplánových peněžních, a tím i finančních zdrojů je nadplánový národní důchod“.⁵

I když se mluví o nadplánových finančních zdrojích, nadplánovém produktu a nadplánovém národním důchodu, je zřejmé, že tentýž vztah musí existovat i u plánované výroby. Rozbor uvedené téze má proto obecnější platnost.

Jediným důvodem pro tvrzení, že pramen nadplánových peněžních, a tím i finančních zdrojů v národním hospodářství je nadplánová *nově vytvořená* hodnota úhrnného společenského produktu je, že jen nově vytvořená hodnota je zdrojem rozšíření národního bohatství.⁶ To je však tvrzení nesprávné, protože kritériem tvorby finančních zdrojů nemůže být, čemu slouží, tj. jejich použití. A ani závěr, který autor činí z hlediska použití hodnoty společenského produktu, není správný. Vždyť jen část národního důchodu slouží zvýšení národního bohatství a většina národního důchodu slouží osobní spotřebě (nejen hodnota v , ale i podstatná část hodnoty m).

Tato teze je však nesprávná i proto, že odporuje skutečnosti.

Součástí hodnoty c je především opotřebení základních fondů, které se s menší či větší přesností odráží v odpisech, které jsou součástí vlastních nákladů na výrobu i oběh. Odpisy (jak plánové, tak nadplánové) však tvoří nesporně jeden z velmi důležitých finančních zdrojů socialistické ekonomiky, nezávisle na tom, zda jsou používány bezprostředně v podniku, který jejich hodnotu realizoval, nebo zda jsou znovurozdělovány nadpodnikovými orgány, státním rozpočtem nebo úvěrovou soustavou. Při tom jsou odpisy s ostatními finančními zdroji plně zaměnitelné,

⁵ Thomas, cit. příspěvek, 294.

⁶ Thomas, cit. příspěvek, 298.

což se projevuje v tom, že při používání finančních zdrojů nemusíme přihlížet k tomu, zda jde o finanční zdroje vzniklé z odpisů nebo pocházející z čistého důchodu společnosti atd.

Další součástí hodnoty c jsou spotřeba materiálu, opotřebení drobných a krátkodobých předmětů a spotřeba energie. Při realizaci produkce (a za realizaci považujeme jak prodej mezi podniky, tak prodej družstvům či obyvatelstvu) dochází k přeměně i této části hodnoty Z' v peníze P' . Spotřebovanému materiálu, energii atp. odpovídá určitá část tržeb z realizace. Je však možno tuto část tržeb z realizace vylučovat z finančních zdrojů jen proto, že jde o tržby, které odpovídají opakujícím se nákladům?

Je potřeba říci, že již pojem opakujících se nákladů je velmi neurčitý. Vždyť i mzdové náklady (v) jsou opakujícími se náklady. Kromě toho jen v sériové a hromadné výrobě dochází k tomu, že za spotřebovaný materiál se nakupuje znovu tentýž materiál. Pro řadu výrob je typické, že se nejen věcná náplň této části nákladů, ale i její podíl v nákladech stále mění.

Především však takovýto přístup k vymezení finančních zdrojů opomíjí, že realizaci hodnoty spotřebovaného c neodpovídá vždy nákup nových oběžných fondů. Podobně jako tomu je se základními fondy, může i v koloběhu oběžných prostředků docházet k jejich dočasnému uvolňování ať již v souvislosti s poklesem výroby nebo v souvislosti se zrychlením jejich obratu.

Změny v rychlosti obratu základních, oběžných a oběhových fondů se projevují v tom, že výroba a oběh stejného společenského produktu je zprostředkována menším (větším) množstvím těchto fondů. Rozsah reprodukčního fondu socialistické společnosti je tedy nejen funkcí společenského produktu, ale i rychlosti, s jakou je obnovován.

Zrychlování obratu společenského reprodukčního fondu se proto při neměnné společenské produkci projevuje v tom, že klesá spotřeba výrobních a oběhových fondů. To se prakticky může projevit v oblasti základních fondů buď tím, že část základních fondů je vyřazena, nebo že opotřebení (odpisy) převyšují obnovu. Podobně se zrychlení obratu oběžných a oběhových fondů při neměnné společenské produkci projevuje tím, že jejich spotřeba je větší než jejich obnova, což vede k poklesu zásob ve sféře výroby a oběhu.

Uvolňování prostředků zrychlováním obratu společenského reprodukčního fondu znamená, že za předpokladu konstantního společenského produktu ne celé c , ale pouze jeho část je znovu používána na nákup hmotných prvků společenského reprodukčního fondu.

Finanční zdroje společnosti, které vznikají v důsledku zrychlení obratu jejího reprodukčního fondu, jsou rovnocenné finančním zdrojům, které vznikají v důsledku růstu čistého důchodu společnosti. Je ovšem samozřejmé, že hodnocení konkrétních cest vytváření finančních zdrojů spo-

lečnosti, jejich optimální tvorby i použití musí přihlížet k řadě dalších faktorů, od kterých tu abstrahujeme.

Při vymezování nadplánových finančních zdrojů doc. inž. Thomas vliv obratu reprodukčního fondu opomíjí. Jen tak se mohlo stát, že se mu finanční zdroje redukuje na $v+m$. Avšak již z analýzy, kterou provedl Marx ve II. dílu *Kapitálu*, je známo, že obrat kapitálu vede k dočasnému uvolňování kapitálu nebo k dočasnému vázání dodatečného kapitálu.

Důchodové vymezení finančních zdrojů socialistické společnosti je tedy zřejmě příliš úzké. Naproti tomu, jestliže přistupujeme k finančním zdrojům z hlediska obratu reprodukčního fondu socialistické společnosti, musíme do nich vždy zahrnout i hodnotu $v+m$. Rozdíl je v tom, který moment je rozhodující pro zahrnutí nově vytvořené hodnoty mezi finanční zdroje. Doc. inž. Thomas v citované stati považuje za rozhodující moment vytvoření hodnoty.⁷ Z hlediska tvorby peněžních fondů však není rozhodujícím moment tvorby společenského produktu, ale jeho realizace (metamorfóza $Z'-P'$). Znamená to, že vytvořená, ale dosud nerealizovaná produkce není finančním zdrojem společnosti, ale naopak, společnost potřebuje dodatečný finanční zdroj, aby mohla zásoby nerealizovaného zboží financovat.

Znovurozdělování hodnoty společenského produktu a finanční zdroje socialistické společnosti

Peněžní fondy se v socialistické ekonomice nevytvářejí jen realizací úhrnného společenského produktu, ale i znovurozdělováním peněžních fondů již vytvořených a znovurozdělováním peněžních důchodů.

Ke znovurozdělování peněžních fondů dochází v souvislosti s centralizací peněžních zdrojů podniků nadpodnikovými orgány (VHJ, ministerstva, svazy družstev) a při jejich přidělování hospodářským organizacím.

Znovurozdělováním peněžních fondů se však nemění celková výše peněžních fondů v socialistické ekonomice, a tím i celková výše finančních zdrojů.

Jiné ekonomické důsledky však má znovurozdělování peněžních důchodů. Peněžní důchody obyvatelstva se vytvářejí především rozdělováním peněžních fondů a jen částečně realizací zboží vlastní výroby, znovurozdělováním peněžních důchodů mezi obyvatelstvem nebo úvěrovou cestou. Většina peněžních důchodů je obyvatelstvem spotřebována. Jen malá část je znovurozdělována ve prospěch společenských peněžních fondů a je finančním zdrojem socialistického hospodářství.

⁷ Na str. 294 píše: „Pramenem tvorby nadplánových peněžních, a tím i finančních zdrojů je v podstatě vytvořený národní důchod.“

Nejdůležitější finanční zdroje, které vznikají v procesu znovurozdělování peněžních důchodů obyvatelstva, jsou:

- a) daně od obyvatelstva, dávky, poplatky a cla;
- b) příjmy z pojištění majetku a osob;
- c) přírůstek úsporných vkladů u státních spořitelen;
- d) tržby za nevýrobní placené služby;
- e) příjmy státní loterie a státní sázkové kanceláře aj.

Všechny uvedené finanční zdroje nezávisejí bezprostředně na velikosti úhrnného společenského produktu. Mohou růst do určité míry rychleji nebo pomaleji než úhrnný společenský produkt, i když samozřejmě při neměnném způsobu znovurozdělování je jejich pohyb podstatně ovlivňován rozsahem společenské výroby.

V důsledku relativně samostatného pohybu finančních zdrojů pocházejících ze znovurozdělování peněžních důchodů obyvatelstva může dojít k tomu, že překročení plánu tvorby úhrnného společenského produktu bude provázeno zrychlenou tvorbou finančních zdrojů.

Tak např. překročení plánu tvorby úhrnného společenského produktu o 1 % může vést k následujícímu řetězu tvorby finančních zdrojů socialistické společnosti:⁸

tržby socialistických podniků za nadplánovou produkci	2500 mil. Kčs
daně od obyvatelstva	100 mil. Kčs
přírůstek úsporných vkladů	20 mil. Kčs
zvýšené příjmy z pojištění	1 mil. Kčs
tržby za nevýrobní služby obyvatelstvu	20 mil. Kčs
další finanční zdroje	0,5 mil. Kčs
celkem	2641,5 mil. Kčs

Ještě v průběhu roku bude však část takto vzniklých nadplánových finančních zdrojů využita tak, že povede k tvorbě dalších odvozených důchodů, a tím i k tvorbě dalších finančních zdrojů, jako např. zvýšená výplata příjmů pracujícím (zvýšení mezd, zvýšení výdajů ze státního rozpočtu aj.) vede k dalšímu růstu úsporných vkladů ap. Vytvoří se tedy řetězová reakce, jejíž důsledky jsme zatím nepočítali.

Není proto správné tvrdit, že jen část hodnoty nadplánové produkce představuje nadplánové finanční zdroje,⁹ když ve skutečnosti nadplánová výroba může znamenat i zrychlení celé rozšířené socialistické reprodukce a ještě větší zrychlení tvorby a používání finančních zdrojů. Zvláště velké jsou finanční zdroje, které vznikají zrychlením obratu výrobních a oběhových fondů, k němuž dochází někdy až v nežádoucí míře (např. příliš velký pokles rozpracovanosti koncem roku).

⁸ Čísla jsou smyšlená.

⁹ Thomas, cit. příspěvek, 302.

V této souvislosti je závažjící, že doc. inž. Thomas tvrdí, že nadplánovými finančními zdroji jsou jen ty peněžní zdroje, „které je možné využít v procesu rozdělování na další rozvoj národního hospodářství a společnosti a že do nich nezahrnujeme ty nadplánové peněžní zdroje, které se využijí, resp. využily na osobní spotřebu“.¹⁰ Vždyť financování rozvoje národního hospodářství a společnosti není myslitelné bez výdajů, jimiž se vytvářejí peněžní důchody obyvatelstva, ať již jde např. o výplatu mezd ve stavebnictví, strojírenství, v ústavech národního zdraví nebo na národních výborech. Použití jedněch peněžních fondů se tu zaměňuje s tvorbou nových peněžních fondů ze znovurozdělení peněžních důchodů.

Podobně nelze souhlasit s doc. inž. Thomasem, když tvrdí, že pramenem nadplánových finančních zdrojů je „nadplánová úspornost společenských výdajů v nevýrobní oblasti společnosti“.¹¹ Větší či menší výdaje společnosti na nevýrobní oblast vedou pouze k jinému použití finančních zdrojů, ale nemění jejich tvorbu (i když na ni nepřímě působí). Tím se nevylučuje lepší využití úspor dosažených při používání finančních prostředků.

Obou uvedených omylů se citovaná práce dopouští proto, že vymezuje finanční zdroje jednou z hlediska tvorby, podruhé z hlediska použití a obě tato hlediska zaměňuje.

Peněžní obrat a finanční zdroje socialistické společnosti

Realizace úhrnného společenského produktu a rozdělování jeho hodnoty jsou i za socialismu zprostředkovány peněžním obratem, čímž rozumíme úhrn plateb v zemi za určité období.¹²

Peněžní obrat se uskutečňuje mezi národními podniky navzájem, mezi národními podniky a družstvy, mezi socialistickými podniky a obyvatelstvem, mezi socialistickými podniky a finanční soustavou, mezi obyvatelstvem a finanční soustavou atd. Vztahy placení mezi podniky a orgány v rámci všelidového vlastnictví, mezi státními a družstevními podniky a mezi socialistickými organizacemi a obyvatelstvem mají určité ekonomické zvláštnosti, od nichž však nyní abstrahujeme.

Těsná souvislost peněžního obratu v socialistickém hospodářství s finančními zdroji vyplývá především z úvěrového charakteru peněžního obratu. Protože je peněžní obrat zprostředkován znaky peněz, které mají úvěrový charakter (zápisy na účtech, bankovky a státopky), znamená každé zvýšení peněžního obratu (při neměnné rychlosti oběhu) zvýšení úvěrových zdrojů a každé zrychlení oběhu znaků peněz — pokles úvěrových zdrojů.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Tamtéž, 304.

¹² Podrobněji o této problematice viz zejména stať doc. J. Petřivalského, *Peněžní oběh, obrat a socialistické finance*. Finance a úvěr (1963), č. 1, 67—79.

K růstu úvěrových zdrojů tedy vede:

- a) růst peněžního obratu;
- b) zpomalování oběhu znaků peněz.

Z tohoto hlediska je zvláště zajímavé, jak na velikost finančních zdrojů v socialistické ekonomice působí podmínky realizace úhrnného společenského produktu.

Obtíže při realizaci úhrnného společenského produktu vznikají i za socialismu, protože se v oblasti oběhu ukazuje, že ne všechna práce vynaložená ve sféře výroby byla společensky nutnou. Dochází často k tomu, že vyrobená produkce jak z hlediska struktury, tak z hlediska momentu, když přichází na socialistický trh, neodpovídá potřebám společnosti. To vede k tomu, že část produkce není prodána a tvoří nadměrné zásoby ve sféře oběhu, část produkce je prodána, ale nevchází do vlastní výroby a tvoří nadměrné výrobní zásoby, část peněžních fondů podniků nebo peněžních důchodů obyvatelstva nemůže být realizována a naopak část zásob, které vedou ke zpomalení obratu společenského reprodukčního fondu, musí být financována (úvěrována).

Obtíže při realizaci úhrnného společenského produktu vedou tedy z hlediska finančních zdrojů v důsledku zpomalení peněžního obratu k tvorbě úvěrových zdrojů a zároveň v důsledku zpomalení obratu společenského reprodukčního fondu ke zvýšené finanční potřebě.

Jestliže jde o realizaci spotřebního zboží, vede zhoršování podmínek realizace buď k růstu cen, nebo k růstu úspor obyvatelstva a stavu oběživa.

Ačkoliv to zní paradoxně, *k růstu finančních zdrojů socialistické ekonomiky vedou i některé její disproporce.*

Dosavadní zkušenosti ze socialistické výstavby ukazují, že základním problémem není nedostatek, ale nadbytek vnitřních finančních zdrojů v poměru ke zdrojům materiálovým, pracovním silám, výrobním kapacitám ap. Čím větší jsou hospodářské obtíže a disproporce, tím více se vytváří finančních zdrojů. To se ovšem týká všech finančních zdrojů vzatých v souhrnu, i když se v praxi stává, že se tento nadbytek vnitřních finančních zdrojů projevuje zejména jako příliš rychlý růst úsporných vkladů obyvatelstva nebo jako nadplánový přebytek státního rozpočtu. V ČSSR se v letech 1959—1961 projevoval i přebytek peněžních prostředků na účtech podniků a VHJ.

Přebytek vnitřních finančních zdrojů je často doprovázen napětím v platební bilanci a nedostatkem deviz.

Nejúčinnějším finančním nástrojem ke snižování nadbytku finančních zdrojů, a tím k nastolování tržní rovnováhy v socialistickém hospodářství je socialistický úvěr, jehož pomocí je možné rozsah peněžních fondů nejen zvyšovat, ale i snižovat.

Překračování plánu výroby může působit na finanční zdroje vyplývající z peněžního obratu dvojím způsobem:

a) nad plán vytvořený společenský produkt vede ke zpomalení obratu společenského reprodukčního fondu, a tím i k tvorbě úvěrových zdrojů;

b) nad plán vytvořený společenský produkt vede ke zrychlení obratu společenského reprodukčního fondu, a tím i ke zpomalení tvorby úvěrových zdrojů nebo i k jejich poklesu.

Kdyby se překračování plánu výroby zaměřilo na tzv. úzkoprofilové výrobky, mohlo by dojít k zlepšení realizace společenského produktu, a tím i k takovému poklesu zůstatků peněz na účtech i v hotovosti, že by nadplánová produkce mohla znamenat i pokles této části finančních zdrojů.¹³

Závěr

Vymezení finančních zdrojů a způsobu jejich tvorby je pochopitelně jenom prvním krokem k jejich ekonomickému rozboru. Již z této stati však je zřejmé, že finanční zdroje nejsou totožné s hmotnými zdroji v národním hospodářství (ani proti sobě nestojí, jak se někdy říká) a dokonce ani jejich trend nemusí odpovídat trendu úhrnného společenského produktu (v běžných cenách — jinak nelze finanční trendy s úhrnným společenským produktem a s národním důchodem ani srovnávat). Je dále zřejmé, že ne každý růst finančních zdrojů je pozitivním jevem.

Bude nutné zamyslet se rovněž nad celkovou koncepcí úhrnného finančního plánování, které nepostihuje větší část peněžního obratu a které nedovoluje analyzovat hlubší souvislosti tvorby a používání jednotlivých finančních zdrojů. Jde např. o to, že úhrnné finanční plánování nevyjadřuje obrat (poskytování a splácení) bankovního úvěru, souvislost bankovního úvěru s peněžním obratem, neumožňuje rozebrat inflační faktory v socialistické ekonomice, důsledky nadměrného poskytování bankovního úvěru pro hotovostní peněžní oběh a jiné.

V této stati bylo však naším cílem spíše formulovat otázky než dát jejich vyčerpávající řešení.

¹³ K této možnosti doc. inž. Thomas na str. 303 cit. práce nepřihlíží.

JOZEF ROSA

PROBLÉM SLUŽIEB ZA SOCIALIZMU*

Služby — ako samostatná oblasť vynakladania spoločenskej práce — sú dôležitým a náročným výskumným úsekom politickej ekonómie. Problémy v tejto oblasti zatiaľ akoby len okrajovo skúmali naši vedecko-výskumní a pedagogickí pracovníci.

Kniha M. Kontru dáva podnety k zamysleniu, čo všetko sme v uplynulých rokoch v prudkom industrializačnom tempore zanedbali. Je podnetná pre pracovníkov teórie i praxe. Služby majú významné miesto v celom reprodukčnom procese. Zvládnuť skúmanie služieb v takom širokom pohľade je náročné. Autor si vytýčil skromnejší cieľ, chce skúmať služby predovšetkým z hľadiska ich vzťahu k životnej úrovni obyvateľstva. Nerobí analýzu vo vzťahu k výrobe, ani neskúma vplyv rozvoja služieb na rast produktivity práce. Jeho úvahy sa pohybujú v rámci tradičného poňatia podmienok prechodu ku komunizmu. Tieto podmienky sú všeobecne formulované v požiadavke dosiahnuť nebývalý rozvoj výrobných síl, a tým určitú relatívnu hojnosť materiálnej a duchovnej produkcie. Nerieši otázku, ako k tejto relatívnej hojnosti prispedia služby, aká a v čom je ich potenciálna schopnosť ovplyvňovať rozvoj výrobných síl.

Hoci si autor takú náročnú úlohu nevytýčil, myslím, že treba problém služieb skúmať komplexnejšie, nielen vo vzťahu k životnej úrovni obyvateľstva, ale predovšetkým vo vzťahu k rozvoju výrobných síl. Preto sa pokúsím ďalej na základe myšlienok v práci s. Kontru prehodnotiť niektoré tradičné názory ekonómov v oblasti teórie a hospodárskej politiky.

Ekonomickú podstatu služieb, ktorú autor rieši v prvej kapitole, možno odkryť len na základe marxistickej ekonomickej teórie o produktívnej a neproduktívnej práci. Preto urobím predovšetkým niekoľko poznámok k tejto otázke.

* Úvahy nad knihou M. Kontru, *Rozvoj služieb obyvateľstvu*, VPL, Bratislava 1963, strán 248.

Služby a neproduktívna práca

Autor správne uvádza, že v oblasti služieb ešte nejestvuje ucelená teória. Preto príspevok s. Kontru v tejto úvodnej teoretickej kapitole je cenný hlavne tým, že podáva prehľad o nejednotnosti názorov ekonómov na pojem služieb vo vzťahu k produktívnej a neproduktívnej práci a formuluje svoj názor. Otázku ekonomickej podstaty služieb chápe v tom zmysle, či služby vystupujú len ako špecifický prejav vynakladania neproduktívnej práce, alebo sú aj jednou z foriem vynakladania produktívnej práce.

Záveru s. Kontru o ekonomickej podstate služieb sú ovplyvnené hlavne dvoma faktormi: prvým faktorom je poňatie produktívnej a neproduktívnej práce a druhým faktorom je hodnotenie ekonomickej podstaty služieb vo vzťahu k uspokojovaniu osobných potrieb obyvateľstva. Podľa autora je produktívna tá práca, ktorá vytvára materiálne výrobky. Tým je zároveň vo všeobecnosti vyjadrený aj charakter neproduktívnej práce. Je to podľa s. Kontru práca, ktorá nie je stelesnená v hmotných výrobkoch.

Myslím, že také určenie produktívnej práce vyplýva z podnikového, a nie národohospodárskeho pohľadu na prácu a neumožňuje správne určiť postavenie služieb v reprodukčnom procese. Ako môžeme takým poňatím produktívnej práce vysvetliť pojem súhrnného, kolektívneho robotníka, ako môžeme na základe takého poňatia produktívnej práce vysvetliť vedu ako rozhodujúcu výrobnú silu?

Produktívna práca je tá, ktorá súvisí s výrobou, ktorá podnecuje rozvoj výrobných síl. Objasniť podstatu produktívnej práce možno len historickým prístupom k veci. Autor správne uvádza, že socialistické výrobné vzťahy sú základom pre odlišné kritériá rozdelenia práce na produktívnu a neproduktívnu. Zdôrazňovať, že predpokladom produktívnosti práce za socializmu je vytváranie materiálnych výrobkov, ktoré majú spoločenskú úžitkovú hodnotu, je v zásade správne. Neumožňuje však vysvetliť účasť jednotlivých členov spoločnosti na tvorbe národného dôchodku. Z takej formulácie možno odvodiť, že dôležitá oblasť služieb, ako je veda, školstvo, nezúčastňuje sa na tvorbe národného dôchodku, nie je rozhodujúcim faktorom rastu produktivity práce. Pravda, vývoj spoločnosti nás presvedčuje o opaku, čo samo osebe podnecuje k zásadným teoretickým úvahám o ekonomickej podstate služieb.

Práca s. Kontru nabáda k tomu, aby teória politickej ekonómie v najbližšej budúcnosti venovala viac pozornosti v oblasti služieb takej otázke, ako je vzťah služieb k rozvoju výroby. Služby sa rozvíjajú na báze výroby, zo zdrojov rastu produktivity práce, ale aj samy spätne majú potenciálnu schopnosť ovplyvňovať výrobu, podnecovať rast produktivity práce alebo prispievať ku konzervovaniu extenzívneho rozvoja výroby.

Vzťah služieb k výrobe

Autor správne kritizuje názory ekonómov, ktorí z oblasti služieb zaradujú do produktívnej sféry tie podniky, ktoré sú chozrasčotné. Toto hľadisko možno označiť ako finančno-fiškálne. Pravda, to ešte nič nehovorí o potrebe zaradiť ich do nevýrobnej sféry. Mení sa niečo na ekonomickej povahe služieb tým, že za jedny obyvateľstvo platí a za druhé nie?

Podobne M. Kontra nesúhlasí s názormi ekonómov o tzv. poloproduktívnom charaktere niektorých služieb. Uvádza námietky, že štatistická a plánovacia prax môže počítat len s dvoma základnými skupinami služieb; jedna sa podieľa na tvorbe národného dôchodku a druhá sa zúčastňuje len na jeho rozdeľovaní a spotrebe.

Z tohto hľadiska uvažuje autor o kritériách rozdelenia služieb na produktívne a neproduktívne a nazdáva sa, že takým teoreticky doloženým a pre prax vyhovujúcim kritériom by mohlo byť v prvej skupine kritérium obnovy a v druhej skupine kritérium údržby. Podľa neho oprava, ktorou sa vymení spotrebovaná alebo opotrebovaná základná súčiastka novou súčiastkou, alebo sa ňou renovuje celý predmet, je produktívnou činnosťou. Naproti tomu údržba, ktorá umožňuje používateľnosť, a tým aj pravidelnú a úplnú spotrebu predmetov, je neproduktívna činnosť.

Podľa M. Kontru by sa ako služba mala označiť len tá práca, ktorá je pre spoločnosť užitočná iným spôsobom než tvorbou materiálnych výrobkov, čím by sa mohla vyjadriť jej spoločenská vlastnosť. Prepravu pracovníkov do zamestnania nepovažuje za súčasť produktívnej činnosti, pretože náklady spojené s dopravou do zamestnania nezväčšujú hodnotu produktu, ktorý vytvorili, a preto sa vraj ani neodrážajú vo zvýšení miezd.

Pripustíme, že by tieto argumenty obstáli, ak sa na vec pozeráme z podnikového hľadiska a z hľadiska príjmov jednotlivých pracovníkov. Pokúsme sa však pozrieť na podstatu tohto javu z národohospodárskeho hľadiska. V predpoklade, že výdavky obyvateľstva na všetky služby sú 100, tak podiel výdavkov obyvateľstva na službách dopravy a spojov bol v ČSSR roku 1961 40,1 % (štruktúrou služieb sa zaoberá autor v tretej kapitole, údaje sú na str. 130). Z celkového počtu prepravených osôb cestovalo v pravidelnej doprave ČSAD na robotnícke lístky 53 % cestujúcich, v železničnej doprave cestovalo za zľavnené cestovné až 65,5 %. Ak 34,5 % cestujúcich za obyčajné cestovné zaplatilo roku 1961 1325 mil. Kčs, tak 65,5 % cestujúcich na zľavnené cestovné zaplatilo len 482 mil. Kčs. Z toho vyplýva, že by sa pri platení plného cestovného podstatne zvýšil zmieneny podiel výdavkov obyvateľstva na službách z dopravy a spojov.

Táto štatistika dáva podnet k úvahám, ktoré s. Kontra nerobí, o vzťahu tejto časti služieb k výrobe. Je zrejmé, že tieto náklady na dopravu (hlbšia analýza by ukázala podiel neefektívnej dopravy nad želateľné

optimum vo vzťahu k výrobe aj k životnej úrovni] by netvorili súčasť nákladov konkrétnych jednotlivých výrobkov podnikov, a teda by neboli ani zahrnuté do ich *ceny* (resp. hodnoty), ani by nevlplyvali na mzdy jednotlivých pracovníkov príslušných podnikov. No nemožno pochybovať o tom, že vplývali na *hodnotu* úhrnného spoločenského produktu a že museli nevyhnutne vplývať aj na zdroje rastu celkových miezd.

Problém služieb nemožno skúmať len z úzko podnikového hľadiska. Zúžený pohľad dáva aj skúmanie služieb ako časti spotreby, ako zložky životnej úrovne. Životná úroveň je výsledkom predchádzajúceho vývoja niekoľkých rokov, spotreba je kategória ročného reprodukčného cyklu, avšak pre jej úroveň sa vytvárali podmienky produktívnou prácou celej spoločnosti v priebehu desaťročí. Hodnotenie práce na produktívnu a neproduktívnu má mimoriadny význam pre rozvoj celej spoločnosti.

Nazdávam sa, že autor preceňuje význam rozlíšenia tzv. „neproduktívnej“ práce od produktívnej z hľadiska ním uvádzaných kritérií. Toto rozlíšenie v chápaní autora je veľmi úzko zviazané s pojmom *hodnoty* a tovarovej výroby. Ak však uplatníme vývojový pohľad na socialistickú tovarovú výrobu, ktorá je predovšetkým plánovitou výrobou na základe spoločenských výrobných vzťahov, a upriamime pohľad do komunistickej budúcnosti, ostane nám z hodnoty len *úžitkový efekt*.

Služby a životná úroveň

Ako na tovar, tak aj na služby ako na úžitkový efekt môžeme pozeráť z dvoch hľadísk: ako na činnosť výrobnú a ako na činnosť spotrebnú. Z hľadiska štatistickej a plánovacej praxe pre potreby bilancovania a použitia národného dôchodku tvorí národný dôchodok výsledok hmotnej výroby. To má iste význam pre praktické potreby, hlavne plánovacích orgánov, a nachádza svoj prejav aj v hodnotovom vyjadrení. Naproti tomu pre finančné orgány, pre potreby bilancovania peňažných príjmov a výdavkov obyvateľstva, pre praktické potreby zabezpečenia menovej rovnováhy má význam bilancovať použitie všetkých úžitkových efektov, a nielen tých, ktoré majú tovarovú, vecnú podobu. Aj úžitkové, nevecné efekty musia mať svoje peňažné vyjadrenie, a to bez ohľadu na to, či ich obyvateľstvo kúpi, alebo ich dostane od spoločnosti zadarmo.

Z týchto dôvodov má význam zachytiť národný dôchodok nielen v hodnotovom vyjadrení jeho naturálno-vecného obsahu, ale aj v peňažnom vyjadrení tejto časti plus časti, ktorá má podobu úžitkových efektov. Tejto druhej časti zatiaľ politická ekonómia socializmu nepriznáva právo časti národného dôchodku. V súvislosti s tým treba si bližšie objasniť stanovisko M. Kontru k ekonomickej podstate služieb v konfrontácii s časťou, kde rozoberá štruktúru spotreby (v tretej kapitole). V predpoklade, že celková osobná spotreba obyvateľstva bola roku 1961 v ČSSR 100, tak podiel spotreby služieb bol 27,9 %, z čoho podiel bezplatných

služieb bol 16,9 %. Životná úroveň všeobecne v marxistickej teórii (aj v práci s. Kontru) vyjadruje nielen stupeň uspokojovania hmotných, ale aj iných potrieb. Nepresným pokusom (z hľadiska schopnosti vyjadriť objektívnu realitu) o peňažné vyjadrenie tohto „iného“ môže byť práve uvedených 27,9 %.

Z podielu spotreby 27,9 %, ktorý má netovarovú podobu, jedna časť predstavuje vecnú spotrebu služieb a druhá časť platy a mzdy pracovníkov služieb. Ak sú služby neproduktívne a nepodielajú sa na tvorbe národného dôchodku (alebo len ich časť), bude treba vysvetliť, prečo ich vcelku započítavame do životnej úrovne. Pritom nemôžeme nevychádzať z predpokladu, že zdrojom rastu životnej úrovne je rast národného dôchodku. V súvislosti s tým bude treba objasniť vývojové tendencie podielu pracovníkov vo výrobe k celkovému počtu pracovníkov v národnom hospodárstve na tvorbe národného produktu v naturálno-vecnej podobe. A na základe takého všeobecného pohľadu odkryť špecifické tendencie tohto podielu v socializme.

Služby v kapitalizme a v socializme

Dlhodobá tendencia rýchlejšieho rastu podielu služieb ako hmotných produktov na spotrebe obyvateľstva platí pre každú spoločnosť, ktorá dosiahla pomerne vysokú úroveň rastu spoločenskej produktivity práce. Uvedená tendencia v oblasti spotreby — ako správne poukazuje s. Kontra — je len prejavom všeobecnejšej tendencie, vyjadrujúcej rýchlejšie tempo rozvoja nevýrobnej sféry pred výrobnou sférou spoločenskej činnosti. Ako ukázal Marx, táto tendencia je podmienená rastom produktivity práce v materiálnej výrobe.

O konkrétnom vývoji tejto tendencie v kapitalistických podmienkach uvádza autor pozoruhodné údaje. V USA z celkového počtu pracovníkov roku 1850 (v knihe je omylom uvedené roku 1950) pracovalo vo sfére materiálnej výroby až 82 %, ale roku 1950 už len 50 %, zvyšok pracoval vo sfére nevýrobnej činnosti. Tento podiel pracovníkov v odvetviach materiálnej výroby bol v NSR 1946 56,4 %, vo Francúzsku roku 1946 70 % a v Anglicku roku 1951 61,1 %.

V knihe nájdeme údaj aj za takú krajinu, ako je Maroko. Pravda, ako to býva v mnohých našich monografiách, nenájdeme údaj o vlastnej krajine. Ako reprodukuje Kontra podľa *Teórie o nadhodnote*, Marx charakterizoval relatívne nízky počet produktívneho obyvateľstva ako iný výraz pre relatívne vysoký stupeň produktivity práce. Pre skúmanie dlhodobých tendencií rozvoja služieb vo vzťahu k možnostiam rastu produktivity práce v našich podmienkach by tento údaj mohol mať nesporný význam. Tento nedostatok možno však odstrániť vlastným prepočtom na základe údajov v tabuľke (ináč neprispôsobenej podmienkam a cieľu analýzy rozvoja služieb v časti o dlhodobom pohľade) v piatej

kapitole práce o raste počtu pracujúcich v jednotlivých odvetviach spoločenskej činnosti v ČSSR za roky 1948—1961.

Podľa týchto absolútnych údajov možno vypočítať pre hrubú orientáciu (s výhradou porovnateľnosti s inými štátmi v dôsledku prípadnej nerovnakej metódy výpočtu), že v ČSSR bol podiel pracujúcich v *nevýrobnej sfére* roku 1948 cca 23 %, roku 1961 28 % na celkovom počte pracujúcich v národnom hospodárstve. Na Slovensku vzrástol tento podiel zo 16 % roku 1948 na cca 28 % roku 1961. Z toho by vyplývalo, že Slovensko na základe tohto orientačného ukazovateľa zhruba dosiahlo úroveň produktivity práce v českých krajoch. Na druhej strane relatívne vysoký podiel pracujúcich vo výrobnnej sfére cca 72 % pracujúcich v porovnaní s 50 % v USA, 56,4 % v NSR, 61,1 % v Anglicku poukazuje na relatívne nízku produktivitu práce v ČSSR.¹

Na základe údajov v uvedenej tabuľke možno vypočítať, že podiel pracujúcich v *službách* na počte pracujúcich v celom národnom hospodárstve ČSSR bol roku 1948 6 % a vzrástol roku 1961 na 11,5 %.² Na Slovensku vzrástol uvedený podiel za roky 1948—1961 z 3,6 % na 11,5 %. Počet pracujúcich v celom národnom hospodárstve vzrástol za uvedené roky o 594 000, t. j. o 10,7 %, a na Slovensku o 47 000 pracujúcich, t. j. o 3 %. Počet pracujúcich na Slovensku sa znížil roku 1961 v porovnaní s rokom 1955 o 67 000 pracujúcich. Zvýšenie podielu pracujúcich v službách na Slovensku na celkovom počte pracujúcich zhruba na celoštátnu úroveň bolo dosiahnuté prudkými medzi odvetvovými presunmi, ale aj medzioblastnými presunmi.

Oblasťný pohľad na služby

Ak pohľad na podiel pracujúcich v službách na Slovensku na celkovom počte pracujúcich je relatívne priaznivý, tak pohľad na služby na Slovensku v porovnaní s celoštátnou úrovňou vo vzťahu k uspokojovaniu potrieb obyvateľstva ukazuje veľké rozdiely. Z práce s. Kontru vyplýva, že ak roku 1957 boli celkové výdavky obyvateľstva prepočítané v priemere na jedného obyvateľa v českých krajoch 100, tak na Slovensku dosahovali len 71,1 % a roku 1961 71,7 %, pritom výdavky na služby tvorili na Slovensku roku 1961 74 % týchto výdavkov v českých krajoch.

Autor správne pripomína, že uvedené diferencie v spotrebe sú len odrazom zatiaľ existujúcich rozdielov v hospodárskej a kultúrnej úrovni českých a slovenských krajoch. Hlbší rozbor by si zaslúžilo tvrdenie

¹ Vo výpočte pre ČSSR je zahrnutá do nevýrobnej sféry celá doprava a spoje, materiálno-technické zásobovanie, obchod, verejné stravovanie a nákup, služby (včítane zdravotníctva a sociálnej starostlivosti, školstva, kultúry a telesnej výchovy), správa, súdnictvo, peňažníctvo, poisťovníctvo a ostatné nezaraďované činnosti.

² V službách sú zahrnuté komunálne služby, bytové hospodárstvo, zdravotná a sociálna starostlivosť, školstvo, kultúra, osвета, telesná výchova, veda a výskum.

s. Kontru, že bezprostrednými príčinami rozdielov v spotrebe sú v priemere nižšie pracovné príjmy obyvateľstva na Slovensku, podmienené celkovo nižšou kvalifikáciou pracovníkov, nižšou produktivitou práce a nepriaznivým pomerom zárobkove činných k vyživovaným členom domácnosti. Hlbšiemu rozboru týchto otázok venovali naši ekonómi zatiaľ málo pozornosti. Veľké rozdiely v úrovni poskytovaných služieb sú aj medzi krajinami a okresmi, ako na to upozorňuje práca s. Kontru. Ak výdavky obyvateľstva na služby v Západoslovenskom kraji roku 1961 boli 100, tak v okrese Dunajská Streda dosiahli len 57 % a v okrese Trenčín 93 %.

V oblastnom pohľade má veľký význam skúmanie vzťahu rozvoja služieb k vytváraniu podmienok pre zamestnanosť žien.

Z údajov v práci M. Kontru vyplýva, že podiel zamestnanosti žien v ČSSR v celom národnom hospodárstve za roky 1946—1961 sa zvýšil z 37,8 % na 43,4 %. Neuvádza údaje za Slovensko. Na porovnanie si zaslúžia pozornosť údaje zo Štatistickej ročenky. Počet pracujúcich žien na Slovensku roku 1948 bol 613 000 a roku 1960 ostal na tej istej absolútnej úrovni. Relatívny podiel sa znížil z 40,1 % roku 1948 na 39,1 % roku 1960.

Rozvoj služieb ešte zďaleka nedosiahol svoje optimum, a preto treba skúmať možnosti ďalšieho zvýšenia zamestnanosti žien vo vzťahu k rozvoju služieb, ako na to správne upozorňuje vo svojej práci s. Kontra. vzťahu k rastu produktivity práce a po druhé, optimum stupňa zamestnanosti žien. Je to predovšetkým stupeň účinnosti zamestnanosti žien vo vzťahu k rastu produktivity práce a po druhé optimum stupňa zamestnanosti žien podľa jednotlivých odborov zamestnania, ak uvážime, že počet žien v zdravotníctve dosiahol v ČSSR roku 1961 75,3 %, v školstve 60,6 % a pod.

Návrh klasifikácie služieb

Pre potreby jednotnej evidencie a plánovacej praxe podáva autor návrh na novú klasifikáciu služieb. Kritériom rozlíšenia jednotlivých druhov služieb je podľa autora predovšetkým druh uspokojovaných potrieb, to je hľadisko použitia výsledkov neproduktívnej práce. Toto členenie služieb do skupín vychádza z relatívne samostatných oblastí spotreby.

Autor si však uvedomuje, že ani táto klasifikácia nespĺňa všetky metodické požiadavky plánovacej a štatistickej praxe. Uvedomuje si aj to, že medzi jednotlivými skupinami, ktoré navrhuje, nemusia byť v praxi vždy jednoznačné hranice. Preto pri zaraďovaní prác, ktorých výsledky uspokojujú niekoľko druhov potrieb, predpokladá vychádzať z ťažiska spotreby.

Členenie služieb do jednotlivých skupín z uvedených hľadísk rozvádza autor v druhej kapitole práce. Bolo by vhodné, aby sa po stránke účel-

nosti tejto klasifikácie pre potreby praxe vyjadrili k návrhu pracovníci plánovacej a štatistickej praxe. Ak chceme zachovať kontinuitu porovnania, bolo by treba dopĺňať toto členenie doteraz používanou odvetvovou klasifikáciou. Pokiaľ ide o teoretické jadro klasifikácie služieb, som toho názoru, že bude nevyhnutné zachytávať také členenie služieb, ktoré by vyjadrilo diferencný vplyv jednotlivých druhov služieb predovšetkým na rast produktivity práce.

Také poňatie vychádza z faktorov rastu národného hospodárstva, ktoré ovplyvňujú rast národného dôchodku nielen z hľadiska dopadu ročných výdavkov na rast bežného roka, ale hlavne v dlhodobom pohľade. V takej klasifikácii by prichádzali do popredia výdavky na vedu, výchovu a vzdelanie; na zdravotnú starostlivosť; na prepravu osôb a až potom ďalšie. Išlo by o rozčlenenie služieb do dvoch hlavných skupín: výdavky na služby, ktoré gravitujú k spoločenským nákladom *výroby*, a výdavky na služby, ktoré možno zahrnúť do pojmu nákladov na *spotrebu*. V rámci týchto skupín, ktoré by bolo treba vyjadriť v príslušných exaktne zdôvodnených proporciách, členili by sa podskupiny podľa poradia účinnosti na rast spoločenskej produktivity práce. Toto poradie by bolo vyjadrené v príslušných tempách predstihu rastu jednej podskupiny pred druhou.

Práca s. Kontru je napísaná pútavo a podnetne; je aktuálna v zmysle uznesení XII. sjazdu KSČ. V diskusnom príspevku som sa pokúsil niektoré podnetné myšlienky doplniť aj na základe materiálov posledných zasadnutí ÚV KSČ a ÚV KSS.

JIŘINA ŠVANTNEROVÁ

NIEKTORÉ OTÁZKY DODÁVATELSKO-ODBERATELSKÝCH VZŤAHOV V ČESKOSLOVENSKOM PRIEMYSLE

Mnoho sa hovorí a píše o nedostatkoch v zásobovaní, v odbyte i o nutnosti zlepšiť dodávateľsko-odberateľské vzťahy. V článkoch venovaných týmto problémom je však značná teoretická neujasnenosť niektorých základných pojmov, od ktorých závisí správna vedecká analýza ekonomických javov v tejto oblasti socialistického hospodárstva aj praktické úvahy a opatrenia hospodárskej politiky. Predovšetkým ide o samotný pojem dodávateľsko-odberateľských vzťahov.

Niektorí autori¹ sa vo svojich prácach zaoberajú jednotlivými otázkami dodávateľsko-odberateľských vzťahov bez toho, že by sa usilovali vysvetliť ich všeobecnú povahu, t. j. bez toho, že by presnejšie určili ich pojmový obsah. Iní autori stotožňujú ponímanie dodávateľsko-odberateľských vzťahov s obehom. Napríklad P. Bláha v koreferáte na medzinárodnom seminári hovoril: „Tak jako celý proces oběhu, tak i dodávateľsko-odberateľské vzťahy je možno rozdeliť do rôznych fází, v nichž se realizuje přesun výrobků z výroby do spotřeby a v nichž dochází k různým kvalitativně i kvantitativně odlišným dodávateľsko-odberateľským vzťahům. Přitom za rozhodující fáze je možno považovat: průzkum a rozbor potřeb, plánování odbytu a zásobování, administrativní a právní zajištění dodávek, realizaci dodávek.“²

Dodávateľsko-odberateľské vzťahy sa tiež chápu ako súčasť predmetu

¹ Napríklad: Krofta, *Dodávateľsko-odberateľské vzťahy v hutním průmyslu*. Plánované hospodárství [1961], č. 2; Kosík, *K dodávateľsko-odberateľským vzťahům*. Plánované hospodárství [1961], č. 3; L. Matějka, *Odovědnost výrobních hospodářských jednotek při široké decentralizaci řízení odběratelsko-dodávateľských vzťahů*, výzk. práce č. 16, VÚNP 1961; Horal, *Pojetí ekonomiky materiálně technického zásobování*. Vědecký sborník Vysoké školy ekonomické Otázky materiálně technického zásobování národního hospodárství Praha 1961; Horal, *Materiálně technické zásobování v ČSSR*, Praha 1962.

² Vědecký sborník Vysoké školy ekonomické Otázky materiálně technického zásobování národního hospodárství (Sborník projevů pronesených na mezinárodním seminári), Státní pedagogické nakladatelství 1961, 139.

ekonomiky materiálno-technického zásobovania. Napríklad A. Horal, ktorý sa podrobne zaoberá predmetom ekonomiky materiálno-technického zásobovania, zastáva názor, že ťažisko problémov, ktoré sa riešia v materiálno-technickom zásobovaní, spočíva v skúmaní a riešení ekonomických vzťahov medzi dodávateľmi a odberateľmi. Podľa neho v rozdeľovaní a v tovarovom obehú výrobkov „jakkoli je zásobovací a odbytová činnosť v podnikoch úzce spojená s činnosťou výrobnú a jí také podmínená, leží ťžištie problémů, které se řeší v materiálne technickém zásobování, nikoliv ve výrobě, nýbrž ve zkoumání a řešení ekonomických vztahů mezi dodavateli a odběrateli, tj. v rozdělování a zbožním oběhu výrobků“.³

Niektorí autori prítom jednak považujú obeh v socializme za samostatnú fázu spoločenskej reprodukcie, jednak ho zamieňajú s výmenou. Robia tak zrejme preto, aby pod tento pojem mohli zahrnúť aj proces, ktorý sa uskutočňuje v socialistickej ekonomike medzi výrobou a spotrebou, avšak v priebehu ktorého — na rozdiel od kapitalizmu — nedochádza k zmene vlastníctva. Používanie tohto pojmu im zdanlivo umožňuje vyhnúť sa komplikovanému teoretickému problému, na ktorý by narazili vtedy, keby používali pojem výmena. Tento pojem totiž, tak ako ho Marx vymedzil, zahrnuje v sebe predovšetkým zmenu vlastníctva.

Výmena je proces prebiehajúci medzi rôznymi súkromnými vlastníckmi. V rozvinutej podobe sa uskutočňuje medzi viacerými súkromnými osobami. Preto na rozdiel od bezprostrednej výmeny sa rozkladá na dva osamostatnené akty — kúpu a predaj; na dve metamorfózy foriem, $T - P$, $P - T$. Medzi socialistickými podnikmi sa stretávame aj s určitými metamorfózami foriem, a teda aj s aktami, ktoré bežne nazývame kúpou a predajom, avšak pri ktorých nedochádza k zmene vlastníctva. Keď nazveme tento proces výmenou, dávame tomuto pojmu zrejme iný význam, než mu dáva nielen Marx, ale aj celá politická ekonómia pred ním.

Pojem výmena má teda v tovarovej výrobe jednoznačne vymedzený obsah a ťažko ho možno používať na vyjadrovanie procesu, ktorý prebieha medzi socialistickými podnikmi. Tomuto procesu chýba základná podmienka výmeny — vzťahy samostatných vlastníkov. Je to však proces, ktorý prebieha medzi výrobcami a spotrebiteľmi. Keď sa abstrahuje od ekonomickej formy, môže sa povedať, že plní z najvšeobecnejšieho hľadiska rovnakú úlohu ako výmena — spája jednotlivé články spoločenského výrobného organizmu. Z toho istého hľadiska sa potom môže zdať, že medzi výrobou a spotrebou sa vždy vytvára sféra procesov, ktoré predstavujú samostatnú fázu spoločenskej reprodukcie. Tento všeobecný obsah procesu prebiehajúceho medzi socialistickými podnikmi sa vyjadruje pojmom obeh.

U Marxa však pojem obeh nemá všeobecný význam. V druhom diele

³ Vědecký sborník Vysoké školy ekonomické Otázky materiálne technického zásobování národního hospodářství, Státní pedagogické nakladatelství 1961, 38.

Kapitálu, ktorý je venovaný analýze tohto procesu, síce ukazuje, že v obehú sa uskutočňujú aj určité operácie, ktoré sú nezávislé od konkrétnych historických podmienok (ako napr. balenie, triedenie, doprava, evidencia a vôbec činnosti spojené vždy so sprostredkovaním prechodu úžitkových hodnôt od výrobcu k spotrebiteľovi), tieto operácie však nepovažuje za podstatu obehu. Vlastný obeh chápe ako historicky podmienený proces, ako formu, prostredníctvom ktorej sa výroba súkromných vlastníkov realizuje ako výroba spoločenská.

Obeh sa rozvíja spolu s výmenou a ostáva s ňou nerozlučne spojený. Ako hovorí Marx: „Obeh je len určitý moment výmeny alebo tiež výmenou skúmanou v jej totalite.“⁴ Rozvinutá výmena si vynucuje premenu tovarov súkromných vlastníkov vo všeobecnú formu hodnoty — v peňažnú formu, a tým aj rozloženie výmeny na dva akty — kúpu a predaj. Pri každom z týchto výmenných aktov prechádza tovar zo sféry výroby do sféry spotreby (ak abstrahujeme od jeho pobytu v obchodnej sieti): hodnotová forma tovaru — peniaze — však tým istým aktom začína vždy ďalšiu výmenu. Prechádzajúc z ruky do ruky, spájajú peniaze jednotlivé výmenné akty v jeden súvislý, nikdy neukončený proces — obeh.⁵ Navonok teda obiehajú iba peniaze, lenže vždy ako premenená forma, ako ekvivalent cudzovaného tovaru. To znamená, že s peniazmi fakticky obieha aj tovar.

Vychádzajúc z Marxovej analýzy tovarovej výroby, je zrejmé, že pojmy obeh a výmena nemožno od seba oddeľovať, že obidva pojmy sa navzájom podmieňujú. Obeh vystupuje ako neustála metamorfóza foriem, prostredníctvom ktorej sa uskutočňuje výmena medzi súkromnými vlastníkami. Nakoľko táto metamorfóza foriem tvorí vlastný obsah pojmu obeh, je potom zmena vlastníctva (teda výmena) tiež jeho nevyhnutnou podmienkou. Ak preto chceme preniesť tento pojem aj do socialistickej ekonomiky, musíme predpokladať, že obeh aj tu je „len určitý moment výmeny“. To však znamená, že používaním pojmu obeh sa nevyhneme tým istým teoretickým rozporom, ku ktorým nás vedie používanie pojmu výmena. Nakoľko ani jeden z uvedených pojmov sa plne nekryje s procesom, ktorý prebieha najmä v štátnom socialistickej sektore, ostáva fakticky jeho povaha neobjasnená. Práve tak ostávajú neobjasnené aj samotné vzťahy socialistickej podnikov, v rámci ktorých sa tento proces uskutočňuje, čiže vlastné dodávateľsko-odberateľské vzťahy.

Keď sa dodávateľsko-odberateľské vzťahy stotožňujú s obehom, považuje sa proces, ktorý sprostredkúva vzájomné vzťahy medzi socialistickými podnikmi, za zvláštnu samostatnú fázu socialistickej reprodukcie. Na základe toho sa potom aj skúmanie problematiky dodávateľsko-odberateľských vzťahov prenáša predovšetkým do sféry obehu — prakticky do sféry materiálno-technického zásobovania. Pozornosť ekonómov pri rieše-

⁴ Marx, *Ku kritike politickej ekonomie*, Pravda 1952, 195.

⁵ Marx, *Kapitál II*, Bratislava 1956, 134.

ní problémov dodávateľsko-odberateľských vzťahov sa sústreďuje predovšetkým na riešenie otázok, ktoré vznikajú pri formálnom procese obehu, a otázok, ktoré sú spojené s dopravou výrobkov, s ich uskladnením, balením, triedením a pod.

V článku sa pokúsím osvetliť, čo je predmetom dodávateľsko-odberateľských vzťahov v československom priemysle, kto je ich nositeľom a čo je ich obsahom. Na príklade vzťahov medzi hutníctvom a strojárstvom sa pokúsím ukázať, v čom spočíva ťažisko problematiky dodávateľsko-odberateľských vzťahov.

Už zo samotného názvu „dodávateľsko-odberateľské vzťahy“⁶ vyplýva, že ide o vzťahy:

1. *medzi dodávateľmi*, ktorými môžu byť:

- a) buď bezprostrední výrobcovia (výrobné podniky),
- b) alebo v mene výrobcov vystupujú určité poverené organizácie, ktoré plnia funkciu dodávateľov, hoci nie sú skutočnými výrobcami a vo vzťahu k výrobcovi vystupujú ako odberatelia (medičlánok medzi priamymi výrobcami);

2. *a odberateľmi*, ktorými sú:

- a) buď samotní výrobcovia,
- b) alebo určité organizácie, ktoré odoberajú produkciu pre uspokojenie potrieb skutočných výrobcov a vo vzťahu k výrobcovi vystupujú ako dodávateľia.

Obsahom dodávateľsko-odberateľských vzťahov v socialistickom priemysle je výrobná-hospodárska spolupráca medzi relatívne samostatnými článkami výroby, prípadne orgánmi alebo útvarmi riadenia, ktoré vznikajú na základe plánovitej spoločenskej delby práce a sú plánom riadené. Vecnou náplňou alebo predmetom vzťahu sú hmotné výrobky (alebo služby) v zmluvne dohodnutom množstve, sortimente, kvalite, čase a mieste plnenia. *Funkciou* dodávateľsko-odberateľských vzťahov je zabezpečovať výrobu potrebnými úžitkovými hodnotami, ktoré sú na svetovej technicko-ekonomickej úrovni. V konečnom dôsledku to slúži efektívnemu zabezpečeniu potrieb národného hospodárstva priemyselnými výrobkami.

Pri takomto vymedzení obsahu pojmu dodávateľsko-odberateľských vzťahov vzniká celý rad otázok. Predovšetkým, čím sa dodávateľsko-odberateľské vzťahy odlišujú od kooperačných vzťahov chápaných v širokom zmysle,⁷ ktoré však zahrňujú i výrobnú spoluprácu (kooperáciu) vnútri podniku.

V našej terminológii sa pod pojmom výrobná kooperácia rozumejú

⁶ V úvahe sa obmedzujem na dodávateľsko-odberateľské vzťahy, ktoré sa uskutočňujú v rámci československého priemyslu.

⁷ Rozdiel medzi kooperáciou v širokom a úzkom zmysle je dostatočne osvetlený v literatúre. Kooperácia v širokom zmysle zahrňuje všetky druhy výrobných vzťahov medzi podnikmi i tzv. zásobovacie vzťahy. Kooperácia v úzkom zmysle zahrňuje len určité druhy výrobných vzťahov, ktoré sa odlišujú od obyčajných zásobovacích vzťahov.

všetky druhy výrobných zväzkov, ktoré vznikajú medzi odvetviami, podnikmi a vnútri podniku.

Sovietski ekonómi rozlišujú dva podstatne rozdielne druhy výrobných zväzkov (medzi podnikmi a vnútri podniku). Pod kooperáciou (rusky „kooperacija“) sa chápu výrobné zväzky vnútri podniku a pod pojmom „kooperirovanije“ výrobné zväzky medzi odvetviami, odbormi a podnikmi.⁸

Hlavným obsahom dodávateľsko-odberateľských vzťahov je výrobo-hospodárska spolupráca medzi podnikmi i medzi výrobnými podnikmi a nevýrobnými organizáciami.

Dodávateľsko-odberateľské vzťahy v československom priemysle možno klasifikovať podľa určitých znakov z rôznych hľadísk.

1. Z *hľadiska predmetu vzťahov* členíme dodávateľsko-odberateľské vzťahy na dodávateľsko-odberateľské vzťahy, ktoré vznikajú pri zabezpečovaní výroby a dodávok:

- a) *polotovarov a súčiastok*, ktoré môžu byť využité iba danými podnikmi a výroba ktorých sa uskutočňuje na základe technických podmienok a požiadaviek *odberateľov* (výrobné zväzky v úzkom zmysle);
- b) *bežných výrobkov* štandardnej povahy, ktoré sa dodávajú rôznym odberateľom podľa technických podmienok a výkresov *dodávateľov* (zásobovacie vzťahy);
- c) *investičných celkov* určených pre tuzemsko i do zahraničia (dodávateľský systém generálneho, finálneho a hlavného dodávateľa);
- d) *prác priemyselnej povahy a služieb*.

Pri zabezpečovaní výroby a dodávok polotovarov a súčiastok bežných výrobkov, investičných celkov⁹ ako aj prác priemyselnej povahy a služieb vznikajú dodávateľsko-odberateľské vzťahy medzi rôznymi článkami výroby alebo útvarmi riadenia (nositeľmi vzťahov).

2. Z *hľadiska nositeľov vzťahov* možno členiť dodávateľsko-odberateľské vzťahy na:

⁸ Domnievam sa, že k stotožneniu výrobných zväzkov, ktoré vznikajú vnútri podniku s výrobnými zväzkami medzi podnikmi a odvetviami, došlo pri preklade z ruštiny, keď obidva výrazy: „kooperacija“ a „kooperirovanije“ sa preložili ako kooperácia.

⁹ Pri zabezpečovaní výroby a dodávok investičných celkov vznikajú napr.:

a) v sústave *generálneho dodávateľa* vzťahy medzi investorom a generálnym projektantom, investorom a generálnym dodávateľom technologickej časti, investorom a generálnym dodávateľom stavebnej časti a ďalej medzi generálnym dodávateľom technickej časti a veľkým počtom finálnych dodávateľov;

b) v sústave *finálneho dodávateľa* vznikajú vzťahy medzi investorom a generálnym projektantom, investorom a generálnym dodávateľom stavebnej časti, investorom a veľkým počtom finálnych dodávateľov;

c) v sústave *hlavného dodávateľa* možno skúmať vzťahy vývozného odberateľa a hlavného dodávateľa, hlavného dodávateľa a generálneho projektanta, hlavného dodávateľa a generálneho dodávateľa stavebnej časti, hlavného dodávateľa a veľkého počtu finálnych dodávateľov.

- a) vzťahy medzi podnikmi toho istého odvetvia;
- b) vzťahy medzi podnikmi rôznych odvetví;
- c) vzťahy medzi výrobnými podnikmi a nevýrobnými organizáciami.

Uvedené hľadiská vyjadrujú určité stránky dodávateľsko-odberateľských vzťahov.

Najvšeobecnejšie určenie charakteru dodávateľsko-odberateľských vzťahov vyplýva však z procesu kolobehu fondov priemyselných podnikov. Rozšírená socialistická reprodukcia je predovšetkým reprodukciou spoločenských fondov, ktoré majú podobu výrobných a obehových fondov socialistických podnikov.

Kolobeh fondov socialistických priemyselných podnikov prebieha plánovite tromi štádiami. V prvom štádiu sa uskutočňuje rozdeľovanie výrobných podmienok, t. j. výrobných prostriedkov a pracovných síl medzi podnikmi podľa potrieb rozvoja národného hospodárstva. V druhom štádiu priebeha samotný výrobný proces a v treťom štádiu sa uskutočňuje realizácia hotových výrobkov. Nепretržitosť kolobehu fondov predpokladá nielen postupnú premenu hodnotových foriem podnikových fondov, ale aj súčasné jestvovanie fondov vo všetkých troch formách. Kolobeh fondov musí byť nepřetržitý, lebo by sa inakšie neuskutočňoval výrobný proces a potreby národného hospodárstva by sa neuspokojovali. Poruchy a nedostatky v jednotlivých štádiách negatívne ovplyvňujú celkový kolobeh priemyselných podnikových fondov. Narušenie dodávateľsko-odberateľských vzťahov znamená aj narušenie kolobehu fondov priemyselných podnikov. Na druhej strane však poruchy vo sfére výroby vedú nevyhnutne k narušeniu dodávateľsko-odberateľských vzťahov. Dodávateľsko-odberateľské vzťahy sú teda ovplyvnené tak sférou výroby, ako aj sférou obehu.

Názory, ktoré preceňujú problematiku dodávateľsko-odberateľských vzťahov, môžu viesť k nesprávnym a neúčinným opatreniam v hospodárskej praxi.

V posledných rokoch rozvoja národného hospodárstva sa nedostatky v koncentrovanej miere prejavujú v oblasti zásobovania a odbytu. Na jednej strane je nedostatok určitých výrobkov pre zabezpečenie výrobnej a osobnej spotreby a na druhej strane sa hromadia výrobky, ktoré naša spoločnosť nepotrebuje.

Prejavuje sa to napr. vo vývoji zásob v národnom hospodárstve, ktorý zvlášť v posledných rokoch je veľmi nepriaznivý. Keď napríklad za druhú päťročnicu bol v priemysle priemerný ročný rast hrubej výroby 10,7 % a priemerný rast zásob 6,4 %, roku 1961 (po prvú od roku 1953) predstihol v priemysle rast zásob rast výroby o 0,3 %. Roku 1962 vzrástla hrubá výroba o 6,2 % a objem zásob sa zvýšil o 11,1 %. Roku 1962 teda rast zásob predstihol rast výroby v priemere za celý priemysel o 4,9 %. Tento nepriaznivý vývoj sa koncentruje do kľúčových rezortov nášho priemyslu; napr. roku 1962 predstihol rast zásob rast hrubej výroby v Ministerstve

hutného priemyslu a rudných baní o 7,1 %, v Ministerstve všeobecného strojárstva o 2,4 % a v Ministerstve ťažkého strojárstva o 11,6 %.

Je všeobecne známe, že sa dosiahli významné úspechy na úseku hutníctva a strojárstva. Napriek tomu je hutníctvo limitujúcim činiteľom rozvoja nášho strojárstva. Naše huty plnia predovšetkým kvantitatívne ukazovatele výroby, horšie je to s plnením sortimentu. Pri kvantitatívnom plnení plánu v hutníckych závodoch sa neuspokojujú sortimentné potreby strojárskych podnikov. Podobná situácia je aj v ostatných odvetviach priemyslu. Za tejto situácie sa realizácia vyrobených úžitkových hodnôt stáva zložitým problémom. Do popredia vystupuje sféra obehu.

Vypracúvajú sa rôzne opatrenia, ako túto situáciu zlepšiť. Napríklad navrhujú sa rôzne spôsoby likvidácie nadnormatívnych a nepotrebných zásob.¹⁰ Venuje sa pozornosť zdokonaľovaniu spôsobu organizácie zásobovania a odbytu, spôsobu plánovania zásobovania a odbytu, riešia sa nedostatky v doprave, v skladovom a obalovom hospodárstve.

Teda riešia sa nedostatky vo sfére obehu. Pričom treba vidieť, že tieto nedostatky sa riešia už celý rad rokov a pritom sa v rôznych obmenách znovu vyskytujú a stále opakujú.¹¹

Je to tak preto, že sa nepodarilo odstrániť príčiny týchto nedostatkov, ktoré spočívajú vo sfére výroby. Uvedme príklad: Prečo hutnícke podniky neplnia sortimentné požiadavky odberateľov a vyrábajú výrobky, ktorými neuspokojujú konkrétne sortimentné potreby? Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že príčina je v neplnení plánu odbytu v hutách a v neplnení plánu zásobovania v strojárstve. Skutočnosť je však taká, že plánované dodávky valcovaného materiálu v jednotlivých rokoch sa aj prekračovali (napr. roku 1955 na 104,4 %, roku 1956 na 101,5 % atď.), avšak plán spotreby týchto materiálov sa neplnil. V uvedených rokoch sa splnil na 96 %. Dôsledok bol potom taký, že sa zásoby valcovaného materiálu nazhromažďovali u spotrebiteľov, hlavne v strojárskych podnikoch.

Spomenutý stav vznikol, pretože strojárske podniky predkladajú požiadavky na valcovaný materiál v období, keď ešte nemajú celkom vy-

¹⁰ Napríklad vládne uznesenie č. 1060/1962 o fyzickej inventúre zásob, surovín, materiálu, výrobkov a nedokončenej výroby k 1. januáru 1963 a vládne uznesenie č. 60 a č. 61/1963 o štátnom pláne a štátnom rozpočte na rok 1963.

¹¹ Napríklad za obdobie 5 rokov od roku 1956 do roku 1961 sa prijalo 133 uznesení vlády, ktoré sa zaoberajú komplexne problémami plánovania, organizácie a evidencie MTZ aj úsekovými problémami MTZ, vzťahujúcimi sa na jednotlivé odvetvia národného hospodárstva. Teda problémami vo sfére obehu. Najzávažnejšie bolo uznesenie vlády z 8. septembra 1953 o opatreniach na zlepšenie materiálo-technického zásobovania národného hospodárstva ČSSR, ktoré sa zaoberalo komplexne nedostatkami v plánovaní MTZ, dodávateľsko-odberateľských vzťahov, uskutočňovaní odbytu a zásobovania, zlepšením štátnej disciplíny atď.

Väčšina nedostatkov, na ktoré sa v zmienenom uznesení roku 1953 upozorňovalo, vyskytuje sa vo väčšej či menšej miere i v súčasnom období. Za desať rokov sa nám teda nepodarilo odstrániť nedostatky, o ktorých sa všeobecne vie už od roku 1953.

Uznesenie z roku 1953 je teda aktuálne i dnes.

jasnený výrobný program, alebo v ich určenom výrobnom programe nastali značné zmeny, ktoré sa nutne prejavia v odlišnej sortimentnej štruktúre potrieb oproti pôvodne plánovanej a v predpísanom termíne nahlásenej príslušným dodávateľským organizáciám. Keď sa tieto nové požiadavky spotrebiteľov neodrazia vo výrobných plánoch hutníckych podnikov, tieto podniky vyrábajú síce tzv. „plánovaný sortiment“, avšak vzhľadom na zmeny vo výrobných programoch u spotrebiteľov tento pôvodne plánovaný sortiment neuspokojuje ich skutočné sortimentné potreby. Ukazuje sa, že teda príčina tohto stavu je v nezladenosti výrobných programov v strojárstve s ich materiálovým zabezpečením.

Tak dochádza k paradoxnej situácii, že hutnícke podniky vyrábajú plánovaný sortiment, ktorý však vzhľadom na zmeny výrobných programov v strojárstve nebude uspokojovať ich skutočné sortimentné potreby. Strojárske podniky však, aby splnili svoje plánované úlohy, použijú náhradný materiál, aký je k dispozícii. Spravidla je to ťažší materiál, takže veľké množstvo ide do odpadu. O tom svedčí aj fakt, že priemerne v strojárskych podnikoch sa materiál využíva iba na 70 %. Čiže zo 100 ton valcovaného materiálu ide 30 ton do odpadu.

Treba vidieť, že hutnícke podniky vyrábajú predovšetkým taký sortiment, ktorý im pomôže splniť direktívne určené ukazovatele: množstvo ton a produktivitu práce. Táto snaha hutníckych podnikov je vyvolaná jestvujúcou plánovacou metodikou. Bilancovanie hutníckych výrobkov sa uskutočňuje v jednotkách výrobného času, avšak pre dodávateľov sa hutnícke výrobky rozdeľujú v obchodných jednotkách, spravidla v tonách.

Zmeny sortimentnej štruktúry, ktorá zvyšuje podiel výrobkov s vysokou prácnosťou (tieto výrobky majú spravidla nižšiu váhu než výrobky s nižšou prácnosťou), nevyhnutne sa prejavia v znížení celkového objemu výroby, vyjadreného v tonách, ako aj v znížení ukazovateľa produktivity práce.

Riešiť nedostatky dodávateľsko-odberateľských vzťahov vo sfére, kde sa prejavujú, teda vo sfére obehu, je v súčasnom období nesporne nutné. Opatrenia na zlepšenie dodávateľsko-odberateľských vzťahov vo sfére obehu prispievajú k riešeniu súčasných nedostatkov v tejto oblasti. Treba však vidieť, že tieto opatrenia môžu mať iba čiastkový charakter, že v podstate môžu iba napomôcť odstránenie následkov, nie však príčin vyvolávajúcich tieto nedostatky.

Len opatreniami na úseku obehu nedosiahne sa to, aby dodávateľsko-odberateľské vzťahy plnili svoj hlavný cieľ, ktorým je uspokojovanie potrieb národného hospodárstva v plánovanom množstve, sortimente, kvalite výrobkov a v čase.

Ťažisko problémov dodávateľsko-odberateľských vzťahov spočíva vo sfére výroby a obehu. Predovšetkým treba vyjasniť koncepciu rozvoja národného hospodárstva a jednotlivých priemyselných odvetví. Nie je to ľahká otázka a nedá sa vyriešiť zo dňa na deň. Treba však vidieť, že patrí

v súčasnom období ku kľúčovým otázkam. To platí aj o strojárstve. Na základe toho možno určiť aj štruktúru hutníckej výroby, a teda aj vyriešiť otázku špecializácie strojárskych a hutníckych podnikov. Uvedenými opatreniami vytvoríme predpoklady pre stabilizáciu dodávateľsko-odberateľských vzťahov. Pritom však treba súčasne ako významný problém na úseku dodávateľsko-odberateľských vzťahov riešiť otázku vytvorenia takej sústavy ukazovateľov i podnetov hmotnej zainteresovanosti, aby výrobcovia boli zainteresovaní na výrobe potrebného sortimentu, teda predovšetkým na výrobe potrebných úžitkových hodnôt, pričom treba zabezpečovať najvyššiu efektívnosť vynakladania spoločenskej práce.

Riešenie uvedených otázok treba pokladať za jednu z prvoradých úloh v oblasti dodávateľsko-odberateľských vzťahov.

RECENZIE

I. M. Osadčaja, **Kritika sovremennych buržuaznych teorij ekonomičeskogo rosta** (Kritika súčasných buržoázných teórií ekonomického rastu), Izdatel'stvo Instituta meždunarodnyh otnošenij, Moskva 1963, strán 200.

Teórie rastu predstavujú v súčasnej buržoáznej politickej ekonómii oblasť, o ktorej sa spolu s teóriami rozvoja málo vyvinutých krajín hádam najviac píše. Bibliografie, ktoré zhrňujú knižné a časopisecké práce tohto druhu, obsahujú tisíce titulov. Tým viac treba privítať každú snahu o vniknutie do tejto ťažko prehľadnej spleti a o pokus roztriediť práce autorov najrôznejších smerov. Knižka I. M. Osadčej, pracovníčky Ústavu svetovej ekonomiky a medzinárodných vzťahov Akadémie vied SSSR, znamená ďalší krok vpred pri odstraňovaní vážneho nedostatku nášho ideologického boja — nedostatku vedomostí o súperovi. Doteraz tejto oblasti kritiky buržoáznej politickej ekonómie sa venovali najmä poľskí a čiastočne aj nemeckí ekonómi.*

Je jedným z kladov recenzovanej knižky, že čitateľovi hneď v úvodnej časti umožňuje získať určitý prehľad o najtypickejších smeroch súčasných buržoázných teórií rastu a že ho oboznamuje s marxistickým stanoviskom k základným otázkam tejto oblasti economickej analýzy. Autorka v tejto časti práce podrobuje buržoázne teórie rastu všeobecnej kritike z dvoch hľadísk: najprv na základe porovnania ekonomického rozvoja SSSR s vývojom hospodárstva kapitalistických krajín — hlavne USA — dokazuje prevahu socialistického tábora a vysvetľuje historické príčiny vzniku buržoázných teórií rastu; potom po odhalení ich teoretických zdrojov vysvetľuje širšie súvislosti so zá-

kladnými smermi buržoáznej politickej ekonómie. Opieranie kritiky buržoázných ekonomických teórií o rozbor súčasnej ekonomiky kapitalizmu skrýva v sebe vždy určité nebezpečenie: autor sa musí obmedziť na časove ohraničené údaje a prípadne viac-menej krátkodobé výkyvy vo vývoji kapitalistického hospodárstva môžu oslabiť kritikovu argumentáciu. Napríklad tempo hospodárskeho rastu USA v rokoch 1960—1962 vzrástlo v porovnaní so stavom, z ktorého vychádza Osadčaja vo svojej práci, z 2 % ročne na 3,45 % ročne.** Je pravda, že táto vzostupujúca tendencia zďaleka nedosahuje úroveň, akú považujú kompetentné miesta USA za potrebnú pre odstránenie nezamestnanosti, predsa však by bolo veľmi zaujímavou a náročnou úlohou marxistickej kritiky ukázať, či a do akej miery vplyvávajú práve teórie rastu na tento vývoj. Čiastočne odpovedá na túto otázku autorka v poslednej časti práce.

Zo skutočnosti, že ide o veľké množstvo prác, vyplýva, že členiť ich možno z rôznych hľadísk. Autorka sa pridrižiava členenia, ktoré najlepšie vystihuje rozdiely v metodologickom postupe aj v teoretických princípoch základných buržoázných diel z tejto oblasti. Hlavné dva smery, ktoré sa v literatúre uvádzajú — abstraktne modely, založené na dynamizácii Keynesovej teórie a sociologickej teórie rastu — dopĺňa tretím „podsmenom“ — ľavokeynesovským variantom teórií rastu. Vyčlenenie ľavokeynesovstva* znamená

* Pozri zborník z berlínskej konferencie O nových tendenciách v súčasnej buržoáznej politickej ekonómii z roku 1960 (vyd. NAV 1962) a zborník poľských autorov Teorie wzrostu a współczesny kapitalizm (Książka i Wiedza 1962).

** Ide o rast hrubého spoločenského produktu.

rozhodne prehĺbenie pohľadu na súčasnú buržoáznu teóriu rastu a autorkin rozbor J. Robinsonovej je v tomto smere prvým krokom.

V úvode sú vymenovaní piati autori abstraktných modelov rastu keynesovského typu: Harrod, Kaldor, Hicks ako predstavitelia anglickej vetvy a Domar a Duesenberry z USA. Autorka si z týchto autorov vyberá dvoch: Harroda a Duesenberryho. Podrobnejšiemu rozboru ich teórií predchádza stručné, dobre spracované zhrnutie metodologických predpokladov a základných problémov, ktoré umožňuje dobrú orientáciu pri štúdiu keynesovských modelov rastu vôbec. Rozbor Harrodovej teórie rastu je venovaný hlavne jeho „ideálnemu modelu rastu“ a problému odklonov od neho; autorka oboznamuje čitateľa so základnými črtami jeho teórie a podrobne ju marxistickej kritike. Výstižne poukazuje na Harrodov „kritický prístup k schopnostiam kapitalizmu ako samoregulačného mechanizmu“ (str. 46), za ktorý je kritizovaný „z vlastných rádov“ — hlavne zo strany amerických ekonómov. Zdá sa, že to je hlavná príčina, pre ktorú druhý autor, ktorého Osadčaja rozoberá, je Američan Duesenberry. Nie je však celkom jasné, prečo sa nezaobrá Domarovými článkami a esejami, ktoré sa považujú spolu s Harrodovými prácami za základ abstraktných modelov rastu keynesovského typu. Často sa preto v literatúre stretávame s pojmom „harrodovsko-demarovský model rastu“. Ak vychádzame z toho, že autorka na príklade Duesenberryho chcela ukázať dve rôzne tendencie v skupine autorov abstraktných modelov — zástancov „nestabilného“ a „stabilného“ rastu — vynorí sa ďalšia otázka, či by si neboli zaslúžili zmienku aj názory Samuelsonove, Solowove a prípadne ďalších predstaviteľov tohto protiharrodovského smeru. Na druhej strane rozbor Duesenberryho prác umožnil autorku kriticky pristúpiť k základnej poučke tejto skupiny autorov, že totiž miera zisku plní určitú úlohu „stabilizátora“ vývoja kapitalistického hospodárstva. Odhaľuje širšie súvislosti týchto názorov s teóriou hraničného úžitku a podrobne marxistickej kritike formuláciu rôznych „pripísaných (imputovaných) nákladov“ a „nákladov

možností“, ktoré sú v buržoáznej politickej ekonómii značne rozšírené a majú svoj základ v ekonomickom subjektívizme.

Osadčaja správne vyzdvihuje význam matematických metód pre rozvoj abstraktných modelov a konštatuje vo všeobecnosti, že tieto metódy nijako neobohatili obsah buržoáznych ekonomických teórií. Pri analýze Harrodovho a Duesenberryho modelu umožňuje čitateľovi vylúpnutím ich podstaty a ich zjednodušeným výkladom rýchlejšie a ľahšie pochopiť obsah. Súčasne však tým, že takmer celkom obchádza matematický aparát — ktorý je podľa autorky hlavne u Duesenberryho dosť zložitý — pozbavuje sa možnosti na konkrétnych príkladoch dokázať správnosť svojej všeobecnej kritiky používania matematických metód v buržoáznej ekonomickej analýze. Je pravda, že táto úloha presahuje autorkin zámer a čaká na prácu, ktorá bude venovaná výlučne otázkam použitia matematických metód v buržoáznej politickej ekonómii.

Veľkým kladom recenzovanej knihy je už spomenutý diferencovaný prístup k Iavokeynesovskej teórii rastu, i keď táto časť práce obsahuje rozbor iba jedného autora — anglickej ekonómky J. Robinsonovej. Osadčaja presadzuje do života myšlienky z Programu KSSS a jednoznačne konštatuje, že je to hlavne antimonopolistický charakter Iavičiarkeho keynesovstva ako aj jeho demokratické východiskové pozície, ktoré si vynucujú „správne marxistické zhodnotenie v súlade s politikou zjednotenia rôznych progresívnych síl, ktorú uskutočňujú komunistické strany v súčasnej etape všeobecnej krízy kapitalizmu“ (str. 72). Pri zovšeobecnení ústredných problémov Iavokeynesovskej teórie rastu autorka sa popri Robinsonovej opiera o práce japonského ekonóma Kuriharu. Je škoda, že sa k nim nevracia aj pri podrobnejšom rozbere. Osadčaja zrozumiteľne a dosť podrobne oboznamuje čitateľa so základnými myšlienkami práce J. Robinsonovej *Akumulácia kapitálu*. J. Robinsonová, ktorú sovietski ekonómi — podobne ako aj naši — mali možnosť aj osobne poznať, nepatrí podľa Osadčej medzi jednoznačných apologetov kapitalizmu. Ak napriek tomu jej závery sú väčšinou nesprávneho charakteru, je to

podľa autorky preto, lebo kategórie, ktorými operuje vo svojich teoretických úvahách, nie sú výsledkom vedeckej abstrakcie, ale sú prevzaté z arzenálu vulgárnej buržoáznej politickej ekonómie. Zdá sa, že najnovšia práca J. Robinsonovej *Economic Philosophy* (London 1962) potvrdzuje správnosť takejto kritiky.

Slabou stránkou doterajšej marxistickej kritiky buržoáznej politickej ekonómie stále ešte je, že vyčíta autorom neschopnosť vidieť protirečenia kapitalizmu z hľadiska marxistu. Tejto chyby sa dopúšťa na niektorých miestach — hlavne pri kritike Robinsonovej — aj Osadčaja, i keď vcelku pristupuje k rozboru jednotlivých teórií do správneho hľadiska realnosti ich predpokladov a vnútornej logiky.

Veľa starostlivosti venuje autorka kritike sociologických teórií rastu, ktoré výstižne nazvala „teóriami faktorov rastu“. Ide totiž o to, že všetky abstraktno-logické a matematické modely rastu boli podrobované kritike zo strany buržoáznych ekonómov v tom zmysle, že sa zaoberajú iba kvantitatívnymi vzťahmi medzi základnými národohospodárskymi veličinami v procese rastu a že neodpovedajú na otázku, ktoré sú faktory, ktoré rast povzbudzujú, zrýchľujú, resp. brzdia. Tento nedostatok mali odstrániť práve sociologické teórie rastu svojím širším prístupom, do ktorého zahrnujú aj „neekonomické faktory“. Pozornosť marxistickej kritiky sa právom zameriava aj na tento smer buržoáznej ekonomickej teórie už aj preto, lebo svojím širším poňatím problematiky snažia sa sociologicky zameraní autori splniť úlohu v ideologickom boji proti marxizmu. Sociologické teórie rastu sú viac-menej zjavnými nástrojmi tohto boja. V prípade jedného z ich popredných predstaviteľov W. Rostowa ide dokonca o pokus postaviť proti Marxovmu učeniu o vývoji ľudskej spoločnosti a o úlohe výrobných síl a výrobných vzťahov vlastnú „teóriu vývoja“ s vlastnými „zákonitosťami“. Osadčaja správne konštatuje, že Rostow svoju koncepciu vývoja spoločnosti však nestavia proti vedeckému, ale iba proti prispôsobenému, z vulgarizovanému marxizmu. Naproti tomu W. A. Lewis, iný sociologicky zameraný ekonóm, výslovne vystu-

puje proti akejkolvek predstave zákonitého, etapovitého vývoja spoločnosti. Tak by sme teda aj vo výbere týchto dvoch autorov mohli vidieť protipostavenie dvoch rozdielnych koncepcií — podobne ako v prípade Harroda a Duesenberryho.

Teoretické korene sociologických teórií rastu vidí autorka hlavne v inštitucionalizme — smere modernej buržoáznej politickej ekonómie, ktorý vznikol súčasne s prechodom kapitalizmu do monopolistického štádia jeho vývoja (str. 102). Vplyv inštitucionalizmu je nesporný — ale názory na „inštitúcie“ ako dôležité faktory hospodárskeho rozvoja a s tým súvisiacu terminológiu prevzali aj rôzne iné oblasti buržoáznej politickej ekonómie. Tak isto nemožno podceňovať dnes už často zdôrazňovaný vplyv Schumpetera na teórie rastu, obzvlášť na ich sociologické verzie. V Rostowovej teórii hrajú značnú úlohu aj Keynesove „náklonnosti“ v novej a rozšírenej podobe. Autorka pri rozbere Lewisovej práce správne konštatuje, že intenzívnosť ľudskej činnosti, podporujúcej hospodársky rast, závisí u neho od inštitucionálnych a psychologických faktorov. Nazdávam sa, že ako u Lewisa, tak aj u Rostowa sú to práve psychologické faktory, ktoré najviac vystupujú do popredia. Z hľadiska účinného vyvrátenia protimarxistického obsahu sociologických teórií rastu je dôležité autorkino odhalenie nevedeckého charakteru pojmu „spoločensko-ekonomický systém“, ktorý sa v týchto teóriách často objavuje.

Osadčaja sa v svojej knihe nezaobráva teóriami rozvoja málo vyvinutých krajín a správne konštatuje, že si vyžadujú samostatný rozbor. Predsa sa však kritika, hlavne sociologického smeru buržoáznych teórií rastu nemôže zaoberať bez rozboru ich vzťahu k problémom rozvojových krajín a súvisu týchto teórií s konkrétnymi úlohami prekonávania hospodárskej zaostalosti. Je to predovšetkým Lewisova práca *The Theory of Economic Growth*, ale aj Rostowove práce, ktoré majú na mnohých miestach bezprostredný, výslovný vzťah k problematike rozvojových krajín, i keď si zachovávajú charakter všeobecných teórií rastu. Rostowove „štádia rastu“ svojimi obdobiami „pri-

pravy“ a „rozmachu“ sa priam núkajú na aplikáciu pre dnešné rozvojové krajiny. Hoselitzova kniha *Sociological Aspects of Economic Growth* (Free Press, Illinois 1960), ktorú autorka na jednom mieste tiež cituje, má okrem niekoľkých kapitol už takmer výlučne zameranie na rozvojové krajiny.

V poslednej časti svojej práce I. M. Osadčaja sa vracia k hlavným teoretickým princípom buržoázných teórií rastu a rozoberá ich v súvislosti s problémom regulovania tempa ekonomického rastu, v ich vzťahu k hospodárskej politike, hlavne k otázkam inflácie. Neobmedzuje sa pritom len na autorov, s ktorými sa zaoberá v predchádzajúcich kapitolách, ale rozširuje záber o názory celého radu ďalších buržoázných ekonómov (napr.

Galbraitha, Tobina, Kaldora, Ellisa, Seligmana atď.). Knižka je na konci opatrená bibliografiou základných marxistických i buržoázných prác z oblasti teórií rastu ako aj menným indexom.

Marxistická kritika buržoáznej politickej ekonomie potrebuje čo najviac prác tohto druhu, ktoré budú čoraz hlbšie prenikať do základov jednotlivých oblastí buržoáznej ekonomickej teórie, a tak umožnia viesť proti nim čoraz úspešnejší ideologický boj. Súčasne by tieto práce mali vytvoriť podmienky pre ďalší krok tým, že ukážu, ktoré z metód a modelov, používaných buržoáznymi ekonómami, možno využiť pri rozpracovaní marxistickej teórie rastu.

Ernest Freistadt

Gino e Luigi Longo, *Il Miracolo economico e l'analisi marxista* (Ekonomický zázrak a marxistická analýza), Editori Riuniti, edícia Nostro tempo, Rím november 1962, strán 155.

V posledných rokoch je hospodársky vývin súčasného Talianska predmetom starostlivého štúdia mnohých ekonómov. Stredobodom ich záujmu je najmä rýchle tempo rozvoja priemyselnej výroby, aké za posledných desať rokov okrem Japonska nedosiahla ani jedna ekonomicky vyspelá kapitalistická krajina. Od roku 1953 do roku 1963 sa priemyselná výroba zvýšila viac než dvojnásobne a podiel Talianska na priemyselnej výrobe kapitalistického sveta stúpol. Napriek určitému spomaleniu v posledných troch rokoch ostáva ročný prírastok priemyselnej výroby stále veľmi vysoký (1960 — 15 %, 1961 — 10,4 %, 1962 — 9,6 %).

Aké sú príčiny tohto skutočne rýchleho tempa vývinu, ktorému buržoázní ekonómi robia veľkú reklamu ako talianskemu „ekonomickému zázraku“?

Recenzovaná práca, ktorá pochádza z pera dvoch významných marxistických teoretikov, dáva vyčerpávajúcu odpoveď na túto otázku, ako aj mnohé ďalšie otázky. Jej cieľom, podľa slov samých

autorov, je vysvetliť povojnový vývin talianskej ekonomiky, poukázať na pôvod, protirečenia a perspektívy „ekonomického zázraku“ (str. 38). Luigi Longo, zástupca generálneho tajomníka Komunistickej strany Talianska, je už v našej verejnosti dobre známy ako autor mnohých historických a filozofických prác. Jeho spoluautor Gino Longo sa venuje štúdiu ekonomických problémov rozvoja talianskeho hospodárstva. Ich spolupráca sa odzrkadila v širokom prístupe ku skúmaniu rozvoja súčasného talianskeho kapitalizmu, najmä v dôslednom uplatnení zásady jednoty ekonomickej a politickej stránky skúmaného javu. Metodologicky je tento prístup správny, lebo ako ukazuje Luigi Longo, „ekonomia a politika nemôžu byť od seba oddelené, nemôžu byť redukované na jeden jediný pojem: ani na číru ekonomiu, ani na číru politiku.“¹ To platí vo zvýšenej miere o skúmaní otázok súčasného kapitalizmu.

Autori široko využili práce talianskych marxistických ekonómov o tendenciách

¹ Luigi Longo, *Nový a starý revisionismus*, Praha 1960, 26.

vývinu talianskeho kapitalizmu. V tomto smere recenzované dielo zhriuje a prístupnou formou podáva poznatky, ku ktorým dospelo teoretické bádanie marxistických ekonómov. Autori použili najmä materiály vedeckej konferencie o súčasnom talianskom kapitalizme, ktorú usporiadal Gramsciho ústav 23.—25. marca 1962. Gino Longo predniesol na tejto konferencii príspevok o „ekonomickom zázraku“ a zahraničnom obchode Talianska v povojnovom období. Autori sa často odvolávajú aj na práce mnohých zahraničných marxistov, najmä na sovietske diela o súčasnom kapitalizme. V tejto súvislosti treba azda pripomenúť, že niektoré závažné teoretické otázky ekonomického rozvoja súčasného Talianska boli a sú z iniciatívy talianskych marxistov predmetom širokej a otvorenej diskusie marxistických a pokrokových ekonómov rôznych krajín. Napríklad na diskusi o probléme plánovania v súčasnom kapitalizme vôbec a v Taliansku zvlášť sa zúčastnili Paul M. Sweezy, Maurice Dobb, John Eaton a Charles Bettelheim. Redakcia teoretického orgánu Komunistickej strany Talianska *Rinascita* v závere diskusie konštatovala, že táto zložitá otázka ostáva ešte otvorená.² Autori sa nevyhýbajú ani takýmto problémom a materiály podobných diskusií využili.

Ku kladným stránkam práce patrí skutočnosť, že výklad ekonomických problémov súčasného kapitalizmu nie je nikde samoúčelný (čo žiaľ, nemožno povedať o našich prácach podobného rázu), ale autori ho chápu ako vedecký základ pre stanovenie politiky revolučného robotníckeho hnutia, predovšetkým v ich vlasti. Recenzovaná práca je priam majstrovským príkladom spájania výkladu otázok súčasného kapitalizmu s naliehavými problémami politiky Komunistickej strany Talianska. Skúmanie politickej stránky nastolených problémov však nikde nejde na úkor ekonomickej analýzy. Medzi zásadné dokumenty, ktoré autori z tohto

hľadiska vysvetľujú, patria najmä tézy Ústredného výboru Komunistickej strany Talianska k jej X. sjazdu.

Celá práca má polemickú a bojovú povahu. Na základe rozboru faktického materiálu autori presvedčivo vyvracajú apologetické koncepcie a tvrdenia súčasnej buržoáznej politickej ekonomie, predovšetkým názory talianskych buržoáznych ekonómov. V tomto smere je ich práca určitou odpoveďou na študijnú konferenciu ekonomických teoretikov vládnucej kresťanskodemokratickej strany, ktorá sa konala v San Pelegrino v septembri 1961. Aby sa vyhli obvineniu z prekrucovania názorov svojich protivníkov, autori veľmi často dosť podrobne citujú diela buržoáznych ekonómov, nezjednodušujú a nezamľujú ich názory, ale konfrontujú ich so skutočnosťou a taktó nútia čitateľa, aby si patričný záver urobil sám. Na konci knihy uvádzajú prehľad nielen marxistickej, ale aj buržoáznej literatúry o danej skupine problémov (str. 153—155).

Pomerne veľa pozornosti venujú autori zdôvodneniu nesprávnosti revizionistických názorov na základné otázky súčasného kapitalizmu. Ich práca dáva určitý obraz aj o rozhodnom boji talianskych marxistov proti súdobému revizionizmu. Nijako to však neznamená, že autori lipnú na starých dogmatických, životom prekonaných predstavách o súčasnom kapitalizme. Hoci nikde výslovne nepolemizujú s nositeľmi dogmatických názorov, z celého diela je zrejma snaha o nový, tvorivý prístup k novým javom a ich argumentácia je v mnohých prípadoch namierená proti dogmatickému chápaniu súčasného kapitalizmu. Podobne ako iní talianski marxisti autori si plne uvedomujú, že „samy formy kapitalistického vykorisťovania sa dnes, najmä v krajinách rozvinutého kapitalizmu, značne líšia od tých, ktoré boli koncom 19. a začiatkom 20. storočia.“³

Knihá je určená širokému kruhu čitateľov, preto autori mnohé základné eko-

² *Riassumiamo le posizioni degli economisti marxisti interpellati da „Rinascita“*. *Rinascita* 4. augusta 1962, 21.

³ Palmiro Togliatti, *Contro il dogmatismo per una politica marxista*. *Rinascita* 31. augusta 1963, 1.

nomické pojmy vysvetľujú a všade kladú dôraz na prístupnosť, zrozumiteľnosť a pútavosť výkladu. Práca je určená talianskemu čitateľovi, ktorý je vystavený neustálemu pôsobeniu propagandy názorov buržoáznej politickej ekonómie a marxistická politická ekonómia sa k nemu často dostáva v prekrútenej podobe. Preto autori nielen vyvracajú názory buržoáznej politickej ekonómie, ale široko zdôvodňujú aj mnohé základné poučky marxistickej politickej ekonómie.

Práca je rozčlenená do deviatich kapitol.

V prvej kapitole sa autori zapodieva jú rozborom ideológie neokapitalizmu, ktorú v súčasnosti vládnuce kruhy v Taliansku široko proklamujú. Ich argumentácia sa opiera o zásadné vedecké monografie marxistických ekonómov.⁴ Stupenci ideológie neokapitalizmu hlásajú, že niektoré javy vo vývine súčasného kapitalizmu, ako relatívne rýchly rozvoj výrobných síl v niektorých kapitalistických krajinách, vedecko-technická revolúcia, štrukturálne zmeny v ekonomike, nové formy organizácie výroby a celý rad ďalších javov, umožnili kapitalizmu prekonať svoje vnútorné protirečenie a v konečných dôsledkoch povedú ku zmene samej podstaty kapitalizmu. Pod názvom neokapitalizmu sa skrývajú rôzne teórie, pričom všetky majú spoločnú črtu v tom, že hlásajú renesanciu a stabilizáciu kapitalizmu.

V kritike týchto koncepcií vychádzajú autori z toho, že marxisti nesmú ignorovať nové črty a aspekty vo vývine kapitalizmu. Dôvodia, že je potrebná hlboká analýza všetkého, čo je nové v súčasnej ekonomickej skutočnosti. Rozhodne odmietajú akúkoľvek revíziu podstaty marxistickej politickej ekonómie, keďže vývin kapitalizmu sa aj dnes uskutočňuje v podstate, v hlavných smeroch podľa toho, ako to predvídala marxizmus (str. 9). Súčasne si však autori uvedomujú, že lípnutie na zastaralých poučkách a ignorovanie nových javov v konečných

dôsledkoch nahráva buržoáznej ideológii, ktorá túto skutočnosť využíva.

Autori dôvodja, že analýza súčasného kapitalizmu musí vychádzať zo základného protirečenia kapitalizmu. Akákoľvek analýza, ktorá by púšťala zo zreteľa toto protirečenie, rýchle ukáže pred tvárou skutočnosti svoju neudržateľnosť. Základnou chybou buržoáznych neokapitalistických teórií je, že zámerne obchádzajú tento spoločensko-ekonomický problém a vychádzajú z rôznych technických a organizačných zmien vo výrobnom procese, ktoré nech už sú akokoľvek dôležité, nemôžu byť samy osebe základom skutočne vedeckej analýzy.

Neokapitalistické teórie vidia autori v celkovej súvislosti s procesom triedneho boja a odhafujú ich triedny zámer, ktorý spočíva v rozdelení a paralyzovaní tých síl, ktoré bojujú za revolučnú premenu spoločnosti. Neokapitalizmus je v skutočnosti „pokusom o emancipáciu výrobných činiteľov pod hegemoniou kapitálu“ (str. 13) a pod jeho kepienkou „sa vynára veľkokapitalista, ktorý kontroluje národné bohatstvo“ (str. 19).

Veľa pozornosti venujú autori praktickému využitiu ideológie neokapitalizmu v politickoekonomickej propagande vládnučích kruhov. Treba povedať, že v súčasnom Taliansku sa táto ideológia široko využíva v propagande hospodárskej politiky vlády a má — ako upozorňuje taliansky marxistický ekonóm Bruno Trentin — vplyv na široké vrstvy technickej i ekonomickej inteligencie a nemožno ju preto podceňovať.⁵

V druhej kapitole sa autori zapodieva jú marxistickou teóriou ekonomického vývinu. Ich výklad sa líši od u nás zaužívaného spôsobu tým, že vychádzajú z rozdeľovania celkového spoločenského produktu. V daných súvislostiach je takýto spôsob výkladu skutočne pôsobivejší, ako začínať tovarovou výrobou, a k tomu ešte jednoduchou, len preto, že je v iných súvislostiach v Marxovom *Kapitáli*.

Veľmi veľkú pozornosť nielen v tejto

⁴ Pozri Bruno Trentin, *Ideologie del neocapitalismo*, Rím 1962.

⁵ Bruno Trentin, *Tendenze del capitalismo italiano, Atti del convegno economico dell'Istituto Gramsci*, Rím 1962, 143.

kapitole, ale vôbec v celom diele venujú autori významu tzv. „tretieho sektora“ (settore terziario), t. j. službám⁶ a pracovníkom v tomto sektore zamestnaným.

V tretej kapitole sa čitateľ dozvedá o problémoch súvisiacich s rastom výroby v Taliansku v povojnovom období. „Štatistické údaje za toto obdobie,“ jednoznačne konštatujú autori, „ukazujú veľký ekonomický rozvoj, taký veľký, že v našich národných dejinách predstavuje úplne nový a výnimočný fakt“ (str. 39). Práca podrobne analyzuje širokú škálu podmienok, v akých sa nachádzalo Taliansko v povojnovom období, a ukazuje, ako za týchto podmienok pod tlakom revolučného pohybu nás boli vládnuce kruhy nútené prejsť k politike ekonomického rozvoja.

Záverov autorov vyvracajú donedávna rozšírené dogmatické názory na mnohé problémy povojnového vývinu talianskeho hospodárstva, ako napr. názory na Marshallov plán ako nástroj na zruinovanie ekonomiky západoeurópskych krajín, hoci je zrejmé, že na takomto zruinovaní nemohli mať z politických dôvodov záujem ani americkí imperialisti.⁷ V práci sa konštatuje, že americké pôžičky zohrali určitú úlohu v obnove výrobného zariadenia vojnou zničeného Talianska (str. 42), pričom sa, ako upozorňuje talianski marxistickí ekonómi Manzocchi, „od samého začiatku dosť jasne prejavovala vytrvalá tendencia využívať túto pomoc hlavne v záujme veľkých priemyselných komplexov“.⁸

Príklad Talianska ukazuje, aké nesprávne boli aj ďalšie dogmatické názory, ako keby miera zisku bola v každom prípade jedinou a bezprostrednou hybnou silou kapitálu. Autori ukazujú, že mnohé monopoly sa riadili nielen snahou po momentálne vysokom zisku, ale išlo im o využitie kapitálu, ktorý investovali do technického rozvoja a do nových odvetví

výroby z hľadiska perspektív ich rozvoja (str. 44).

Veľký význam v povojnovom rozvoji talianskeho hospodárstva mali roky 1950 až 1956, najmä druhá polovica tohto obdobia, keď sa uskutočnil taký rýchly proces obnovy technickej základne talianskeho priemyslu, že môžeme hovoriť o druhej technickej revolúcii. O skutočnom rozmachu svedčí aj to, že kým roku 1952 vzrástla priemyselná výroba o 2 %, v rokoch 1953—1955 sa pohyboval jej rast medzi 8,7—10 % ročne.

Pozornosť autorov sa sústredila najmä na obdobie rokov 1956—1962, t. j. na vlastné obdobie „ekonomického zázraku“. K charakteristickým črtám tohto obdobia patria:

„nové masové investície do štátnych podnikov v hlavných odvetviach;

pokračovanie v obnove a rozširovaní výrobného zariadenia;

neustály rast pozícií talianskych tovarov na zahraničných trhoch;

skutočný „boom“ v turistickom ruchu; rýchly rozvoj „tretieho sektora“ a iných odvetví;

značný rast zamestnanosti; v dôsledku toho aj ďalší rast miezd“ (str. 46).

V tomto období podľa údajov, ktoré uvádzajú autori, vzrástla priemyselná výroba o 82 %, osobná spotreba v stálych cenách o 26 %, reálna mzda priemyselných robotníkov o 17 %. Vynorili sa aj mnohé záporné črty, ktoré buržoázni ekonómi zväčša zamlčujú. Patrí k nim napr. skutočnosť, že napriek zvýšeniu zamestnanosti sa v dôsledku mechanizácie poľnohospodárstva objavujú vždy nové skupiny nezamestnaných a Taliansko ostáva naďalej krajinou s vysokou nezamestnanosťou (roku 1962 malo 1 162 000 úradne zaregistrovaných nezamestnaných). V porovnaní s inými vyspelými krajinami ostáva úroveň reálnych

⁶ Termín „tretí sektor“ používajú autori tak, ako sa v talianskej ekonomickej literatúre bežne používa na označenie „činnosti“ v službách, v autoopravných a v iných opravovniach, v doprave atď.

⁷ „Uskutočnenie tohto plánu nepomáhala ekonomickému pokroku Talianska,“ konštatuje učebnica *Ekonomičeskaja istorija kapitalističeskich stran*, Moskva 1962, 568.

⁸ Bruzio M a n z o c c h i, *Ekonomika Itálie*, Praha 1962, 83.

miezd a osobná spotreba nízka. Napriek rýchlemu rastu štátnych investícií na juhu ostáva táto časť krajiny veľmi zaoštalá. Taliansko nedosahuje úroveň Nemeckej spolkové republiky a Belgicka v príjmoch na jedného obyvateľa a na dosiahnutie takej úrovne by potrebovalo 20 až 25 rokov.

V rokoch „ekonomického zázraku“ sa plne prejavili aj parazitické črty talianskeho kapitalizmu. Podľa výpočtov autorov sa podiel robotníkov na národnom dôchodku pohyboval v rokoch 1952—1960 okolo 31,3—28,7 % ročne, pričom vzhľadom na celkový rast národného dôchodku relatívne poklesol (str. 51). Zisky buržoázie, predovšetkým monopolistickej buržoázie vzrástli.

Údaje, ktoré nachádzame v práci, presvedčivo ukazujú, že „ekonomický zázrak“ neprivedol k radikálnemu zlepšeniu postavenie pracujúcich mas, ale bol jedným zo zdrojov „sladkého života“ vládnúcich kruhov.

Dôležitý teoretický problém, ktorý autori vysvetľujú, je otázka, ako relatívne malá časť národného dôchodku, ktorá ide na investície (13 %), umožnila taký rýchly rast priemyselnej výroby. Príčiny vidia v tom, že celková suma investícií sa neustále zvyšuje, a taktiež v tom, že investície sú sústredené do odvetví s najnižšou produktivitou (poľnohospodárstvo 17 percent celkovej sumy investícií) a s najväčšou produktivitou (priemysel 42 %). Obzvlášť veľký význam mali investície do chemického priemyslu, predovšetkým do ťažby a spracovania zemného plynu i ropy.

Ďalšia kapitola má názov *Problém trhu a ekonomický zázrak*. Autori nielen v tejto kapitole, ale v celej práci venujú pre nášho čitateľa úplne neobvyklú pozornosť otázkam štruktúry a vývinu vnútorného i zahraničného trhu. Plne si uvedomujú, že ekonomický vývin nemožno vysvetliť bez podrobného štúdia procesu realizácie a zmien v tomto procese.

Ešte donedávna sme boli svedkami pochybností o tom, či proces integrácie bude mať stimulujúci vplyv na hospodársky vývin kapitalistických krajín a vo

vzťahu k Taliansku nechýbali ani pesimistické predpovede, že členstvo v EHS bude mať za následok zabrzdenie rozvoja tejto krajiny, pretože bude v takej situácii, v akej sa ocitol juh Talianska po zjednotení s priemyselne vyspelým severom pred sto rokmi.⁹ Skutočnosť nepotvrdila tieto predpovede. Autori konštatujú, že integrácia mala významný vplyv na tempo hospodárskeho rastu v Taliansku najmä tým, že rozširuje hranice, ktorými relatívne úzky vnútorný trh sputnával rast výroby (str. 56). Od roku 1957 prudko rástol zahraničný obchod Talianska s krajinami EHS a zmenila sa geografická štruktúra exportu. Významnú úlohu v raste exportu mala dobrá kvalita talianskych výrobkov.

Aj na vnútornom trhu došlo v poslednom desaťročí k významným zmenám. Autori ukazujú najmä veľký význam štátnych zásahov na vnútornom trhu a zmenu štruktúry spotreby, ktorá viedla k masovej výrobe áut, skútrov, televízorov a celého radu ďalších výrobkov.

Údaje uvedené v knihe však presvedčujú, že roky „ekonomického zázraku“ neznamenali nijaký zázrak v ekonomickom postavení pracujúcich, ale iba čiastočné zlepšenie. V dôsledku rastu intenzity práce sa zvýšilo opotrebovanie pracovnej sily, ktoré rast spotreby plne nekompenzoval. V súčasnom Taliansku je 40—50 ročný robotník príliš starý. Úroveň miezd v NSR je asi o 30 % vyššia a talianske monopoly získavajú zahraničné trhy v rámci EHS v dôsledku nižšej úrovne miezd a osobnej spotreby.

Piata kapitola sa zapodieva procesom monopolizácie výroby, ktorý buržoáznymi ekonómami v týchto súvislostiach často opomínajú. Bez prihliadnutia k monopolistickej štruktúre talianskej ekonomiky nie je však vedecká analýza hospodárskeho vývinu možná. Túto skutočnosť si autori plne uvedomujú. Treba však povedať, že nepodliehajú ani zjednodušeným názorom, s ktorými sa i dnes nezriedka stretávame, ako keby všetky javy v súčasnom kapitalizme bolo možné odvodiť z monopolizácie výroby.

⁹ N. P. Vasil'kov, *Monopolističeskij kapital Italii*, Moskva 1959, 177.

Pozoruhodné je, že aj v tejto kapitole autori venujú veľkú pozornosť problému trhu a podrobne si všímajú, ako sa monopoly snažia nielen ovládnuť trh, ale aj rôznymi opatreniami zvýšiť objem trhu. Pri skúmaní týchto problémov vychádzajú z toho, že monopolom je vlastná snaha vplývať na ekonomické procesy, a všímajú si z tohto hľadiska význam trhu pre proces monopolizácie. „V rukách monopolu sa vytvorením patričných podmienok tento mechanizmus (t. j. mechanizmus trhu — L. P.) stáva obyčajným nástrojom na zahrúsenie konkurentov“ (str. 78), konštatujú autori. Zaujímajú ich práve tie spôsoby, ktorými monopoly vytvárajú „patričné podmienky“ na trhu. Z toho hľadiska skúmajú aj význam „spoločného trhu“ pre ďalšiu koncentráciu a monopolizáciu výroby v krajinách EHS.

Autori rozlišujú dva druhy monopolného zisku (str. 81): nadzisk absolútneho monopolu (sovraprofitto di monopolio assoluto) a nadzisk diferenčného monopolu (sovraprofitto di monopolio differenziale). Toto delenie zodpovedá podľa ich názoru dvom cestám, ktorými súčasné monopoly zvyšujú svoje zisky: 1. rozšírením procesu monopolizácie, monopolizáciou vždy nových odvetví, 2. intenzifikáciou procesu monopolizácie, t. j. zvyšovaním zisku monopolov v odvetviach už monopolizovaných, a to zavádzaním technických zdokonalení, ktoré nie sú prístupné pre nemonopolizované podniky. Toto poňatie monopolného zisku vyvoláva určité námietky, pretože značne zužuje cesty dosahovania monopolného zisku a v podstate redukuje monopolný zisk na nadzisk.

Pozoruhodné sú postrehy o rýchlej obnove výrobného zariadenia vo veľkých podnikoch v Taliansku, zväčša monopolov. Túto obnovu, ktorá sa uskutočňuje každé tri roky až každých päť rokov, považujú autori za charakteristickú črtu povojnového obdobia (str. 83).

V práci sa bežne stretávame s pojmom oligopolu, ktorým autori označujú tie monopoly, ktoré sa v tom či onom odvetví podieľajú spolu s inými monopolmi na

panstve. Netreba azda ani pripomínať, že tento pojem nemá v práci taký význam, aký mu často pripisuje buržoázna politická ekonómia, t. j. zásadný, podstatný rozdiel medzi monopolom a oligopolom. Určitým nedostatkom je, hoci vcelku bezvýznamným, že autori nepoužívajú pojem oligopolu a monopolu dôsledne.

Šiesta kapitola a siedma kapitola sa zapodieľajú štátnomonopolistickým kapitalizmom. Aj keď autori nevymedzujú sám pojem, je zrejmé, že ho chápu hlavne ako zásahy do reprodukčného procesu, a dôvodí, že tieto zásahy sa dnes už stali štrukturálnymi (str. 91). V súčasnom Taliansku sú tieto zásahy základným prvkom vo vzťahu medzi ekonomikou a štátom. Všímajú si najmä význam štátneho vlastníctva ako formy štátnomonopolistického kapitalizmu. „Za podmienok štátnomonopolistického kapitalizmu,“ konštatujú autori, „monopolistický sektor, ktorý panuje v ekonomike, delí sa na dve odvetvia: 1. na súkromný sektor, ktorý ovládajú jednotlivé monopoly, a 2. na štátnomonopolistický sektor, ktorý predstavitelia monopolistického kapitálu ovládajú spoločne prostredníctvom štátneho aparátu“ (str. 91—92). Autori však nezjednodušujú a podobne ako iní talianski marxistickí ekonómi si plne uvedomujú, že „zmeny v hospodárskom živote nezávisia len od opatrení vládnúcich kruhov talianskeho kapitalizmu, ale aj od vzťahov tried, od sily robotníckeho a demokratického hnutia“.¹⁰ Mnohé zásahy štátu do hospodárskeho života, ako napr. znárodnenie niektorých odvetví, holi uskutočnené proti vôli monopolov, pod tlakom ľudových mas. Autori zdôrazňujú, že komunisti nevystupujú proti tejto sústave zásahov ako takej, ale bojujú za také zásahy, ktoré by obmedzili moc monopolov, bojujú za novú kvalitu týchto zásahov. V tejto súvislosti venujú pozornosť aj otázkam „programovania“ hospodárskeho rastu, o ktorom sa posledné dva roky v Taliansku veľa diskutuje i píše, najmä v súvislosti s prácou Národnej komisie pre programovanie. Proti rôznym buržoázny konceptiám „plánovania“ zdôvodňujú

¹⁰ Antonio Peseti, Vincenzo Vitello, *Tendenze attuali del capitalismo italiano*. Sborník Tendenze del capitalismo italiano, Rím 1962, 71.

autori nutnosť boja za „ľudové, demokratické a antimonopolistické programovanie“¹¹ hospodárskeho života, ktoré by vyriešilo naliehavé ekonomické problémy. Netreba azda ani pripomenúť, že vzťah k „programovaniu“ je v súčasnosti jednou z ústredných otázok politického boja v Taliansku, a preto mu marxisti musia venovať zvýšenú pozornosť.

V ôsmej kapitole sa autori znovu vracajú, k otázke európskej integrácie a ukazujú, že vyplynula z objektívnych podmienok, ktoré sa utvorili po druhej svetovej vojne. Odmietajú názory, že by Spoločný trh bol iba prostou sumou národných trhov, ale zdôrazňujú, že integrácia zväčšuje celkovú kapacitu výroby a spotreby členských štátov EHS (str. 121). Značnú pozornosť venujú autori novým úlohám revolučného robotníckeho hnutia a vytyčujú pozitívnu demokratickú alternatívu, ktorá vychádza z objektívneho procesu integrácie, alternatívu namierenú proti politike finančného kapitálu.

V záverečnej, deviatej kapitole vysvetľujú autori talianskemu čitateľovi politiku Komunistickej strany Talianska a medzinárodného revolučného robotníckeho hnutia za súčasných podmienok.

Skutočnosť plne potvrdzuje najdôležitejší záver autorov recenzovanej práce, že základné ekonomické problémy súčasného Talianska, ako napr. zaostávanie južných oblastí, zaostalosť vidieka, nízka životná úroveň v porovnaní s inými krajinami EHS, neustály rast životných nákladov, masová nezamestnanosť a mnohé iné problémy, ostali napriek „ekonomickému zázraku“ nevyriešené. Je príznačné, že všetky „plány“ ďalšieho rozvoja hospodárstva

vlastne vychádzajú zo skutočnosti, že tieto problémy nie sú vyriešené. Výrazne to potvrdzuje „program“ schválený na mimoriadnom zasadnutí Konfindustrie, monopolmi kontrolovaného združenia talianskeho priemyslu, 26. júla 1963. Z tejto skutočnosti vychádzajú napokon aj štúdie talianskych buržoáznych ekonómov o perspektívach ďalšieho rozvoja.¹²

Vývin talianskej ekonomiky v období po uverejnení recenzovanej práce, najmä spomalenie tempa rastu, pokles exportu do krajín EHS, ťažkosti platobnej bilancie, vážne inflačné tendencie a celý rad ďalších skutočností, to všetko svedčí o tom, že ani západoeurópska integrácia nemôže byť stabilným a trvalým základom hospodárskeho rozvoja. Celý rad príznakov ukazuje, že roku 1963 „talianska ekonomika narazila na úskalie, kde sa vynárajú staré protirečenia a dozrievajú nové“.¹³ Napriek významným úspechom sa taliansky ekonomický systém, kontrolovaný monopolmi, ukázal ako neschopný vyriešiť základné hospodárske problémy tejto krajiny.

Recenzovaná práca svedčí o tom, že diela talianskych marxistických ekonómov majú veľký význam pre tvorivé štúdium súčasného kapitalizmu a dôkladné štúdium hospodárskeho vývinu súčasného Talianska by nesporne mohlo prispieť k vyriešeniu niektorých problémov hospodárskeho rozvoja u nás. Ostáva nám želanie, aby náš čitateľ bol dôkladnejšie oboznámený so širokým prúdom súčasného talianskeho marxistického ekonomického myslenia.

Ludovít Pezlár

¹¹ Luigi Longo, *Ambiguità elettorale dei partiti del centro-sinistra*. Rinascita 6. apríla 1963, 4.

¹² Pozri napr. G. Fuá, P. Sylos Labini, *Idee per la programmazione economica*, Bari 1963.

¹³ Mario Mazzarino, *Realtà e speculazione nel travaglio dell'economia*. Rinascita 28. septembra 1963, 4.

Z P R Á V Y

Vedecká konferencia o makete učebnej pomôcky ku štúdiu politickej ekonómie socializmu

Ústav politickej ekonómie socializmu Katedry politickej ekonómie na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave usporiadal v dňoch 14. a 15. januára 1964 vedeckú konferenciu o makete pripravovanej učebnej pomôcky ku štúdiu politickej ekonómie socializmu.

Konferencie sa zúčastnilo vyše 40 učiteľov a pracovníkov iných vedeckých ustanovizní v oblasti politickej ekonómie z celej republiky.

Autorský kolektív, vedúcim ktorého je zást. prof. V. Pavlenda, C. Sc., vedúci Katedry politickej ekonómie na VŠE v Bratislave, a jeho členmi sú: doc. J. Ferienc, C. Sc.; doc. Z. Hába, C. Sc.; doc. A. Klas, C. Sc.; odborný asistent L. Klinko; doc. H. Kočtúch, C. Sc.; odborný asistent J. Košnár; doc. J. Přivara, C. Sc., a prof. J. Rosa, dal už mesiac pred konferenciou k dispozícii takmer všetkým vedeckým pracoviskám a katedrám politickej ekonómie v republike úplný text pripravovanej učebnej pomôcky. Sama konferencia mala preto formu voľnej diskusie, ktorú otvoril vedúci autorského kolektívu s. Pavlenda.

V úvodnom slove, ktoré má v podstate tvoriť úvod učebnej pomôcky, zaoberal sa s. Pavlenda tak pohnútkami, ktoré viedli slovenských ekonómov k napísaniu učebnej pomôcky, ako i podmienkami, v ktorých na nej pracovali. Zdôraznil, že teraz, v období prehodnocovania včerajška je potrebné kritiku chýb minulosti spojiť s pozitívnym rozborom ekonomických procesov a vypracovať ucelenú, teoreticky zdôvodnenú koncepciu politickej ekonómie socializmu. Takáto koncepcia sa nezrodí zrazu, ale len ako výsledok poctivej

vedeckej práce kolektívov ekonómov, teda v procese, ktorý predpokladá postupnú cestu hľadania od rôznych názorov k „maximálne zdôvodnenej, vyargumentovanej koncepcii“, ktorá prešla ohňom boja diskusií a je vhodná pre praktické použitie.

Autorský kolektív pri písaní učebnej pomôcky nepostupoval tradičným spôsobom — teda práca nie je ani popisná, ani odvetvoekonomická — ale sa pokúsil nájsť teoreticky správny východiskový bod, z ktorého vychádzajúc, bolo by možné v logickom slede vyložiť všetky podstatné črty socialistického spôsobu výroby.

Pri riešení koncepčného poňatia a obsahovej náplne učebnice politickej ekonómie socializmu sa autorský kolektív snažil dať odpoveď na rozhodujúcu otázku, ktorá reálne vzniká pri zámene kapitalizmu socializmom, na otázku hybnej sily socialistickej spoločnosti a podmienok, ktoré umožňujú jej optimálne presadenie. Odpoveď na túto otázku dávajú autori pri rozpracovaní postavenia pracujúceho človeka a podmienok realizácie jeho pracovnej sily v socialistickej spoločnosti, čo tvorí podstatu koncepcie a obsahovej náplne politickej ekonómie socializmu v ich poňati.

V závere svojho vystúpenia s. Pavlenda stručne charakterizoval jednotlivé časti učebnej pomôcky, ktorá má takúto štruktúru: prvá časť — *Úvod do politickej ekonómie socializmu* (1. *Predmet politickej ekonómie socializmu*, 2. *Vznik socialistickeho spôsobu výroby*); druhá časť — *Hlavné črty socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky* (3. *Podmienky reali-*

zácie pracovnej sily, 4. Proces realizácie pracovnej sily); tretia časť — Reprodukcia priemyselného fondu (5. Tovar a peniaze, 6. Kolobeh a obrat priemyselného fondu, 7. Vlastné náklady, čistý dôchodok, ceny, 8. Osobitosti reprodukcie kolektívneho fondu); štvrtá časť — Reprodukcia spoločenského fondu socializmu (9. Reprodukcia úhrnného spoločenského produktu, 10. Tvorba, rozdeľovanie a použitie národného dôchodku, 11. Riadenie a plánovanie socialistického národného hospodárstva); piata časť — Rozvoj socialistického spôsobu výroby (12. Prerastanie socialistickej sústavy spoločenskej ekonomiky v komunisticкую sústavu, 13. Socialistická sústava spoločenskej ekonomiky vo svetovom meradle, 14. Mierové spolužitie a hospodárske súťaženie dvoch svetových sústav).

Diskusia sa zamerala na posúdenie: 1. celkového prístupu autorov a koncepčného poňatia učebnej pomôcky; 2. úrovne teoretického spracovania jednotlivých problémov a 3. metódiky vo vzťahu k predpokladanému čitateľovi.

CELKOVÝ PRÍSTUP AUTOROV A KONCEPČNÉ POŇATIE UČEBNEJ POMÔCKY

Súduh Novozámsky, ktorý vystúpil v diskusií prvý a mal celý rad konštruktívnych pripomienok k viacerým častiam učebnej pomôcky, vyzdvihol v učebnej pomôčke ako progresívne predovšetkým to, že namiesto tradičného historického výkladu používa logický prístup. Autori vychádzajú z kategórie „pracovná sila“ a z nej potom vyvodzujú ďalšie kategórie. Podľa jeho názoru by však bolo správnejšie vychádzať z prechodného charakteru tovarových vzťahov za socializmu, v ktorých sa pracovná sila nachádza, a vôbec politickú ekonomiu socializmu vykladať ako súčasť politickej ekonomie komunistickejho spôsobu výroby. Proti použitiu pracovnej sily ako východiskovej kategórie uviedol i to, že napr. problémy svetovej socialistickej sústavy, ktoré nevyplývajú iba z protirečení vnútri jedného štátu, netvorí organickú súčasť koncepcie autorov.

Podľa názoru s. Brčáka má učebná pomôcka hlavne tieto kлады: 1. je zbavená úsekovo-ekonomického prístupu, 2. okrem prvej a poslednej časti je napísaná problémovo a 3. autori kladú dôraz na analýzu vzťahov (najmä v časti o reprodukcii, vlastných nákladoch, cenách).

Predkladanú učebnú pomôcku považuje s. Brčák za krok dopredu i z hľadiska celkového vývoja politickej ekonomie, ktorý, ako hovoril, smeruje k organickejšiemu poňatiu politickej ekonomie kapitalizmu a politickej ekonomie socializmu ako doteraz.

Súduh Józsa poukázal na to, že doteraz sme boli zvyknutí na učebnice, ktoré hovorili iba o jasnom a overenom. Klodom tejto učebnej pomôcky je, že je smelá a v podstatnej časti napísaná problémovo.

Tak isto ako predchádzajúci diskutéri i s. Kvaka vyzdvihol, že sa autorskému kolektívu politickú ekonomiu socializmu podarilo steoretizovať.

Súduh Lašek odporúča autorom, aby nevyhnutnosť skúmania problémov politickej ekonomie socializmu aj z hľadiska svetovej socialistickej sústavy nezdôrazňovali len v prvej kapitole, ale i v ďalších kapitolách a národný pohľad obohatili medzinárodným.

Viacerí účastníci konštatovali, že učebná pomôcka má mnoho predností; spočívajú predovšetkým v jej celkovom koncepčnom poňati a v teoretickom prístupe autorov k riešeniu jednotlivých problémov.

PRIPOMIENKY K JEDNOTLIVÝM PROBLÉMOM

1. Predmet politickej ekonomie socializmu

K zaradeniu kapitoly *Predmet politickej ekonomie socializmu* do učebnej pomôcky sa všetci diskutujúci vyjadrili kladne. Každý diskutér však zdôrazňoval, že ju treba prepracovať predovšetkým tak, aby odrážala súčasný stav teoretických poznatkov o jednotlivých otázkach, ktoré sa tu skúmajú, z čoho vyplynie jej problémový charakter. Vysvetľovať v súčasnosti predmet politickej ekonomie socializmu iba na úrovni klasíkov je nedostatočné.

Najširšie sa predmetom politickej eko-

nómie socializmu zaoberal vo svojom vystúpení s. Heretik. Vyčítal autorom, že pri určovaní predmetu politickej ekonómie socializmu vychádzajú iba z poznatkov historického materializmu a chýba im užší pohľad z hľadiska špecificky politickej ekonómie socializmu. Podľa jeho názoru sa predmet politickej ekonómie socializmu zmenil vo vzťahu k politickej ekonómii kapitalizmu. Spoločenská úloha politickej ekonómie za Marxa spočívala v tom, aby dokázala nevyhnutnosť zániku kapitalizmu, vystriedanie jednej formácie inou (dynamika systémov), a preto sa na prvé miesto dostali otázky výrobných vzťahov. Politická ekonómia socializmu má inú spoločenskú úlohu, má ukázať vnútornú dynamiku socialistickej spoločnosti, problémy plánovitého, optimálneho využívania zdrojov spoločnosti v záujme dosiahnutia cieľov, ktoré si spoločnosť na danom stupni vývoja kladie, a preto sa v predmete politickej ekonómie socializmu dostáva na prvé miesto moment hospodárenia s výrobnými silami. Ale autorom, zdôraznil s. Heretik, tento pohľad chýba.

Názoru s. Heretika oponoval s. Novozámsky. Pripomenul, že v predmete politickej ekonómie socializmu je potrebné zvýrazniť význam výrobných síl, avšak redukovať predmet politickej ekonómie socializmu na problémy marxistickej teórie ekonomického rozvoja alebo dokonca iba na výrobné sily by bolo nesprávne.

Aj s. Józsa reagoval na vystúpenie s. Heretika a podotkol, že podľa jeho názoru je vymedzenie predmetu politickej ekonómie socializmu, ako ho podávajú autori, správne, lebo skúmaniu výrobných vzťahov politickou ekonómiou socializmu pripisujú síce primárny význam, ale zároveň kladú dôraz na úzku spojitosť výrobných vzťahov s výrobnými silami a s hospodárskou politikou. Pripomenul, že je potrebné odlišovať účel politickej ekonómie socializmu od jej predmetu.

V ďalšej časti svojho vystúpenia sa s. Heretik zaoberal otázkou zákona pohybu socialistickej spoločnosti, ktorý formuloval ako plánovité, optimálne využívanie výrobných síl spoločnosti v záujme zvyšovania životnej úrovne. Zdôraznil, že tento zákon, tak isto ako i základný

ekonomický zákon socializmu, musí obsahovať cieľ, ale i vnútorný zdroj pohybu.

Dôraz, ktorý s. Heretik kladol na výrobné sily, vyplýva i z jeho určenia zákona ekonómie času, ktorý nepovažuje za sociologický, ale najvšeobecnejší ekonomický zákon optimálneho využívania výrobných síl; tento zákon sa presadzuje v závislosti od charakteru výrobných vzťahov.

V závere svojho vystúpenia s. Heretik zdôraznil, že v časti o metóde politickej ekonómie socializmu je cenné zameranie pozornosti autorov na matematické metódy. Bolo by však potrebné, pripomenul, ukázať perspektívny vývoj politickej ekonómie socializmu za predpokladu využívania týchto metód.

Viacere konkrétne pripomienky k tejto kapitole mal s. Novozámsky. Uviedol námietku proti tomu, že sa tu používajú len príklady z československej ekonomiky, ktoré z národného hľadiska môžu vyzeráť dobre, avšak z hľadiska celosvetového to tak nemusí byť (napr. úroveň kvalifikácie kádrov, rozvoj strojárstva a pod.). Pri charakterizovaní materiálno-technickej základne socializmu je potrebné úroveň jej rozvoja porovnávať nielen s predchádzajúcimi obdobiami, ale i so súčasným stavom v kapitalistických krajinách.

Upozornil, že v učebnej pomôcke je potrebné vyvarovať sa teoreticky nezdôvodnených téz, akou je napr. téza či heslo o uspokojovaní rozumných potrieb za socializmu.

Popri mnohých čiastkových pripomienkach k metóde politickej ekonómie uviedol s. Novozámsky, že je nesprávne poukazovať na ťažkosť pri ekonomickom výskume v dôsledku používania metódy vedeckej abstrakcie, lebo teraz sa abstrakcia hojne používa i v prírodných vedách, a preto z tohto hľadiska politická ekonómia nemôže mať o nič väčšie ťažkosť ako ony.

2. Leninov družstevný plán

O problematike Leninovho družstevného plánu sa rozvinula široká diskusia, v ktorej účastníci vedeckej konferencie vyjadrovali svoje názory na viaceré otázky poľnohospodárstva za socializmu.

Súduh Novozámsky vyčítal autorom učebnej pomôcky, že Leninov družstevný plán, vypracovaný na konkrétne podmienky v Rusku, považujú za všeobecne platný pre všetky krajiny budujúce socializmus. Podľa jeho názoru je nesprávne uvádzať vedenie robotníckou triedou a účinnú spoločenskú pomoc poľnohospodárstvu zo strany priemyslu ako hlavné zásady prechodu roľníkov od drobného súkromného vlastníctva k spoločenskému socialistickému vlastníctvu. Keby to tak bolo, zdôraznil, neohľadilo by dôjsť k budovaniu socializmu v hospodársky málo vyvinutých krajinách, kde neexistuje robotnícka trieda.

Súduh Hába vo svojom vystúpení čiastočne súhlasil so súduhom Novozámskym v tom zmysle, že v málo vyvinutých krajinách robotnícka trieda skutočne nemusí byť pôvodcom povstania, avšak postupne, ako národnodemokratická či protimperialistická revolúcia prechádza v revolúciu socialistickú, stáva sa robotnícka trieda vedúcou silou. Pritom je potrebné brať zreteľ na to, že v málo vyvinutých krajinách, ak aj neexistuje mestská robotnícka trieda, existuje robotnícka trieda v poľnohospodárstve.

Účinnú pomoc poľnohospodárstvu nepovažuje s. Novozámsky za ekonomickú kategóriu. Podľa jeho názoru tu nejde o pomoc, ale o rozdelenie národného dôchodu, pričom prax bola taká, že sa toto rozdeľovanie uskutočňovalo v prospech priemyslu a na úkor akumulácie v poľnohospodárstve. V dôsledku to viedlo k tomu, že sa vo všetkých socialistických krajinách v poľnohospodárstve neuskutočňovala rozšírená reprodukcia, a preto poľnohospodárstvo zaostáva.

Na túto myšlienku s. Novozámského nadviazal s. Lipták. Zdôraznil, že o pomoci poľnohospodárstvu zo strany priemyslu nemôžeme v ekonomickom zmysle hovoriť tak isto, ako nehovoríme o pomoci poľnohospodárstva priemyslu napriek tomu, že v procese redistribúcie národného dôchodu produkty smerujú tak od priemyslu k poľnohospodárstvu, ako i naopak.

Odčerpávanie prostriedkov z poľnohospodárstva na prednostný rozvoj priemyslu bolo odôvodnené v Sovietskom sväze

a v iných krajinách, kde bol nerozvinutý priemysel. V priemyselne vyspelých krajinách to nebolo nevyhnutné. Viedlo to k tomu, že sa priemysel rozvíjal hlavne na báze extenzívnych zdrojov. V tomto smere negatívne pôsobilo napr. u nás to, že do nákladov na priemyselnú produkciu sa nezahrnovala cena pôdy, a preto sa dodnes presne nevie, aké boli skutočné náklady na rozvoj priemyslu za posledných 20 rokov. Podobne boli z poľnohospodárstva odčerpané pracovné sily a výrobné prostriedky — záprahové zvieratá. Ich čiastočné nahradenie strojmi nie je možné považovať za pomoc.

Veľkou ťarchou pre poľnohospodárstvo bolo, a ešte aspoň 15 rokov bude, budovanie nákladných poľnohospodárskych stavieb. Kvôli rýchlejšej kolektivizácii sa nebudovali z amortizačných fondov, pretože sa malé, ešte neopotrebované poľnohospodárske stavby jednoducho opúšťali.

Súduh Šebek pripomenul, že autori v snahe vyhnúť sa historizovaniu Leninov družstevný plán zúžili. Je to odraz všeobecne zúženého chápania Leninových a Engelsových myšlienok o budovaní socializmu v poľnohospodárstve, keď sa hlavný dôraz kladie len na kolektivizáciu v dôsledku relatívne nízkeho stupňa rozvoja výrobných síl v poľnohospodárstve a pritom sa dôsledne nepoukazuje na to, prečo k tomuto zaostaniu výrobných síl v poľnohospodárstve došlo.

Kolektivizácia má podľa jeho názoru značný význam pre rozvoj výrobných síl v poľnohospodárstve tých krajín, kde prevládala malovýroba; v krajinách, kde je poľnohospodárstvo vyspelejšie už za kapitalizmu, nehrá kolektivizácia takú úlohu.

Súduh Mysliveček hovoril o tom, že pri kolektivizácii sa nebral ohľad na pracovnú stránku malovýrobcov. Leninov družstevný plán sa bral ako daný a pritom je zrejme, že sú aj iné možnosti pre stavby poľnohospodárskej malovýroby, napr. cestou štátnych majetkov.

Zaostávanie výrobných síl v poľnohospodárstve za výrobnými vzťahmi, pripomenul s. Mysliveček, núti zamyslieť sa nad progresívitou socialistických výrobných vzťahov v poľnohospodárstve.

Súdruh Mysliveček vyslovil požiadavku, aby autori učebnej pomôcky ukázali, ako sa leninská zásada dobrovoľnosti pri kolektivizácii uplatňovala u nás.

3. Socialistická industrializácia

K otázkam socialistickej industrializácie vystúpil súdruh Novozámsky.

Pri vysvetľovaní socialistickej industrializácie tak isto ako i kolektivizácie je potrebné prihliadať ku konkrétnym podmienkam. Socialistická industrializácia jednotlivých krajín sa nedá posudzovať iba podľa sovietskeho spôsobu industrializácie.

Autori pri zdôvodňovaní vysokého tempa socialistickej industrializácie nesprávne hodnotia extenzívne zdroje rozvoja, ako napr. odstránenie parazitickej spotreby kapitalistov, využitie skrytých pracovných síl v poľnohospodárstve a pod. V praxi sa toto prejavilo v tom, že sa nevenovala dostatočná pozornosť vytváraniu podmienok pre intenzívny rozvoj a v dôsledku to napr. u nás privedlo k dnešným hospodárskym ťažkostiam.

Problémy kolektivizácie a industrializácie rozoberajú autori v kapitole *Vznik socialistickej výroby*. Súdruh Lašek o tejto kapitole vyslovil názor, že sa v nej odráža všeobecne nedostatočná rozpracovanosť otázok prechodného obdobia, a upozornil na to, že ekonómi musia vypracovať ucelenú teóriu prechodného obdobia, v ktorej by sa zvláštna pozornosť venovala pokojnému prechodu k socializmu.

4. Svetová socialistická sústava

Súdruh Novozámsky poukázal na nutnosť presného vymedzenia základných pojmov a vôbec hlbšieho teoretického spracovania celej 13. a 14. kapitoly.

Vzťahy medzi socialistickými krajinami majú tovarový charakter a cez ne sa reprodukuje ich ekonomická samostatnosť. Len ak vychádzame z tovarových vzťahov, môžeme vysvetliť problémy plánovania v medzinárodnom meradle a proces integrácie vo svetovej socialistickej sústave. Samu integráciu vo svetovej socialistickej sústave je nesprávne spájať iba so zmedzinárodňovaním výrobných síl.

Integračné tendencie sú výsledkom rozporu medzi monopolom spoločenského vlastníctva ekonomicky samostatného štátu na vyprodukovaný produkt a nemožnosťou jeho rastu v rámci jedného (daného) štátu. Riešením tohto rozporu je zmedzinárodňovanie výrobných síl, čo postupne vedie k zániku ekonomickej samostatnosti, brzdiacej medzinárodný pohyb hodnoty.

Jednotné plánovanie v rámci svetovej socialistickej sústavy nebude zahrňovať celý reprodukčný proces, ale len medzinárodné proporcie.

Súdruh Novozámsky nepovažuje za správne hovoriť o pomoci Sovietskeho sväzu socialistickým krajinám v tom prípade, ak nejde o nenávratné poskytnutie prostriedkov, napr. anulovaný úver, ale len o normálne zapojenie do medzinárodnej socialistickej delby práce. Tvrdenie, že pomoc Sovietskeho sväzu umožňuje riešiť problém deficitu surovín a palív vo svetovej socialistickej sústave, je nesprávne, lebo tak môže vzniknúť skreslený dojem, že za socializmu je takýto deficit absolútne nevyhnutný. Je potrebné zdôrazniť, že tento, v skutočnosti relatívny nedostatok surovín a palív v socialistických krajinách je výsledkom: a) výstavby takej štruktúry priemyslu v jednotlivých krajinách, ktorá predpokladá závislosť spracovateľského priemyslu v jednej krajine od dodávok surovín a palív z inej krajiny, a b) zanedbávania intenzívnych zdrojov rozvoja priemyslu, ktoré spočívajú v nízkej spotrebe surovín a palív, a teda v podstatne rýchlejšom rozvoji odvetví spracovateľského priemyslu ako surovinových a palivových odvetví. Dôkazom toho je rozvoj výroby v najvyspelejších kapitalistických krajinách.

Na posúdenie poslednej kapitoly zamerail svoje vystúpenie s. Kučerák. Poukázal na to, že táto kapitola je napísaná na nízkej teoretickej úrovni. Je potrebné vysvetliť v nej hlbšie všetky otázky a najmä zdôvodniť také heslá, ako „doštihnúť a predštihnúť“, ktoré ináč nemajú žiaden zmysel.

Aj s. Lašek zdôraznil, že problémy svetovej socialistickej sústavy musia byť

rozpracované hlbšie a so zvláštnym zreteľom na to, že práve v tejto oblasti sa v súčasnosti v súvislosti s kapitalistickou integráciou často porovnáva kapitalizmus a socializmus.

Diskusia sa zamerala v prevažnej miere na hodnotenie prvej a poslednej časti učebnej pomôcky. Podstatne menej sa hovorilo o tých kapitolách, ktoré obsahujú konkrétny rozbor jednotlivých stránok socialistickej ekonomiky. Širšia diskusia sa rozvinula iba o tvorbe cien priemyselnej a poľnohospodárskej produkcie.

Súdruh Vojtko vo svojom diskusnom vystúpení vyslovil požiadavku, aby autori hlbšie zdôvodnili princíp tvorby cien na báze výrobných cen, ktorý zastávajú. Podľa jeho názoru výrobná cena, ktorá sa stáva premenenou formou hodnoty v dôsledku špecifických podmienok kapitalistickej výroby, nemôže byť východiskom pre tvorbu cien za socializmu.

Okrem toho sa s. Vojtko zaoberal otázkami maloobchodných a veľkoobchodných cien a polemizoval s autormi o diferenciálnych účinkoch ekvivalentnej výmeny.

O otázkach tvorby cien poľnohospodárskej produkcie hovoril s. Lipták. Nepovažuje za správne určovať ceny poľnohospodárskej produkcie podľa práce vynaloženej v priemerných podmienkach. Takýto spôsob tvorby cien má za následok, že časť družstiev chradne. Financovanie (štátom) družstiev, ktoré v dôsled-

ku tejto cenovej politiky neprosperujú, nie je pomocou, ale len nahradením toho, čo by mali dostať v cenách. Ceny za poľnohospodársku produkciu sa majú určovať podľa najhorších podmienok výroby spoločensky nutnej produkcie.

Okrem toho jednotliví účastníci konferencie, najmä súdruhovia Biel, Józsa, Kvakka a i., mali rad čiastkových konkrétnych pripomienok.

Pri posudzovaní učebnej pomôcky vo vzťahu k predpokladanému čitateľovi sa názory súdruhov značne rozchádzali. Platí to najmä o rozsahu a hĺbke teoretického výkladu ako i použitých metódach skúmania kapitol druhej, tretej a štvrtej časti. Jednoznačne vyznela požiadavka, aby všetky kapitoly boli napísané problémovo, čo je najlepšou formou zainteresovania čitateľa na riešení problémov.

V závere diskusie vystúpili viacerí členovia autorského kolektívu. Predovšetkým sa dotkli problémov, kde považovali za potrebné jasnejšie formulovať svoje stanovisko. Zaoberali sa najmä otázkami predmetu politickej ekonomie socializmu, Leninovým družstevným plánom, tvorbou cien, úlohami peňažného obehu a financií za socializmu. Pripomienky účastníkov konferencie prijali ako prejav dobrej snahy pomôcť autorskému kolektívu pri vypracovaní vhodnej učebnej pomôcky pre štúdium politickej ekonomie socializmu.

Ladislav Pupala

Obhajoby kandidátskych dizertačných prác na Vysoké škole ekonomickej v Bratislave

Dňa 25. septembra 1963 sa pred vedeckou komisiou pre vedný odbor financie a úver konala na Fakulte politickej ekonomie na VŠE v Bratislave obhajoba kandidátskej dizertačnej práce s. Karola Vlachynského, odb. asistenta Katedry financií a úveru na VŠE, na tému *Vplyv niektorých skupín peňažných vzťahov na zmiernenie rozdielov v úrovni hospodárenia v JRD jednotlivých výrobných oblastí*.

Dizertant sa v práci, ktorá sa člení do dvoch kapitol, pokúsil riešiť problém rozdielov v dôchodkovosti a reprodukcií JRD jednotlivých oblastí, poukazuje na príči-

ny, hodnotí súčasný stav zásahov štátu na ich zmiernenie a podáva vlastné návrhy na zlepšenie súčasnej situácie.

V prvej kapitole ukazuje autor rozdielnu hospodársku úroveň JRD v jednotlivých výrobných oblastiach, rozoberá jednotlivé ukazovatele, ktoré charakterizujú tieto rozdiely, hodnotí vplyv týchto rozdielov na reprodukciu pracovných síl a výrobných prostriedkov družstva. Na základe rozobranej problematiky sa zaoberá príčinami rozdielov v úrovni dôchodkov a hodnotí zásahy štátu, ktoré majú tieto rozdiely zmiernovať.

Druhú kapitolu venuje autor analýze tovarovo-peňažných vzťahov, pomocou ktorých štát pôsobí na zmierňovanie uvedených rozdielov. Ide tu najmä o hodnotenie sústavy cien, daňového systému, úverových vzťahov a priamej finančnej pomoci štátu. Úmyselne sa nezapodieva vzťahmi poisťovacími, a to preto, že nepovažuje ich vzťah k skúmanému problému za bezprostredný a čo do dôležitosti za rovnocenný s ostatnými skupinami peňažných vzťahov, ktoré sa v práci skúmajú.

Vo svojej práci dochádza predovšetkým k takým záverom, že rozdiely v úrovni hospodárenia jednotlivých výrobných oblastí nie je možné charakterizovať vyčerpávajúco jedným ukazovateľom. Treba použiť viac ukazovateľov, a to v ich vzájomných súvislostiach. Za najkomplexnejšie ukazovatele považuje ukazovatele realizovaného a použitého hrubého a čistého dôchodku, prepočítaného na 1 ha poľnohospodárskej pôdy, na 100 Kčs úplných vlastných nákladov a na 100 Kčs hodnoty fondov viazaných v reprodukčnom procese JRD. Základné príčiny rozdielov v úrovni treba vidieť v:

- a) rozdielnej úrodnosti a polohy pozemkov;
- b) rozdielnej intenzite hospodárenia na pôde;
- c) rozdielnom počte a v odbornej a politickej úrovni pracovníkov JRD;
- d) systéme riadenia družstiev socialistickým štátom.

Oponentské posudky vypracovali prof. dr. Štefan Fišera a doc. inž. Vladimír Novotný.

Vedecká komisia po ukončení oponentského konania sa potom na neverejnom zasadnutí jednomyselne uzniesla navrhnúť Vedeckej rade VŠE v Bratislave, aby s. K. Vlachynskému udelila vedeckú hodnosť kandidáta ekonomických vied.

☆

Dňa 5. 7. 1963 sa konala i obhajoba kandidátskej dizertačnej práce s. Richarda Outratu, promovaneho ekonóma, pracovníka Výskumného kabinetu VŠE v Bratisla-

ve, na tému *Optimálna tvorba a využitie zásob v priemysle*.

Dizertačná práca je zameraná na jeden z vážnych problémov rozvoja národného hospodárstva, na oblasť zásob v priemysle, v ktorých sa viaže značné množstvo fondov, a tým aj spoločenskej práce. Problém je aktuálny v praxi najmä v posledných rokoch, keď neúmerne rast zásob, ich neproporcionálny rozvoj je jedným z prejavov disproporcií v našom národnom hospodárstve.

Prvá kapitola práce má podľa autora cieľ objasniť ekonomickú podstatu zásob ako dôležitého činiteľa reprodukčného procesu a vzťah zásob k jednotlivým formám priemyselného fondu, najmä k obežným prostriedkom. Uvedená kapitola sa pokúša vniesť určitý systém do klasifikácie zásob, pretože v praxi existuje dodnes značná pojmová nejednotnosť.

Druhá kapitola sa pokúša sformulovať podstatné súvislosti s celým radom faktorov, ktoré vplyvajú na výšku zásob v priemysle. Prvé dve kapitoly dizertačnej práce možno hodnotiť ako ucelený výklad základných otázok problematiky zásob. Ťažisko práce je v tretej kapitole, v ktorej autor zhodnotil súčasnú metodiku plánovania zásob, a to predovšetkým na úrovni národného hospodárstva a poukázal na nedostatky tejto metodiky vo vzťahu k optimálnemu plánovaniu zásob. Autor vychádza z medziodvetvovej bilancie, no rozdeľuje problematiku využitia bilancie medziodvetvových vzťahov do dvoch fáz: v prvej ide o zostavenie plánovej optimálnej bilancie zásob pri využití matematických metód, v druhej sa teoreticky formuluje rozvinutá bilancia medziodvetvových vzťahov, ktorá by slúžila na rozpracovanie nastoleného problému.

Oponentmi boli prof. A. Kotzig, Dr. Sc., a doc. inž. Vl. Kyzling, C. Sc.

Po výklade téz práce dizertantom pristúpila komisia k diskusi. Potom na neverejnom zasadnutí sa vedecká komisia uzniesla jednomyselne odporučiť Vedeckej rade VŠE, aby udelila s. R. Outratovi vedeckú hodnosť kandidáta ekonomických vied.

L. K.

Maurice Herbert Dobb — čestný doktor ekonomických vied

V marci 1964 udelila Vedecká rada VŠE v Prahe čestný doktorát ekonomických vied M. H. Dobbovi, poprednému anglickému marxistickému ekonómovi.

Maurice Dobb (narodený roku 1900) absolvoval vysokoškolské štúdium na univerzite v Cambridge. Doktorát získal v Londýne na London School of Economics. Od roku 1924 je vysokoškolským učiteľom na univerzite v Cambridge. V rokoch 1943—1946 pôsobil ako hostujúci prednášateľ na univerzite v Londýne. Po návrate do Cambridge roku 1948 bol menovaný za člena Trinity College. Roku 1951 odišiel na univerzitu do Dillí ako hostujúci profesor. Po ročnom pobyte v Indii sa vrátil na cambridgeskú univerzitu, kde pôsobí až doteraz.

Jeho vedecké práce z marxistickej politickej ekonómie sú zamerané na problémy kapitalizmu, na otázky plánovania a ekonomiky Sovietskeho sväzu ako aj na ekonomický rast. V rokoch 1951—1955 spolupracoval na vydaní spisov a korešpondencie Davida Ricarda.

Prvou významnou teoretickou prácou je monografia *Wages* (Mzdy) z roku 1928, ktorú prepracoval a znovu publikoval roku 1946.

Otázkami kapitalizmu sa zaoberá v štúdiách uverejnených v rôznych odborných časopisoch a knižných publikáciách. Z tejto oblasti sú známe najmä jeho práce: *Capitalist Enterprise and Social Progress* (Kapitalistické podnikanie a spoločenský vývoj) z roku 1925; *Political Economy and Capitalism* (Politická ekonómia a kapitalizmus) z roku 1937; *Studies in the Development of Capitalism* (Štúdie o vývoji kapitalizmu) z roku 1946.

Veľká zásluha M. Dobba na rozširovaní marxistickej politickej ekonómie vyplýva z obsahu uvedených štúdií. Serióznosť a širokú publicitu jeho prác z tejto oblasti najlepšie dokumentuje skutočnosť, že napr. kniha *Political Economy and Capitalism* vyšla v šiestich vydaniach. V tejto práci rieši z marxistického hľadiska také zásadné otázky, ako je napr. pracovná teória hodnoty, klasická politická ekonómia a Marx, hospodárske krízy, impe-

rializmus atď. Výborná znalosť buržoáznej a marxistickej politickej ekonómie mu umožňuje odhaľovať apologetický charakter buržoáznej politickej ekonómie, najmä subjektívnej školy. Uvedená publikácia je presvedčivým dôkazom správnosti a prednosti marxistickej politickej ekonómie. Súčasne však ukazuje, že správna a pádna kritika nemarxistických teórií pokladá dokonale zvládnutie marxistickej politickej ekonómie a adekvátne znalosti kritizovaných prác.

Práce M. Dobba o ekonomickom vývoji Sovietskeho sväzu sú prvým sústavným výkladom a teoretickým zovšeobecnením sovietskej ekonomiky v anglickom jazyku. Skutočnosť, že už roku 1928 vydáva prácu *Russian Economic Development since the Revolution* (Hospodársky rozvoj Ruska od revolúcie), svedčí o jeho politickej orientácii a priekopníckej práci. Otázkam sovietskej ekonomiky sa venuje najmä v období druhej svetovej vojny. Roku 1941 vydáva *Soviet Economy and the War* (Sovietske hospodárstvo a vojna); o rok neskôr publikuje štúdiu *Soviet Planning and Labour in Peace and War* (Sovietske plánovanie a pracovné sily v mieri a vo vojne). Jeho najvýznamnejšou prácou v tejto oblasti je publikácia *Development of Soviet Economy since 1917* (Sovietsky ekonomický vývoj od roku 1917), ktorá vyšla roku 1948.

Medzi práce o ekonomickom raste patria publikácie:

Some Aspects of Economic Development (Niektoré hľadiská na ekonomický vývoj) z roku 1951; *An Essay on Economic Growth and Planning* (Esej o ekonomickom raste a plánovaní) z roku 1960; *Economic Growth and Underdeveloped Countries* (Ekonomický rast a rozvojové krajiny) z roku 1963.

Aj pri týchto publikáciách vyniká široký záber M. Dobba. Napríklad v práci *An Essay on Economic Growth and Planning* sa zaoberá otázkami plánovania, výberom techniky pre spotrebný priemysel a pre priemysel vyrábajúci výrobné prostriedky, rozdeľovaním investícií medzi odvetvia, cenovými vzťahmi atď. Hlavným

cieľom tejto práce je kritika nesprávnych buržoázných teórií rastu, najmä vo vzťahu k rozvojovým krajinám.

V štúdií *Economic Growth and Underdeveloped Countries* zdôrazňuje nielen kľúčové postavenie investičnej činnosti a dôležitosť správnej voľby novej techniky v rozvojových krajinách, ale súčasne poukazuje na pôvodcu neutešeného stavu v týchto štátoch — na kolonializmus. Vystupuje jednoznačne ako marxistický ekonóm, ktorý odhaľuje apologetický charakter buržoázných teórií v tejto oblasti.

Dôležitá je aj popularizačná činnosť M. Dobba. Prístupným spôsobom oboznamuje čitateľov s aktuálnymi otázkami politickej ekonómie, pričom starostlivo dbá o to, aby výklad mal patričnú teoretickú úroveň. K tomuto druhu publikácií patrí aj brožúra *Capitalism Yesterday and Today* (Kapitalizmus včera a dnes), ktorá vyšla roku 1961 v českom preklade.

Vybrané štúdie a články z rokov 1925 až 1955 M. Dobb znova publikoval vo forme zborníka pod názvom *On Economic Theory and Socialism* (O ekonomickej teórii a socializme) roku 1955. Ťažisko zborníka tvoria štúdie najmä z oblasti riadenia socialistického hospodárstva. Cenné sú však aj jeho články, ktoré uvádza v druhej časti zborníka. Prednáška o Leninovi (roku 1939) a prednáška o Marxovi (roku 1942) sú historickým dokumentom o autorovej neoceniteľnej službe veci socializmu, ktorú preukazoval v dobe otvoreného nástupu fašizmu a

medzinárodnej reakcie proti prvému socialistickému štátu. Nejde však len o historickú hodnotu, pretože tieto prednášky poskytujú aj súčasným čitateľom bohatý zdroj poučenia o zakladateľoch marxizmu-leninizmu.

Mimoriadny význam práce M. Dobba spočíva v tom, že vystupuje už po mnoho rokov ako marxistický ekonóm na pôde jednej z najdôležitejších univerzít kapitalistického sveta, ktorá má veľkú tradíciu v buržoáznom ekonomickom myslení. Jeho činnosť nepochybne vplývala a vplýva na teoretický a politický vývoj celého radu ekonómov, ktorí sa tiež jeho zásluhou priblížili k pokrokovému mysleniu. Cenné je jeho nedogmatické hodnotenie nemarxistickej politickej ekonómie a tvorivé rozvíjanie marxistickej politickej ekonómie.

Maurice Herbert Dobb nie je pre československých ekonómov neznámou osobnosťou. V Československu bol r. 1947 a na jeseň r. 1962. Pri poslednej návšteve nadviazal spoluprácu s československými ekonómami. V diskusiách — v Prahe a v Bratislave — osvetlil podmienky, za ktorých vznikla jeho práca *An Essay on Economic Growth and Planning*, ako aj zámer, ktorý ňou sledoval. Československí ekonómi blahoprajú M. Dobbovi k udeleniu najvyššej vedeckej hodnosti a súčasne mu želajú ďalšie pracovné úspechy pri tvorivom rozvíjaní marxistickej politickej ekonómie.

Ján Erben

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Гоффманн Павел, Роль ресурсов рабочих сил в экономическом развитии слабо развитых стран	237
Немец Вацлав, Влияние обеспеченности работников основными фондами на производительность труда	257
Клусонь Вацлав, Богач Милан, Математическо-статистические методы при нормировании потребления материалов и энергии в химических производственных процессах	270
Микулич Камил, Экономические интересы в хозрасчетной организации	283

Дискуссия

Павленда Виктор, К дискуссии о экономической теории социализма	295
Тучек Мирослав, К проблеме создания и структуры финансовых средств в социалистическом хозяйстве	306
Роса Йозеф, Проблема услуг при социализме	317
Швантнерова Иржина, Некоторые вопросы отношений поставщиков-покупателей в чехословацкой промышленности	325

Рецензии

Осадчая И. М., Критика современных буржуазных теорий экономического роста — Э. Фрайштадт	334
Лонго Джино и Луиджи, Экономическое чудо и марксистский анализ — Л. Пезлар	337

Сообщения

Научная конференция о макете учебника при изучении политической экономии социализма (Л. Пупала)	344
Защиты кандидатских диссертаций на Экономическом институте в Bratislava (Л. К.)	349
Маурис Герберт Добб — почетный доктор экономических наук (Я. Эрбен)	351

INHALT

Artikel

Hoffmann Pavel, Die Aufgabe der Arbeitskraftquellen in der ökonomischen Entfaltung wirtschaftlich schwach entwickelter Länder	237
Němec Václav, Der Einfluss der Ausstattung der Arbeitenden mit Grundfonds auf die Arbeitsproduktivität	257
Klusoň Václav, Boháč Milan, Die mathematisch-statistische Methode bei der Normierung des Material- und Energieverbrauches in chemischen Produktionsprozessen	270
Mikulič Kamil, Ökonomische Interessen in der Wirtschaftsrechnungsorganisation	283

Diskussion

Pavlenka Viktor, Ein Beitrag zur Diskussion über die ökonomische Theorie des Sozialismus	295
Tuček Miroslav, Zum Problem der Schaffung und Struktur finanzieller Quellen in der sozialistischen Wirtschaft	306
Rosa Jozef, Das Problem der Dienste im Sozialismus	317
Švantnerová Jiřina, Einige Fragen der Lieferanten-Abnehmer-Beziehungen in der tschechoslowakischen Industrie	325

Rezensionen

Osadčaja I. M., Kritik der gegenwärtigen bourgeoisen Theorien des ökonomischen Wachstums — E. Freistadt	334
Longo, Gino und Luigi, Wirtschaftswunder und marxistische Analyse — L. Pezlár	337

Berichte

Wissenschaftliche Konferenz über das Modell eines Lehrmittels zum Studium der politischen Ökonomie des Sozialismus (L. Pupalá)	344
Verteidigungen von Kandidatendissertationen an der Wirtschaftshochschule in Bratislava (Л. К.)	349
Maurice Herbert Dobb — Ehrendoktor der ökonomischen Wissenschaften (J. Erben)	351

Autori článkov tohto čísla

Jozef Mihalik, doc., C. Sc., pracovník Katedry národohospodárskeho plánovania VŠE v Bratislave ● Oto Sobek, doc., C. Sc., pracovník Katedry financií VŠE v Bratislave ● V. F. Pugačev, pracovník Laboratória ekonomicko-matematických metód Akadémie vied SSSR v Moskve ● Jozef Dančo, C. Sc., pracovník Slovenskej plánovacej komisie v Bratislave ● Eugen Palášthy, inž., dr., vedecký pracovník Výskumného ústavu poľnohospodárskej ekonomiky v Bratislave ● Jiří Setinský, doc., dr., C. Sc., pracovník Katedry politickej ekonomie Univerzity J. E. Purkyňa v Brne

3. číslo Ekonomického časopisu vyjde v máji 1964 s týmto obsahom

State

Hoffmann Pavel, Úloha zdrojov pracovných síl v ekonomickom rozvoji hospodársky slabo rozvinutých krajín ● Mikulič Kamil, O niektorých zvláštnostiach pôsobenia ekonomického záujmu v chozrasčotnej organizácii ● Němec Václav, Vliv vybavenosti pracovníků základními fondy na produktivitu práce ● Klusoň Václav, Boháč Milan, Matematicko-statistické metody při normování spotřeby materiálu a energie v chemických výrobních procesech

Diskusia

Tuček Miroslav, K problému tvorby a struktury finančních zdrojů v socialistickém hospodářství ● Svantnerová Jiřina, Niektoré otázky dodávateľsko-odberateľských vzťahov v československom priemysle

Recenzie ● Zprávy

EKONOMICKÝ ČASOPIS

ČSAV – Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník XII, 1964, číslo 2. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor Jaroslav Němec, výkonná redaktorka Zdenka Sláviková. Vytlačila Pravda, vydavateľstvo ÚV KSS, závod Bratislava. Výmer PIO č. 7293/50-III/2 – K-07*41068. Celoročné predplatné Kčs 30. – Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Časopis možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48/VI – (C) by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964